TUDOMÁNY ÉS TUDOMÁNY

Emléklapok 1983–2024

Szabó Márton

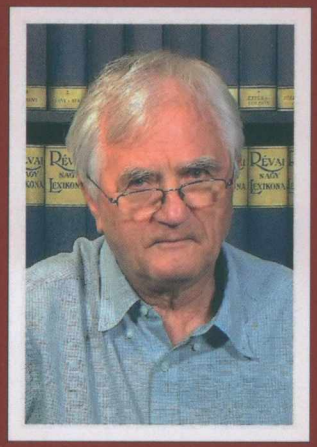

Emléklapjaim második kötete azzal zárult, hogy Szabolcs-Szatmárt magunk mögött hagyva 1983-ban Budapestre költöztünk. A Nyíregyházi Tanárképző Főiskolán eltöltött tizenkét év után búcsút mondtam a tanári állásnak és egy tudományos intézetben kezdtem dolgozni. Ezzel új szakasz kezdődött az életemben, amelynek a centrumában már nem az oktatás, hanem a tudományos kutatás állt, jóllehet kisebb megszakításokkal folyamatosan tanítottam is. Erősen bíztam abban, hogy az ország fővárosa az a hely, ahol a tudománynak nemcsak jelöltje (kandidátusa), hanem tudósa (doktora) is lehetek. Nem volt ez egyszerű feladat és sima út, főleg amiatt, hogy viszonylag hamar kiléptem a főáramú diszciplína keretei közül és jókora ellenszélben egy alternatív szemléletű tudomány kialakítására tettem meg-megújuló kísérletet. Ha az olvasó megtisztel figyelmével, akkor végig követheti ennek a küzdelmes és konfliktusokkal tarkított bő negyvenévnyi útnak a területeit és stációit.

Szabó Márton

TUDOMÁNY ÉS TUDOMÁNY

X 369761

Szabó Márton

TUDOMÁNY ÉS TUDOMÁNY

Emléklapok 1983–2024

X 369761

L'Harmattan

Budapest, 2024

SZTE Klebelsberg Könyvtár
J001481602

X 369761

© Szabó Márton, 2024
© L'Harmattan Kiadó, 2024

TARTALOM

KUTATÓ A MOZSÁRBAN
A kezdetek kezdete 8 / A Borsó 11 / Az egyengetők esete 13 / A kívülálló 15 / Munkaideológiai Tudományos Osztály 17 / Vezetők hátra 19 / Szájtépés 21 / „A munka hősei" 23 / Dolgozó, munkaerő, melós 26 / Krkonoše 29 / Félelem és menekülés 31

A TÁRSTUD
A Társtud 35 / Aczél 38 / Ideológia 40 / Prágai konferencia 42 / Bayer Jóska 44 / Papp Zsolt 46 / Átváltozások 48 / Közlemények 50 / Az asztal örök 52

POLITIKATUDOMÁNY
Nem és nem 57 / Merrefelé 59 / Nulla kilométerkő 61 / A rendszerváltás diskurzusai 64 / A metafora vonzásában 66 / Kissbalázs 68 / A *Vázlat* 71 / Lokomotív 73 / Carl Schmitt felfedezése 76 / Miért? 79

VITÁK, KÜZDELMEK
Csak a beszéd? 85 / Fából vaskarika 87 / Diszkurzív közpolitika 89 / Egymás között 92 / Tudomány, tudomány, tudomány 95 / Gyomros 99 / Akadok 1. 101 / Akadok 2. 103/ Akadok 3. 106 / Kedves mondatok 109

KÖNYVEK SZÜLETÉSE
Diszkurzív térben 113 / Politikai tudáselméletek 116 /
Az Alapok 119 / Szereplők 121 / Episztemológia 123 / Közügy 126 /
Kötőjelek 128 / Diszkurzív politikatudomány 131 / Hetvenöt 133

MISKOLC, MISKOLC
Egyszakos főszakos 139 / Menők vagyunk 142 / Menekülések 144 /
Leépülés 146 / Professzor úr 148 / Nem komolyan 150 /
Keserves történetek 153 / Konszolidálunk 156 / Építkezések 160 /
Újabb búcsú 162

TANÍ-TANI
Szerelem 169 / Egyedem-begyedem 172 / Özséb 175 /
Szakkollégiumokban 177 / A Közig Karon 179 / Kolozsvár 181 /
Interdiszciplináris 185 / Elmélet 187 / Tanár vagy tudós 190 /
Üzem 192

DISZKURZÍV MŰHELY
Keletkezéstörténet 197 / Intézmény leszünk 200 / Emi 203 /
Változatosság 206 / Doktoranduszok 209 / Elüldözés 212 /
A Centi 215 / Az első 218 / Generációk 220 / Elengedés 222 /
Fogadott gyerekeim 224

KÖZÉLETBEN
Politika 220 / Egy szakma közélete 231 / A Szemle 233 /
Vándorok 235 / Akadémiai bizottság 239 / Szerkesztések 241 /
Bírálások 243 / Nemfőnök 245

TÁRSADALOMPOÉTIKA
Új utakon 249 / Mi fán terem? 251 / Humaniórák 254 /
Csak a szöveg? 257 / Értelemközpontú 259 / Konferencia 261 /
Mindennapi élet 263 / Társadalomfilozófia 265 /
Humanista elmélet 267 / Üresség 269

KUTATÓ A MOZSÁRBAN

A KEZDETEK KEZDETE

1983. május elsején, vagyis a munka ünnepén léptem munkába az Állami Bér- és Munkaügyi Hivatal Munkaügyi Kutatóintézetében. Ha bárki azt gondolja, hogy kicsit sok itt a „munka", akkor igaza van. A „munka ünnepe" a véletlen játéka, az összes többi „munkaság" a bürokrácia terméke. Biztos megfigyelte már a kedves olvasó, hogy nálunk az intézetek és intézmények elnevezése a hivatali azonosítást szolgálja, és nem az állampolgárok tájékoztatását. Pár éve például „tagóvodáknak" kellett átnevezni szegény kisdedóvóinkat. Mi az ördögért?

A munka ünnepén én persze a legkevésbé sem az elnevezések bürokratikus bikkfanyelvén rugóztam. Örültem, hogy van kutatóintézeti állásom, és igen kedvező feltételek mellett dolgozhatok. Egy nap Pesten, a Mozsár utca 14. szám alatti intézetben, közel az Oktogonhoz, a hét többi napján otthon, Nyíregyházán. És persze ismét ingázás, vonatozás, ki tudja hányadszor már, amit a hátam közepére se kívántam. Hatévesen életem első vonatútján Mezőkövesdről Miskolcra erős fejfájást kaptam, nyilván az izgalom és a légnyomás változása miatt. Ez azóta elmúlt, de az utazás mindig is fárasztott, rá-

adásul a járműveken olvasni se tudok, mert tengeri beteg leszek. Szóval nem nekem való az ide-oda ingázó vándorélet.

Közel két évig tartott ez az állapot. Megváltásként vártam a pesti lakásunk kiutalását, ami „sínen volt" ugyan, csak ki kellett várni, és utólag már jól látszik, megérte vállalni az újabb gyűrődést. Sokan mondták nekem, hogy az én filozófiai és elméleti érdeklődésem számára az igazi pályát a Budapest általa nyújtott lehetőségek adják, nem pedig Nyíregyháza. Vélhetően igazuk volt, bár utólag ez már nehezen bizonyítható. Később sokat gondoltam arra, ha ott ér bennünket a rendszerváltozás, lehet, örökre Nyíregyházán maradunk.

SZEGED 2.

A BORSÓ

A nyíregyházi vonat Rákoskeresztúron keresztül érkezett meg Pestre. Pár száz méterre a sínektől láttam egy építkezést: panelházak nőttek ki a földből, egyre sűrűbben. Később megtudom: ez az Újlak utcai lakótelep. Azt gondoltam a vonatablakból kibámulva, remélem nem itt kapunk lakást, ilyen messze a belvárostól.

Hát persze, hogy itt kaptunk. XVII. kerület, Borsó utca 34. III. emelet, 1+3 félszoba, éppen elfért benne az öttagú családunk, és nekem is kiszorult valahogy egy dolgozó. Közel húsz évig laktunk itt, a Borsóban, ahogy később az unokáink hívták. Anyagiak híján nem is készültünk máshová, a nyugdíj felé közeledve sem, inkább egy kicsit kipofoztuk.

A lakás ellen nem volt kifogásunk, de egyre több időt vett igénybe a belvárosba történő közlekedés. Közben 1990-ben vásároltunk egy lepukkant vidéki házat az Ipoly folyócska partján, Ipolyvecén. Azt gondoltuk, a Borsó meg Vece lesz a mi öregkorunk két színtere. Aztán történt valami jó velünk, s beljebb kerültünk. Egyelőre azonban Nyíregyházán lakunk,

vonatozok rendületlenül és ismerkedek a Munkaügyi Kutatóintézet viszonyaival. Még ha nem is Munkatudományi Kutatóintézet a neve, itt kell valahogy gyökeret eresztenem, s megkezdeni pesti életemet.

AZ EGYENGETŐK ESETE

Azért is fogadtam el szívesen a szociológus Héthy Lajos igazgató meghívását a munkaügyi kutatóba, mert ismertem politikai és tudományos felfogását. A szocialista nagyüzemek belső viszonyait vizsgálta, ebben a tárgyban publikált már a hetvenes évek elejétől. Megállapításait alapos empirikus kutatásokra építette, továbbá igyekezett elkerülni az ideológiai lózungokat. Ma is úgy gondolom, ha valaki az 1990 előtti nagyüzemek társas viszonyaira és munkásmagatartásra kíváncsi, elsősorban Héthy Lajos és kutatótársa, Makó Csaba publikációit érdemes olvasni.

Engem annak idején különösen megfogott, amit egy vagongyárban dolgozó egyengető lakatosokról publikáltak, elsőként az *Új Írás* című irodalmi folyóiratban 71-ben. Ebben a „koncertteremben" dolgozó mintegy hatvan embernek az volt munkája, hogy a vasúti kocsik meztelen vastestén keletkezett domborulatokat és mélyedéseket hevítéssel és kalapácsolással eltüntessék. A műhelyükben iszonyú volt a zaj, egy idő után szinten mindenki kisebb-nagyobb mértékben halláskárosult lett. Darabbérben dolgoztak, és igen változó volt a munkaterhelésük. A feladatuk elvégzése nem igényelt szak-

munkát, ennek ellenére a nagyvállalatnak ők lettek a legjobban fizetett dolgozói. Ebben nemcsak az egészségre káros munkakörülmények honorálása játszott szerepet, hanem az egyengetők kifinomult bérnövelő taktikája.

Az összetartó lakatosok, főleg az öreg szakik, pontosan tisztában voltak egyrészt saját erejükkel, másrészt a vezetőség bérmegszorító intézkedéseinek természetével, azzal, ahogyan a normarendezéseket végrehajtják, a túlórákat és a céljutalmakat kezelik. Ha azt látták célravezetőnek, akkor képesek voltak akár egyharmaddal is visszafogni a teljesítményüket „fejre állítva" ezzel az egész gyárat, miközben látszólag mindenki roppant igyekezettel dolgozott. Az üzemi, a szakszervezeti és a pártvezetés dühöngött, de semmit sem tudtak velük kezdeni. Nem tudták „megfogni" őket. És amikor meghozták a számukra kedvező döntéseket, egyszeribe 150-170 százalékos lett a teljesítményük. Persze rengeteg túlórával és emberfeletti munkával.

A Héthy és Makó által leírt munkások nem voltak sem fegyelmezetlen lógósok, sem fejletlen tudatú egyének, ahogyan az apparátusok tagjai és propagandisták fensőbbségesen és megvetően beszéltek róluk. Az egyengető lakatosok egymással szolidáris munkások voltak, akik egyrészt alkalmazkodtak az üzemi-munkahelyi viszonyokhoz, másrészt igen átgondolt taktikával igyekeztek növelni munkajövedelmüket. Egyszerűen okosabbak voltak a főnökeiknél. Pontosan ezt gondoltam én is a dolgozó emberekről. Nemcsak azért, mert közülük jöttem, hanem azért is, mert erre jutottam „mentalitástörténeti" tanulmányaim során, erről szólt a kandidátusi disszertációm.

A KÍVÜLÁLLÓ

A Munkaügyi Kutatóintézet elnevezés azonban, tetszett ez nekem vagy sem, pontos volt. Mi egy főhatóság háttérintézete voltunk, ahol a kutatások arra szolgáltak, hogy a munkaügygyel kapcsolatos kormányzati döntésekhez „tudományos háttéranyagokat" készítsünk. Sorra érkeztek hozzánk a főhatósági igények és a kollégák ezeken dolgoztak, elsősorban a foglalkoztatottság, az ösztönzés és a bérezés témáin. Hamar kiderült számomra, hogy én kakukktojás vagyok ebben a fészekben. De hát akkor mit fogok én itt kutatni és írni? A megoldást az igazgatónk, a toleráns és nagyvonalú Héthy Lajos jelentette számomra, aki megnyugtatott: néha lesz külön feladatod is, ez elkerülhetetlen, de egyébként azt csinálsz Márton, amit akarsz, csak dolgozz és publikálj. A publikálás különösen fontos, mondta, mert a többiek alig-alig. Ebben maradtunk.

Az Intézetben töltött öt és félév alatt több mint tíz írásom jelent meg a munka kérdéséről, más témákról pedig öt-hat. Publikáltam az Ipargazdaságban, a Magyar Filozófiai Szemlében, a Valóságban, a Világosságban, a Társadalmi Szemlében, a Mozgó Világban; publicisztikám jelent meg a HVG-

ben (erről még vita is volt) és a Népszabadságban; interjút jelentett meg velem az Élet és Irodalom, A Hét című tv-magazin pedig vasárnap esténként négy alkalommal félórás beszélgetést sugárzott velem. A Kossuth Könyvkiadó számára két etikai, erkölcsszociológia szöveggyűjteményt állítottam össze, az egyik 85-ben, a másik 87-ben jelent meg. Héthy Lajos kifejezetten büszke volt rám, s ezt többször nyilvánosan is elmondta, sőt még a főhatóság embereinek is eldicsekedett velem.

Utólag elgondolkodva ezen a bő öt éven, igazán nem panaszkodhatom. Egész egyszerűen lettem „valaki" a magyar társadalomtudományban. Nem lettem kemény ellenzéki a forrongó nyolcvanas években, miközben erősen bíráltam a saját viszonyainkat. Elsősorban ideológiakritikai munkákat írtam, dominánsan a munkavégzés felől fogalmazva meg bíráló észrevételeim. Azt is láttam azonban, hogy kilógok a sorból, és elsősorban Héthy Lajos jóindulatán múlik, hogy nyugodtan dolgozhatok.

MUNKAIDEOLÓGIAI TUDOMÁNYOS OSZTÁLY

Bármilyen különösen hangzik is, ez lett a nevünk. Én találtam ki. Ottlétem után nem sokkal két kedves nyíregyházi kollégámat, Becskeházi Attilát és Kuczi Tibort Pestre csábítottam, persze akartak ők nagyon is csábulni, és Héthy felvette őket az Intézetbe. Ezzel azonban új helyzet állt elő; megszűnt az én „magánzói" státusom. Felszólítottak minket, hogy alakítsunk tudományos osztályt, hiszen az Intézetben mindenki valamilyen osztály keretei között végezte a munkáját.

Érdekes, de senki nem talált kivetnivalót az önelnevezésünkben, miközben mi mindig enyhe iróniával emlegettünk magunkat. A „tudományos ideológia" ugyanis a marxizmus egyik kedvelt kifejezése volt, értve ezen azt, hogy a marxi tanok állítólag már nem ideológiák, hanem tudományosan „megalapozott" nézetek. Hogy aztán ezt valakik a munkával kapcsolatban fejtik ki, hát mi van ebben kivetnivaló? Talán ilyesmi járt a főnökeink és a kollégáink fejében, amikor rábólintottak a tudományos munkaideológiára.

Mi persze nem megalapoztuk, hanem kritizáltuk a munkával kapcsolatos felfogásokat. Én a kandidátusi disszertációm-

ban kialakított szellemben igyekeztem alaposan „kikutatni", nem pedig igazolni, a munkavégzés körül kialakított nézeteket. Nyolcvanhatban például kapott az Intézetünk egy komoly feladatot: vizsgálni kellet a munkafegyelem helyzetét, és javaslatot tenni a „fokozására", merthogy a kormány szigorításokra készült. A kollégák egyrészt a hajukat tépték, másrészt vadabbnál vadabb ötletekkel álltak elő.

Én viszont elkezdtem megnézni a korábbi munkafegyelem-kampányokat; a megelőző húsz évben volt már néhány. Azt találtam, hogy pártunk és kormányunk mindig akkor állt ilyesmivel elő, amikor bajban volt a gazdaság. A dolgozó emberek megfegyelmezésének igényét és erkölcsi kioktatásukat pedig mindig a pártvezetés vaskalaposai ambicionálták, mintegy ezzel helyettesítették a gazdasági intézkedéseket, persze eredménytelenül. Az elkészült tanulmányt még publikáltam is, ami a Hivatalban komoly rosszallást váltott ki. Másutt azonban sikerem volt vele: kolumnás írást kért tőlem a Népszabadság, az ÉS pedig „A rend lelke" címmel készített velem az interjút.

VEZETŐK HÁTRA

Valamikor a nyolcvanas évek közepe tájékán kaptam egy komoly intézeti megbízást. Ki kellett dolgozni a vezetői visszavonulás jogi, társadalmi és politikai feltételrendszerét. A feladat az Állami Bér- és Munkaügyi Hivataltól (ÁBMH) érkezett, volt rá egy teljes hónapunk, és pénz is külső tanulmányok íratására. Kitérni nem tudtam előle, meg nem is akartam. Lássuk, mire megyek vele, ezt gondoltam.

A probléma elég világos volt. Az apparátusok és az üzemi rezsimek egyik súlyos gondja volt, hogy a vezetők görcsösen ragaszkodtak a megszerzett pozíciójukhoz. Bukásként élték át, ha kikerültek a vezetői állásból, de a környezetük is ezt gondolta róluk. Ráadásul nem is nagyon tudtak hová visszavonulni, mert a többségnek nem volt civil foglalkozása. Egyszer valamikor „kiemelték" őket, s ha közben ki is derült róluk, hogy nem valók vezetőnek, akkor is vezetők maradtak, csak éppen egy másik pozícióban. Ők voltak a „titán" elvtársak: itt van nektek XY, *ti tán* tudtok vele valamit kezdeni – szólt a korabeli vicc.

Tanulmányt kértem például Pünkösdi Árpádtól és az ELTE ÁJK Munkajogi Tanszék vezetőjétől, meg persze a kollégáktól is. 8–10 szövegből gyúrtam össze a javaslatunkat, amely mindenféle járható utat és használható megoldást tartalmazott. Héthy szerint remek javaslatcsomagot „tettünk le az asztalra". A maga szkeptikus módján persze megjegyezte: hogy aztán lesz-e belőle valami, az a „hatalmasságokon" múlik. Hát nem lett belőle semmi. Nem tudtuk anno, bár tudhattuk volna: ezen a gépezeten nem egy-két csavart kell meghúzni; maga a gépezet rossz. A lojalitásra épülő, felülről irányított és hierarchikusan szervezett társadalomban a vezető nem vész el, csak átalakul.

SZÁJTÉPÉS

Ladó Mária, a Munkaügyi Kutatóintézet későbbi igazgatója szomorúan nyilatkozta egy interjúban valamikor a 90-es években, hogy az Intézetben igen sok tanulmány készül a hatóság felkérésére, többségük azonban pusztába kiáltott szó marad. Pontosan az a sorsuk, mint a mi hajdani vezetővisszavonulási projektünknek, és sok más háttérintézeti tanulmánynak, nemcsak a munkaügy területén. Ami azért is különös, mert a dolgozatok kormányzati igények alapján és hatósági megrendelésre készülnek. Akkor vajon miért kötnek ki a bürokraták íróasztalfiókjaiban?

Talán azért, mert a döntéshozatal és a társadalmi cselekvés sokszereplős játék, amelyben a tudományos szakértelem csak az egyik tényező. Ezt a tényt viszont a tudományok emberei nehezen emésztik meg. Miért az ignorálás, panaszkodnak, hiszen mi olyan okosan végig-gondoltunk mindent? Ismerhetnék pedig Arisztotelész tételét: „még ha tudományos ismereteink a legrészletesebbek is, ezzel nem egykönnyen tudunk meggyőzni embereket."

Értelmiségi illúzió, hogy minden fejben dől el, s hogy a racionális gondolkodás önmagában elegendő a helyes cselekvéshez. Elvégre vannak nekünk érdekeink meg ösztöneink is, és van szívünk is. Aztán ott van még a többi ember is körülöttünk, akik esetleg másként gondolkodnak „racionálisan" mint mi, és mást tartanak jónak. Így lesznek a „háttértanulmányok", még inkább a nyilvános értelmiségi okoskodások többnyire szájtépések. Az „eredmény"; illúziók hajszolása és letargia, leginkább együtt a kettő, egymást váltva.

„A MUNKA HŐSEI"

Ezen a címen egy brosúrasorozat jelent meg 1950 és 1953 között, amelynek egyes darabjai 42 munkaversenyben kitűnt dolgozót, sztahanovistákat mutattak be: származásukat, életútjukat, politikai elkötelezettségüket, jelenlegi életüket, de főleg azt, hogyan érték el a többszázszoros teljesítményt. Színtiszta ideológiai hablaty, mondhatnánk, és mondták is sokan, amit legjobb elfelejteni. Nem így én! Alaposan végigolvastam ezeket a brosúrákat, és arra jutottam, hogy ezek a jelentéktelen propagandafüzetek az ötvenes évek társadalmának igen differenciált ideológiai valóságát képviselik.

Először is érthetetlennek tűnt számomra, hogy az utókor miért az „ezerszázalékos" munkateljesítményen rugózik, amikor már a brosúrák is megírták: nem ez volt a fontos. Egy gyalus például egy „ünnepi műszakban" 1470 százalékot ért el. A brosúra leírja, hogy a műszakot vasárnap tartották, a gépét pódiumra állították, az üzemet feldíszítették. Már hetekkel előtte megmondták neki, hogy milyen munkát kap, s azt kapta, amiben nagyot lehetett teljesíteni, nem pedig azt, ami soron volt. „Olyan szériamunkát – mondta emberünk a brosúra szerint– mint a sztálini műszakban, nem kaptam,

nem is kaphattam, mert teljesen helytelen lett volna olyan alkatrészeket termelni, amelyekre esetleg csak évek múlva lett volna szükség." Így volt ez nagyjából a kétszáz-háromszáz százalékot teljesítő élmunkások esetében is.

A sztahanovista munka nem termelési, hanem politikai cselekedet volt. A nagyot teljesítő ember a párt iránti odaadását bizonyította, vagyis munkájukra nem a termelésnek volt szüksége, hanem az agitációnak, amely hierarchizálni kívánta a dolgozó embereket, a hierarchia csúcsán az élmunkásokkal. Egyes politikusok arról beszéltek, hogy ők alkotják a munkásság nemesi rendjét. Gerő Ernő szerint a sztahanovisták „a munka nemességének a képviselői, a munka becsületének lovagjai."

Fel is ruházták őket a hajdani nemesi-úri réteg minden stallumával. Nemcsak a munkában, hanem állítólag jellemben is kiválóak voltak, akiket minden vonatkozásban példának állítottak a „fejletlen tudatú" tömeg elé. Kiemelt fizetést kaptak, az ország legjobb üdülőhelyein pihentek, díszünnepségek meghívottjai voltak, fontos kérdésekben kérték ki a véleményüket, sőt a női sztahanovistáknál az önkéntesek még a házi munkát is elvégezték helyettük. Mi vagyunk az új urak, mondta egyszer az egyikük, avagy a munka hősei, ahogy a brosúrák is nevezték őket.

Ugyanakkor a munkavégzés minden, csak nem hősi tett, és a dolgozó ember se úr. Ami itt a szemünk előtt kibontakozott, az egyrészt a munkavégzés dicsőítése összekapcsolva a párt iránti feltétlen lojalitással, másrészt egy újraformált társadalmi rendiség. A különös szóösszetételek világosan

mutatják, hogy itt a hűbéri-rendi társadalom revitalizációja zajlott munkásmozgalmi frazeológiában. Kísértett a múlt, az elmaradottságunkba való beleragadás.

Először a Magyar Szociológiai Társaság 1985. évi vándorgyűlésén beszéltem erről, majd 1987-ben a Mozgó Világban publikáltam egy tanulmányt a témában, ami komoly visszhangot váltott ki. Tovább folytatva az ezzel kapcsolatos kutatást, úgy találtam, hogy az egész szocialista modernizációs kísérletünket ez jellemzi: a meghaladni kívánt múlt újraformálása. Szocialista refeudalizációnak neveztem a folyamatot, s 1991-ben publikáltam erről egy írást, először magyarul, aztán oroszul. Ez azonban már visszhangtalan volt, ezekben az években már mindenki a rendszerváltozás lázában égett, s lassan én is az új jelen felé fordultam.

DOLGOZÓ, MUNKAERŐ, MELÓS

Mielőtt azonban elkezdődött volna a 90 utáni „szép új világ", megnéztem, hogy hová tűntek a „munka hősei" a kádári konszolidáció éveiben. Azt találtam, hogy nem vesztek el teljesen, hanem átalakultak és riválisaik lettek. A rendszerváltás előtti mintegy három évtizedben a munkát végző embernek három ideológiai konstrukciója formálódott ki.

A rendszerrel és a politikai hatalommal azonosuló élmunkás pozíciója azzal a különbséggel folytatódott, hogy nem konkrét embercsoporttal azonosították, hanem a munkát végző úgy-nevezett szocialista emberrel. Ezért is elvileg mindenkire vonatkozott. Az új szereplőt *dolgozónak* nevezték, s változatlanul nem termelési, hanem politikai tényező volt: olyan egyén, akit munkájában nem a szerzésvágy, hanem a közösség iránti elkötelezettség és a munka szeretete vezet, mégpedig azért, mert tulajdonosi pozícióban van. A szocializmus, hirdette az ideológia, dolgozók állama, ezért is itt mindenki dolgozik, sőt kötelező dolgozni, s egyben ehhez adottak a feltételek is. A dolgozó lett a szocialista rendszer teljes jogú állampolgára. Minden joghoz a munkavégzése volt az alap.

A *munkaerő* gazdasági szervezetek szereplője lett, aki politikailag indifferens volt. Nem általában a társadalom tagja, mint a dolgozó, hanem konkrét munkahelye van, ahová kényszer vagy szerződés köti. A fő kérdés vele kapcsolatban a hatékonyság. A benne rejlő potenciál kihasználása érdekében a munkaerőt képezni és ösztönözni kell megfelelő bérezéssel, továbbá hatékony foglalkoztatáspolitikát kell megvalósítani és fejleszteni-racionalizálni szükséges a munkafeltételeit. A munkaerő maga is racionálisan kalkulál, saját haszna maximalizálására törekszik. A dolgozónál a munka öncél, a munkaerőnél eszköz saját maga és családja gyarapodása érdekében. Leírását a közgazdaságtani, a szervezetszociológiai és statisztikai szakirodalom tartalmazta, és a vállalatvezetők, gazdasági szakemberek képviselték, akiknek a „termelési kapacitások" hatékony működtetése volt a feladatuk.

A *melós* nem a politika dolgozója, és nem is a vállalati termelés munkaereje, hanem a mindennapi ember önképe. Nem a nagy szavak és az absztrakt-tudományos kifejezések hangoztatója; ezeket kifejezetten kerüli. Valahogy így szól egy melós ember monológja; „Én egész életemben keményen melóztam. Jogtalanul soha egyetlen fillért nem vettem fel; tanultam, güriztem, megcsináltam, amit kellett, de nem hagytam, hogy kiszúrjanak velem. Nem hízelegtem, nem sumákoltam, dolgoztam becsülettel. Megfizettek, de nem valami jól. Néha jó lenne, simogatni, gömbölyíteni a munkát, de nálunk mindig nagy a rohanás, hozni kell a tervet, nekünk meg közben szakad ki a tüdőnk. Egy a lényeg: legyen jó munkánk, tisztességes fizetésünk meg becsületes főnökünk." A melós gondolkodása és beszéde többnyire

a magánélet keretei között maradt, és általános moralizáló magatartásról van szó; a munkát végző ember öntudatáról és önbecséről szól.

A munkaerő gazdasági ideológiája a hatvanas évek közepétől kezdett elterjedni hazánkban és vált elfogadott nézetté, amely még az MSZMP négyévente tartott kongresszusain is megjelent. A többórás nyitóbeszédeket Kádár János főtitkár először mindig a dolgozó, utána a munkaerő nevében tartotta, pontosabban olvasta fel a számára leírt szöveget. A záróbeszédeit viszont szabadon mondta el. Úgy beszélt, mint egy sokat megélt bölcs öreg szaki. Amikor hallgattam őt, az volt a benyomásom, hogy valahol Angyalföldön a gangon ül egy kisszéken, és kedvtelve magyaráz, moralizál, bölcselkedik a körülötte ülő s álló embereknek. Elemében volt. Talán ez lehetett az országos népszerűségének egyik titka: képes volt a melósok nyelvén is beszélni.

KRKONOŠE

A tudományos munkák végzése mellett itt Budapesten is igyekeztem hódolni a Nyíregyházáról hozott kedvteléseimnek; próbáltam nem belesavanyodni a tudományba. Jó horgászhelyet nehezen találtam. Sokáig a Duna–Tisza-csatornára járogattam, kevés szerencsével, de így jártam a Dunával és a Naplás-tóval is. 1990-ben fedeztem fel az Ipolyt, ami viszont rabul ejtett egy életre. A budapesti fürdőkkel szerencsém volt. Alapos ember lévén sorra jártam őket, így kötöttem ki a Rudasnál és a Dagálynál. Közben megépült a szomszéd utcában egy uszoda, szaunával együtt. Pompás lehetőség; jártam is oda elég sűrűn.

Síelésre is lett lehetőségem, mégpedig „munkahelyi alapon". Héthy Lajos nagy síelőként, minden évben Ausztriában síelt a családjával együtt, de az Intézetben is rendszeresen voltak síutak, Frey Mária szervezte őket. Már Pesten laktunk, amikor rászántam magam, hogy a nagyfiammal együtt részt veszünk egy egyhetes síelésen. Az úti cél Csehország volt, a Krkonoše vagyis az Óriás-hegység. Elkövettem azonban azt a hibát, hogy előkészülés nélkül vágtam neki a kiránduláshak, pedig hívtak a kollégák tornatermi előedzésre.

Így aztán már a második nap iszonyatos izomlázam lett, és mozdulni is alig tudtam. Nem így a fiam, aki nagyon élvezte az egészet. Én meg csak álldogáltam, és bámultam az óvodáskorú síelő cseh gyerekeket, akik úgy cikáztak közöttünk, mint a villám.

Most jártam másodszor az országban. Még Nyíregyházáról kísértem el nemzetközi konferenciára egyik diákomat Usti nad Labem nevű város felsőoktatási intézményébe valamikor a hetvenes években. Aztán úgy hozta a sors, hogy komoly közünk lett Csehországhoz, pontosabban Morvaországhoz. A nagyfiam és családja 2008 óta Brnóban él, ott születtek a kis unokáink, Rebeka és Vincent, akiknek cseh az anyanyelve és magyar az apanyelve, és akik ma már pont úgy cikáznak a havon, mint a hajdan megcsodált cseh lurkók.

FÉLELEM ÉS MENEKÜLÉS

Nyolcvannyolcban már minden recsegett és ropogott körülöttünk. Pontosan tudtuk, hogy komoly változások előtt áll az ország, amely bennünket is súlyosan fog érinteni. Kerestük a helyünket a közelgő „szép új világ"-ban. Reménykedtünk, hogy módunk lesz befolyásolni a bennünket is érintő átalakulásokat. Az Intézetben egymást követték a tanácskozások, s közben próbáltuk fenntartani a normális üzemmenetet is.

Nem vagyok naplóíró ember, de ebben a sűrű időszakban elkezdtem leírni, hogy mi történik velünk és körülöttünk, mit csinálunk az Intézetben. Január utolsó két hetében négy megbeszélést is tartottunk a saját sorsunkról. A főhatóságunktól sorra érkeztek hozzánk a „leiratok" arról, hogy miként kellene kutatási profilt váltanunk, hogyan lehetne felére csökkenteni a létszámot vagy éppen szétdarabolni az Intézetet és beolvasztani a Bér- és Munkaügyi Hivatalba. Kézzel-lábbal tiltakoztunk, remek érveink voltak, hogy mindez ne történjen meg. Mindhiába. Az Intézet egyre nyilvánvalóbban haladt egy olyan szervezet felé, amely az efféle kívülálló számára, mint én is voltam, nem sok jót igért.

Vettem hát egy nagy levegőt és munkahelyet váltottam. 1988. szeptember 1-től az MSZMP KB Társadalomtudományi Intézetében kezdtem dolgozni. Intézetünk vezetésének azzal indokoltam a lépésem, hogy én nem vagyok kompatibilis a bér- és munkaügyi kutatásokkal, és érdeklődésemnek sokkal jobban megfelel egy társadalomtudományi kutatóhely. Azt is tudtam azonban, hogy ezzel a lépésemmel komoly kockázatot vállalok. Akkor már a rendszerváltás lázában égtünk, s kérdéses volt egy efféle állampárti kutatóintézet sorsa. Sokan voltak, akik egy petákot se adtak volna érte.

A TÁRSTUDBAN

A TÁRSTUD

88 őszén kezdtem tehát dolgozni az MSZMP KB Társadalomtudományi Intézetében, vagyis a Társtudban, ahogy egymás között hívtuk. Nem küldtek, nem is kényszerítettek, egyszerűen vágytam ide, s örültem, hogy megnyílt erre a lehetőség. Ebben kulcsszerepe volt Bayer Józsefnek, aki akkor az Ideológiai Tudományos Osztályt vezette: hozzájuk kerültem. Nem ismeretlen közegbe érkeztem. Személyesen vagy írásaik alapján ismertem én már az intézet sok munkatársát. Rendszeresen olvastam a tudományos folyóiratukat is, a Társadalomtudományi Közleményeket. Úgy véltem, hogy az intézet igazán megfelelő közege lesz az én érdeklődésemnek és tudományos törekvésemnek, amely lassan kezdte szétfeszíteni a munkaerkölcs és -ideológia tematikát.

A tudományszemléletemnek is megfelelt az intézet, mert ez nem a vaskalapos társadalomkutatók gyűjtőhelye volt. Az ortodox marxisták „odaát" vannak, mondogatták a kollégák, s ezzel az Ajtósi Dürer úton székelő Politikai Főiskolára utaltak. Nem volt messze tőlünk, negyedóra sétára, néha átjártunk hozzájuk ebédelni. A Társadalomtudományi Intézet a párt reformgondolkodóinak a kutatóintézete volt: ebben

a szellemben készültek itt tanulmányok, könyvek, javaslatok. Odakerülésem idején például bőszen dolgoztunk a rendszerváltozás „tudományos megalapozásán", a többpártrendszer bevezetésén.

Csak néhány név az intézet dolgozói közül a rendszerváltozás éveiből: Baán László, Balogh István, Bayer József, Becskeházi Attila, Bihari Mihály, Böhm Antal, Gazsó Ferenc, Gedeon Péter, Gombár Csaba, Hülvely István, Kéri László, Kovách Imre, Laki László, Papp Zsolt, Róbert Péter, Schmidt Péter, Sík Endre, Stumpf István, Szelényi Iván, Szentes Tamás, Utasi Ágnes.

Három évtized elég volt hozzá, hogy mindezt belepje a múlt sűrű köde. Ma már csak az önéletrajzokban találkozom az intézet nevével, leggyakrabban a foxi-maxi párdarabjaként. Amikor ellenfelei az egyik párt prominenseinek „kommunista" múltját listázzák, Kövér Lászlónál mindig szerepel, hogy ő nemcsak párttag volt, hanem az MSZMP KB Társadalompolitikai (?) Intézetének a munkatársa is. Az volt, fél évig szerződéses munkán dolgozott az ifjúságkutatóknál. Az azonban ma már szinte senkit se foglalkoztat; hogy milyen színvonalas szakmai munka folyt az Intézetben. Akit ez mégis érdekel, azoknak ajánlom a 2000 című folyóirat 2012. évi 10. számában megjelent terjedelmes interjút, amely az Intézet egykori munkatársával, Gombár Csabával készült, vagy olvassa el Pál Zoltán történész könyvét: Társadalomtudomány a diktatúrában. Az MSZMP KB Társadalomtudományi Intézete, 1966–1989. Budapest, 2021.

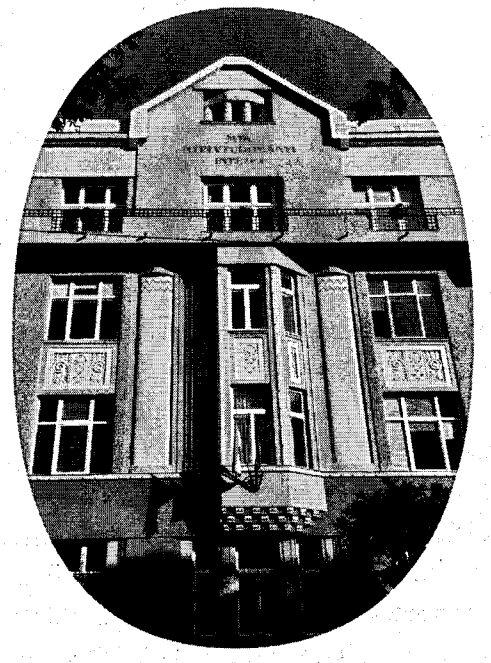

IDEOLÓGIA

A Társtudban a Bayer József által vezetett ideológiai kutatócsoportban kezdtem meg a működésem. Belecsöppentem a „fenntartónk" által finanszírozott kutatásba, amelynek szokásosan semmitmondó címe volt; Az ideológia aktuális kérdései. Az volt a feladatunk, hogy ebben a zűrzavaros időszakban próbáljunk valami elfogadhatót mondani a politika eszmei valóságáról. Semmi marxista propaganda, vagy egy új ideológia kidolgozása a 89 október 7-én megalakult MSZP számára. Erre ott voltak a pártok ideológusai.

A kutatásaink és töprengéseink anyaga 1990-ben jelent meg „Tükör által homályosan. Tanulmányok az ideológiáról" címmel. Nemcsak Bayer és én írtunk bele egy-egy tanulmányt, de Becskeházi Attila és Kuczi Tibor is, akiket sikerült magammal hozni a Társtudba, és más kollégák, külsők is. A kötet megpróbált szembeszállni azzal a széltében-hosszában terjesztett nézettel, mely szerint „a kommunizmus összeomlása" után hazánk is megérkezett végre az igazi szakszerűség és a valódi tények „mennyei birodalmába", ezzel nálunk is vége az ideológiák korának. Mi viszont azt tapasztaltuk, hogy a születőben lévő többpártrendszerben máris

elkezdődött a múlt és a jelen rivalizáló értelmezése, a pártigazságok oktrojálása. A kötetünk tanulmányai ezt a helyzetet próbálták megragadni, leírni.

Én a következő kérdést tettem fel magamnak; ha egyszer az ideológiát mindenki utálja és elhárítja magától, akkor mégis mitől olyan virulens? Miért van az, hogy mindig a másik embernek, főleg a riválisnak van ideológiája, nekem viszont soha, merthogy az ideológia a gondolkodás szennyes folyója, aminek egy becsületes ember még csak a partjára sem léphet? De hát neki meg én vagyok a másik, nemde? Vagyis mindenkinek van és senkinek sincs ideológiája, ami jókora paradoxon. Ez is lett a tanulmányom címe: „Az ideológia paradoxona". A tézisem pedig úgy szólt, hogy az ideológia azért létezik egyáltalán, mert tagadjuk a létezését, vagyis elutasításával és tagadásával tematizáljuk és tartjuk fenn.

PRÁGAI KONFERENCIA

Nyolcvankilenc elején az intézet vezetése engem delegált egy konferenciára, amelyen a szocialista pártok ideológusai vettek részt, és nemcsak „baráti" országokból. Én képviseltem Magyarországot. Nem nagyon érdekelt már akkor senkit a szocializmus „szent ügye", így aztán a Pártközpont a meghívást a Társtudra delegálta, a vezetőink pedig engem zavartak ki, a nyeretlen kétévest.

Egyszer megpróbáltam megkeresni a német nyelven írt előadásom szövegét, de már nem találtam. Az biztos, hogy „reformista" voltam s két fontos témáról beszéltem: a versengő többpártrendszer kialakulásának szükségességéről és a Moszkvától való függetlenedés fontosságáról. Hogy így lehetett, arra bizonyíték a csehszlovákiai és az NDK-béli delegáltak heves támadása, amit még a vacsora utáni beszélgetésen is folytattak. A végén csak legyintettek: a magyarok már csak ilyenek. Revizionisták vagytok, mondta a német, de lehet, hogy közben arra gondolt: árulók.

Leginkább egy görög fiú állt mellém, pártja ideológiai titkára, aki eltökélten támogatta az általam kifejtett nézetet. Kölcsönös rokonszenv alakult ki közöttünk, nemcsak szakmai téren, hanem emberileg is. Jót beszélgettünk nagy egyetértésben, még a szállásunkon is, s nagy meglepetésemre meghívott Görögországba. Elmondta, hogy van egy szép nyaralójuk az egyik szigeten, közel a tengerhez, látogassuk meg őket nyáron családostól, a vendégei vagyunk. Megígértem neki, hogy elmegyünk, és még leveleket is váltottunk. A látogatás azonban elmaradt. Elragadt bennünket a „történelem vihara", amely jó nagyokat dobott rajtunk meg a szocialista-kommunista állampártokon.

BAYER

Bayer József a debreceni egyetemen tanított, én meg a nyíregyházi főiskolán. Ágh Attila, aki mindkettőnket jól ismert, hozott össze bennünket; „viszonyunk" azóta tart. A nyolcvanas évek elején mindketten Budapestre keveredtünk, ő a Társtudba, én a Munkaügyi Kutatóintézetbe. Amikor aztán a Munkaügyiből elvágyódtam, segített az általa vezetett kutatócsoportba kerülnöm. Úgy hiszem barátok lettünk. Családilag is összejártunk, és egyszer magával vitt egy kéthetes nyugat-németországi útra, amiért nagyon hálás voltam neki. Közösen dolgoztunk a kutatócsoportunk témáin és támogattuk egymás törekvéseit.

A kilencvenes évek azonban szétdúlták a Társtud életét, felbomlott az Ideológiakutató Tudományos osztály is. Jóska támogatta azt a törekvésem, hogy a vezetésemmel új kutatócsoport szerveződjen, én meg az ő egyre határozottabb karaktert öltő hatalmi ambícióit. Nyilvánosan ajánlottam, többször is, igazgató pozícióra, vagy a Politikatudományi Társaság elnöki székébe. Mindkettőt megkapta. Ő pedig támogatta habilitációm, megnyitva ezzel az utat a professzori kinevezésemhez.

Közben azonban szép csendesen el is távolodtunk egymástól. Ajánlotta pedig, hogy legyek a helyettese, és nem nagyon értette, hogy engem ez miért nem érdekel. Csak annyit kértem tőle, hogy hagyjon nyugodtan dolgozni hetvenéves koromig, amit persze megígért és nem tartott be. 1998-tól 2009-ig volt a Társtud igazgatója, s ezalatt a 12 év alatt egyre zárkózottabb és merevebb lett. Megcélozta az akadémikusi címet, amit el is ért. Én viszont ekkor már „gőzerővel" egy új szemléletű politikatudomány kialakításán dolgoztam, amit Bayer kifejezetten rossz szemmel nézett. Egyszer kérdően megjegyezte: ér valamit egyáltalán, amit Szabó Márton diszkurzív politológia címén összeírogat? Az elkövetkező években ez a fölényeskedő véleménye határozta meg a hozzám való egyre barátságtalanabb viszonyát, sőt kétszer is megakadályozta, hogy elnyerjem az akadémiai doktori címet. Nyilván hálátlannak tartott.

PAPP ZSOLT

Kifejezetten kedveltem Papp Zsolt írásait. Vonzónak találtam baloldali elkötelezettségét, teoretikus tájékozottságát, írásainak elmélyültségét és alaposságát, főleg pedig kivételes érzékenységét. A szépíró és a társadalomtudós volt benne összegyúrva, ami átsütött az írásain. Képzettsége is erre predesztinálta: pszichológiából, filozófiából és szociológiából szerzett diplomát.

Az ő osztályuk volt az Intézetben az elit társaság, ahogy a kollégák emlegették őket, olykor irigykedve. Zsolton kívül Gombár Csaba, Görgényi Ferenc, Lengyel László és Széll János tartozott hozzájuk. Valamennyien, mint Zsolt is, reformpárti, invenciózus, olvasott és igen tájékozott emberek voltak, akik figyelemre méltó írásokkal ajándékozták meg a magyar nyilvánosságot. Én leginkább az ő írásaikat olvastam már korábban is. Nagy megtiszteltetésnek tartottam, amikor az intézetbe kerülésem után nem sokkal vitára tűzték az egyik tanulmányom. Fel vagy avatva fiú, mondták az idősebb kollégák.

Nem sokkal a rendszerváltozás után azonban átment a Közgazdasági Egyetemre, a Filozófiai Tanszék vezetését vette át, de szerkesztőként még módom volt vele együtt dolgozni. Zsolt azonban váratlanul, 48 évesen itt hagyott bennünket. Halála tragikus és döbbenetes volt. Köztudottan asztmától szenvedett; ez lett a veszte. Érettségi találkozón volt Fadd-Domboriban, de sajnos nem vitte magával a lélegeztető eszközét. Amikor nehézzé vált számára a levegővétel, otthagyta a mulatozó társaságot és felment a szobájába. Másnap reggel, 92. május utolsó napján az asztalra borulva találtak rá, de már nem élt. Azt képzelem, hogy a virágok ölték meg, ott a májusvégi mézillatú-virágporos Duna-parton. Értesülve a haláláról olyan mély fájdalom volt bennem napokon át, mintha egyik kedves családtagomat vesztettem volna el.

ÁTVÁLTOZÁSOK

Mindközönséges hír valamikor a rendszerváltozás zűrzavaros éveiből, alig egy évvel az első szabad választások után: „Az MTA elnöke és főtitkára 1991. március 1-én létrehozta az MTA Politikai Tudományok Intézetét és három évre Balogh Istvánt bízta meg az intézetigazgatói teendők ellátásával." Ez a közlemény egy hosszú és bizonytalan kimenetelű folyamatot zárt le, amelyben sikeresen lobbiztunk azért, hogy egyben maradhassunk és mi legyünk az MTA kutatói hálózatáról eladdig hiányzó politikatudományi kutatóintézet.

Komoly veszélye volt annak, hogy szétkergetnek bennünket is, mint a Politikai Főiskolát. Sokan menekültek el a bizonytalanság idején: ki egyetemi állásba, ki a médiába, ki az államigazgatásba, ki a gazdasági életbe. Az átvételnek az MTA vezetése kemény személyi feltételt szabott: kikötötték, hogy csak az akadémiai (tudományos) minősítéssel rendelkezőket veszik állományba. Mindez azzal járt, hogy a mintegy hatvanfős kutatói gárda erősen leapadt.

Végül is csak huszonhárom kutatóval alakult meg az új intézet, s kezdtük el a munkát. Lassan-lassan stabilizálódott

a helyzetünk, sőt mi lettünk a formálódó-alakuló hazai politikatudomány egyik legfontosabb intézményi bázisa. Soha nem akartam máshová menni, még akkor is próbáltam kitartani mellette, amikor kitaszított magából. Sem akkor, sem később nem bántam meg, hogy ragaszkodtam hozzá. Nekem ez lett és maradt az „anyaintézetem", s az anyját ugye nem váltogatja az emberfia. Egészen a nyugdíjazásomig dolgoztam itt, mellette folyamatosan tanítottam különböző egyetemeken, de az Intézettel, leszámítva egy rövid periódust, sohasem szakadt meg a kapcsolatom, nyugdíjazásom után sem. Előbb külső kutató lettem, majd hetvenkilenc évesen megkaptam a kutató professzor emeritus címet. „Örökifjú vagy" mondogatják a kollégák, pedig csak jól vagyok és szeretem a munkám.

SZEGED 2.

KÖZLEMÉNYEK

Volt a Társtudnak egy folyóirata, a Társadalomtudományi Közlemények. Afféle se hal, se hús lap, amelynek szerkesztői s szerzői kínosan ügyeltek arra, hogy semmilyen „felforgató" idea ne jelenjen meg benne, csak szigorúan objektív írások. A tizenkilencedik évfolyamnál járt, amikor felfordult a világ, és nyilvánvalóvá vált számunkra, hogy a Közlemények is befejezte földi pályafutását. De az is világos volt, hogy az átalakuló intézetnek s a magyar politikatudománynak szüksége lesz egy új tudományos periodikára.

Akkor az újjáalakult intézetünk első igazgatója, Balogh István előállt azzal az gondolattal, hogy adjuk ki még a Közlemények utolsó évfolyamát, amely egyben előképe lesz az új folyóiratunknak. Papp Zsoltot és engem bíztak meg a szerkesztéssel. Ez a munka gyakorlatilag azt jelentette, hogy Zsolttal átbeszéltük a számok lehetséges tartalmát, de a tényleges szerkesztői munkát én végeztem, én állítottam össze a XX. évfolyam két megjelent számát. Zsoltnak ugyan megmutattam a kész anyagokat, de semmilyen változtatást nem kért. Nem érdekelte őt ez már.

Az 1-2. szám „Fordulóponton" címet viselte, és olyan szerzőket is sikerült megnyerni, mint Tőkés Rudolf, Halmai Gábor és Szabó Miklós, de többnyire az Intézet kutatói szerepeltek benne a rendszerváltozással kapcsolatos tanulmányaikkal. A 3-4. szám két blokkból állt. Nyolc tanulmány a nyugat-európai változásokat tekintette át, a másik blokkban pedig Sajó András alkotmánytervezetét és annak vitaanyagát tettük közzé Bence György, Pokol Béla, Halmai Gábor és Sós Vilmos hozzászólásával. Nem tudom, „tudománypolitikailag" mit ért az én szerkesztői munkám, de az biztos, hogy több eladdig ellenzéki gondolkodót nyertünk meg a Közlemények számára.

AZ ASZTAL ÖRÖK

Amikor 88-ban az intézetbe kerültem, akkor a Benczúr utca 33. szám alatt székeltünk. Aztán az Akadémia elnöke gondolt egy merészet, és a Várba költöztetett bennünket. Ezek után a miniszterelnökünk még merészebbet gondolt. A Várat kisajátította magának s mamelukjainak, az akadémiai kutatóintézeteknek pedig építtetett egy új székházat a VII. kerület Tóth Kálmán utcában, ez lett az MTA Humán Tudományok Kutatóháza. Később még az MTA fenntartásából is kivettek bennünket, létrehozták az új főnökséget, az Eötvös Loránd Kutató-Hálózatot, majd ezt is átnevezték: HUN-REN lettünk. Közben részünk volt különböző összevonásokban és szétszedésekben, hogy „jobban dolgozzunk".

Ha jól belegondolok, az elmúlt harmincöt évben alig volt olyan évünk, amikor ne költözködtünk volna, vagy ne álltunk volna átszervezés alatt. Mindez miért? Ettől nem lettünk jobb kutatók és a munkánk minősége sem javult. A „főnökeink" viszont mutogathatták a muszklijukat, és kiélhették mérhetetlen szervezési ambícióikat.

Ebben a nagy kavalkádban azonban egy valami örök: az intézeti tárgyalóasztal. A régi kollégák is eltűntek már, egyen-ketten vagyunk csak mutatóban a Benczúr utcából, viszont a nagy kerek asztal egyik helyről a másikra velünk vándorolt. A Humán Tudományok Kutatóházában is itt van, a tanácskozásokon ezt üljük körül. Még a tanácskozó helyiség is róla kapta a nevét: Körtárgyaló. Lehet olyan három méter átmérőjű, tölgyfából készült, a közepén volt egy mélyedés a virágoknak, amit később befedtek. Először Aczél György tárgyalójában pillantottam meg, és már akkor lenyűgözött. Valószínűleg mások is így vannak vele, egyébként miért hurcoljuk magunkkal rendületlenül? De jó ez így: hányattatásainkban ez az asztal az állandóság.

POLITIKATUDOMÁNY

NEM ÉS NEM

Fel sem merült bennem, hogy én valaha politikatudományt fogok művelni. Egész egyszerűen nem akartam politológus lenni, olyan valaki, aki akkortájt tűnt fel a hatalmi küzdelmek elfogult elemzőjének szerepében. Az újságírók elkezdtek politológusnak nevezni mindenkit, aki a pártküzdelmekről írt és nyilatkozott, akár volt ehhez diplomája, akár nem. Önjelölt „politológusok" tűntek fel a közéletben, akikről sütött a műveletlenség. Ha a politikusokat nem sikerült a tévé kamerái elé ültetni, jöttek a „jobboldali" és a „baloldali" politológusok, akik helyettük vívták meg a pártpolitikai csatákat. Riporterek kérdezték „a politológust" egy-egy aktuális témáról, aki aztán két percben megmondta a tutit és helyre tett mindenkit. Röpködtek a levegőben az intellektuális bombák. Papp Zsolt írta volt: egyeseken kitört az „akkora mondási kényszer", ahelyett, hogy igazat próbáltak volna szólni. Még hogy én ehhez a bagázshoz tartozzak?

Ösztönösen irtóztam az efféle szereptől; az ordító egyoldalúságtól, a lapos gondolkodástól, a tudományos modorban elővezetett közhelyektől. Legyen ez azoké, akik ennél többre nem képesek, még akkor is, ha nem az én orrom alá dugják

a mikrofont és nem leszek „neves politológus". Világos volt előttem, hogy ehhez a „politológiához", vagy mihez, nem kell más, mint négy-öt szempontot konkretizálni: az események kinek az érdekét szolgálják, mit akar a hatalom és az ellenzék, kit támogatnak a választók, mi történik a háttérben, mi lesz a jövőben. Kábé ennyi, amihez jött még a biztos ok prezentálása, ami persze soha nem biztos, de a magyarázat nagyon tudományosnak tűnhet. Végre értjük a politikát, gondolhatták az állampolgárok.

Így aztán akkor sem, és később sem merészkedtem az aktuális pártpolitikai küzdelmek gyorselemzésének ingoványos talajára. Érdekelt persze a politika, nagyon is érdekelt, de nem efféle lapos nagyotmondásként, hanem közéletként, amelyről mintegy 2500 éve már az európai kultúra nagy alakjai okosabbnál okosabb megállapításokat tesznek, és manapság is ezt teszik. Úgy gondoltam, hogy nekem ezzel kell foglalkoznom hazai „talajon", talán ezt tudom majd jól művelni, mégha ez azzal is jár, hogy nem leszek „országosan világhírű" médiapolitológus. A rendszerváltozáskor tettem magamnak egy fogadalmat: soha semmikor semmit nem írok le, ami tudományos ízlésem ellen való.

MERREFELÉ

De akkor merrefelé induljak el a társadalomtudományok széles országútján és a bennünket körülvevő tények sűrű erdőjében, ha nem akarok sem naiv empirista, sem magabiztos nagyotmondó lenni? Tudományosan mindenképpen ki akartam kerülni a domináló funkcionalista-strukturalista társadalomelméletek és az érdekdeterminált tettek ölelő karjaiból, hiszen ezek, követve a természettudományok szemléletét, vizsgálati tárgyukból száműzik az értelmező-cselekvő embert. Vagyis „embertelen" tudományok. Azt is botrányosnak tartottam, ahogyan ez a tudományfelfogás bánt az eszmei valóság tényeivel. Mellékesnek tekintette őket az állítólagos objektív valósághoz képest, ráadásul ezek még determinálják is őket, hiszen „a lét határozza meg a tudatot".

Világos volt előttem, hogy itt mérhetetlen leegyszerűsítések vannak forgalomban, hiszen az életünk eszmei valósága nem szűkíthető le arra, *amit* éppen gondolunk s mondunk, az is fontos, hogy ezt *hogyan* gondoljuk el. De a múltam is terelt ebbe az irányba. Az érdekelt, hogy miféle tudásforma az ideológia, és hogyan van beágyazva a társadalom életébe, ennek különböző területeibe.

A nehéz kérdés azonban csak ezután jött: vajon mit jelent mindez egyrészt konkrét vizsgálati tárgyként, másrészt, mint az elméletképzés kiindulópontja. Ez volt az én sorsfordító alapkérdésem a rendszerváltozással megnyílt szabad gondolkodás világában. Sokat töprengtem a válaszon, s miután ráleltem, elindultam azon a rögös úton, amelyen azóta is járok.

NULLA KILOMÉTERKŐ

Az újonnan megtalált út nulla kilométerköve a *nyelv* lett. A válasz ugyan nem tűnt evidensnek, ám valójában pofonegyszerű volt. Az eszmei valóságnak van ugyanis egy empirikusan tanulmányozható, „megfogható" valósága, ez a nyelv. A „megfoghatatlan" eszméket, bármi is az, elgondoljuk ugyan, de mindig valamilyen nyelvileg formált közeg révén. A meg nem formált gondolat ugyanis nem gondolat, pusztán csak homályos ködkép, amely a hordozója belső világához tartozik, ezért kívülről nem lehet vizsgálni, tanulmányozni. A kimondott és megfogalmazott gondolatok viszont itt vannak a lábunk előtt; látjuk, halljuk, érzékeljük őket. Ráadásul még értjük is a kinyilvánított gondolatokat, és mi magunk is ilyen módon nyilvánulunk meg. Közös valóságunkról van tehát szó.

Csak hát mi is lenne ez a nyelvi valóság? Rendszeregész, mint ezt a nyelvtudomány nagy alakja, Ferdinand de Saussure tanította, vagy az, ahogyan diszkutálunk és beszélünk a mindennapokban? Az előbbi „nagyon tudományosnak" tűnt, az utóbbi viszont töredékesnek és esetlegesnek, bár sokkal „életelibbnek", mint a nyelv elvont rendszere. Mondanom sem

kell, én az utóbbit tartottam fontosnak, ragaszkodva ahhoz a 20. századi ideához, hogy a történettudomány és a társadalomtudomány, a politikatudomány is természetesen, empirikus alapozású diszciplína, amelynek még a legelvontabb konstrukcióiban is abból kell kiindulni, ami ténylegesen adott és tanulmányozható.

A megoldást a nyelvi pragmatika két nagy iskolája hozta el, a beszédaktus-elmélet és a műveleti szövegtan. A beszédaktus tana, azaz John Austin nyelvfilozófiája szerint, a beszédeink nem passzív valóságtükrök, hanem valóságalakító tettek, nagy ostobaság tehát azt állítani, hogy a jelentést konstruáló beszéd és a cselekvés két külön valóságterületet alkot. A cselekvő szövegek tana pedig ezt a forradalmi eszmét odáig tágította, hogy művelői szerint a társadalom egésze „szövegszerűen" szerveződik. Ismerkedve ezekkel a tanokkal azonban azt is megtanultam, lehet a beszédet is úgy szemlélni és tanulmányozni, mintha ez változatlanul természeti valóság lenne: a szavak tükrök és objektív dolgok, a mondatok egyértelmű jelentésűek, a szövegek pedig elvont rendszeregészek. Mindez jól tanulmányozható a széltében-hosszában művelt kérdőíves vizsgálatokban vagy újabban a komputer adta lehetőségektől megszédült *big data* elemzésekben, számokba fojtva a valóságot.

Amire végül is jutottam, az ismét csak elég egyszerű volt. A többszereplős, a társas viszonyokban előálló konkrét beszédeket, a diskurzusokat kell tanulmányozni, mert ezek hordozzák a társadalom reális és érvényes valóságát, innen fejthetők fel a társadalom „titkai", ha vannak egyáltalán itt titkok. Ez lett az én *diszkurzív* tudományom, se több, se kevesebb. Első szakaszban, ami persze bő húsz évig tartott, természetesen a politikai valóságra specifikáltam ezeket a meglátásokat. Ezzel olyan politikatudomány állt előttem, amit jó szívvel tudtam vállalni, mert megfelelt ízlésemnek és tapasztalataimnak. Ennek védelmében vívtam az elkövetkező évtizedek tudományos csatáit, jókora pofonokat kapva és elkötelezett híveket szerezve.

A RENDSZERVÁLTÁS DISKURZUSAI

Az én diszkurzív szemléletű politikatudományom első dokumentuma 1993-ban került publikálásra a Politikatudományi Szemlében, és *A rendszerváltás szemantikája* címet viselte. Elég különös, de abban a pár évben nem én voltam az egyetlen, aki ilyen típusú írást publikált. Ezt tette például Ágh Attila, Bayer József, Bihari Mihály, Bozóki András, Pokol Béla, Schlett István vagy Szabó Máté. Sokan érzékeltük ugyanis, hogy a radikális hatalomváltás egyben nyelvi változással is jár. A nyilvánosság szereplői elkezdték átkeresztelni a politikai valóságot; kulcskifejezések tűntek el és fel, régi szavak kaptak új jelentéseket, soha nem hallott mondatok terjedtek el. Mindez viharos gyorsasággal, nagyjából a hatalomváltással párhuzamosan.

Az én írásom azonban két dologban különbözött a kollégáim munkáitól. Az egyik terjedelmi kérdés: én a problémát átfogóan igyekeztem bemutatni, ők inkább egy-egy szeletét. A másik ennél lényegesebb. Az ő publikációik – már ha nem a hagyományos ideológiakritikát öltöztették új ruhába – alkalmi írások voltak, a téma kutatása munkásságukban folytatás nélkül maradt. Én viszont akkor már mélyen elkötelezett voltam a politika nyelvi elemzése mellett, és nem gondoltam azt, hogy néhány remek ötlettel a probléma elrendezhető. Ráadásul a tanulmányom sikeres is lett: 96-ban megjelent egy németországi tanulmánykötetben is és mintegy tucatnyi hivatkozást kaptam rá. Nem volt kétséges, előttem semmiképpen sem: az út ki lett jelölve számomra.

A METAFORA VONZÁSÁBAN

De akkor már az is világos volt előttem, hogy az empirikus elemzésekhez elméleti munícióra van szükségem, merthogy a diszkurzív politikatudomány, ha egyáltalán lehetséges, szemléletében is más tudomány lesz, mint az objektivista funkcionalista, rendszerközpontú, pozitivista és érdekdeterminált szemléletű, egyébként fő áramú tudományok. Azt is láttam azonban, hogy a kritizált felfogások az egyértelmű jelentésű és pontosan definiált fogalmakra épülnek. „Ilyen állat" azonban nincs, legalábbis a mindennapokban beszélt, természetes nyelvekben, legfeljebb a formalizált és mesterséges nyelvezetű tudományokban, mint amilyen a logika, a matematika, a geometria, újabban pedig a komputernyelv.

Ez a meggyőződés késztetett arra, egyben megfelelve a teoretikus tájékozódási igénynek, hogy megírjam és 94-ben publikáljam *A metaforikus politika* című tanulmányomat. Ebben az írásban azt igyekeztem bizonyítani, hogy a metaforikus gondolkodás és beszéd a politika szövegvalóság uralkodó nyelvi formája, amelynek révén olyan politikai valóságot hozunk létre, amely ellentmondásokat fog át, vagyis olyan, mint az életünk. A metaforikus kijelentésekben

ugyanis sohasem pontosan az van, amit a „szó szerinti" és állítólag eredeti jelentések tartalmaznak, hanem mindig valami más, valami többlet is, és éppen ezért hatékonyak. Ergo: a politika kulcskifejezéseit csak egy adott kontextusban lehet pontosan definiálni, a való élet mindig kikezdi a rögzített jelentéseket.

Az az igazság, hogy rabja lettem a metaforikus gondolkodásnak. Később többször is visszatértem hozzá, feldolgozva és értelmezve a metaforában rejlő megismerési potenciált, képi látásmódot, és valóságkonstruáló erőt. Közben támaszkodtam a nagy metaforaelméletekre, például Hans Blumenberg és Paul Ricoeur felfogására. Ezzel együtt érteni véltem a dogmatikus és szorongó lelkek lapos empirizmusát, amelynek híve ragaszkodik a cáfolhatatlan tényekhez, az egyértelmű jelentésekhez és a „tűpontos" definíciókhoz. Én azonban Friedrich Nietzschével értettem és értek egyet ma is, aki azt írta: nem létezik eredeti és szószerinti jelentés, merthogy „a nyelv maga színtisztán retorikai fogások eredménye." Alapvetően metaforikus, amely eleven cáfolata a szavak és az általa megnevezett dolgok egybeesésének. Elismerem, nyugtalanító állítások ezek, de talán itt lenne az ideje a társadalomtudományok felnőtté válásának, amelynek alapfeltétele a verbális és a nonverbális jelentésadó megnyilatkozások beszámítása létezésünk alapfeltételébe.

KISSBALÁZS

Ebben az időszakban hárman alkottuk a Politikaelméleti Kutatócsoportot, rajtam kívül még Boda Zsolt és Kiss Balázs. Balázs ugyan a „nagy átalakulás" idején távozott az intézetből, de viszonylag hamar visszajött és csatlakozott az általam terelgetett társasághoz. Világos volt előtte, hogy egy új szemléletű politikatudomány kimunkálásával kísérletezünk, ami komoly innovációt igényel. Vitatkoztunk is erről „éjjel-nappal", elsősorban egymás között, de olykor másokkal is. Boda Zsolt mondta erről már jóval később: „a régi PTI-ben Márton kutatócsoportja volt egyike a kevés helynek, ahol folyamatosan tudományos viták zajlottak. Sokszor késhegyig, sokszor vérre menő viták."

Ezekben a disputákban számomra a Kiss Balázzsal folytatott hosszú beszélgetések jelentették a legtöbbet. Türelmetlenül vártam az intézeti napokat, amikor elővezethettem Balázsnak legújabb rögeszmémet, kibonthattam homályosan kavargó gondolataimat. Balázs mély empátiával, hatalmas filozófiai és társadalomtudományi műveltségét mozgósítva reagált ezekre az ideákra. Órákon át beszélgettünk, vitatkoztunk, éveken át. Bizton állítom, ezek nélkül a beszélge-

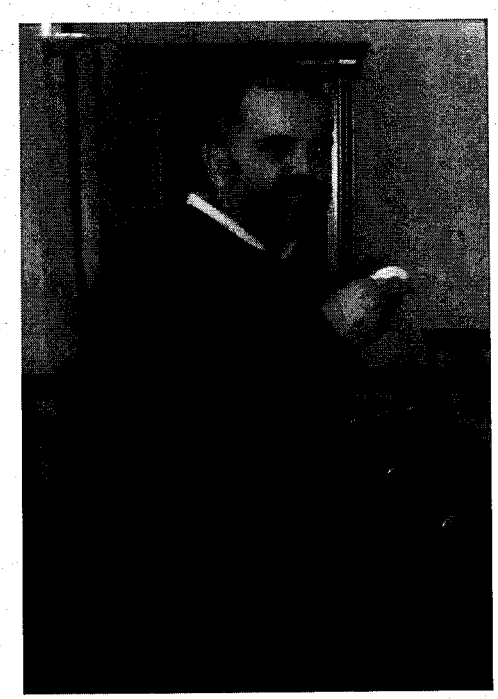

tések nélkül talán soha nem tudtam volna átfogó igénnyel és világosan prezentálni a diszkurzív politikatudományt. Sokat, nagyon sokat tanultam Balázstól.

Egy évtizedig tartott az együtt dolgozásunk és közösen szerkesztett könyvekben is manifesztálódott. A szakításunk elvi jellegű volt. Ezt ő egyszer úgy fejezete ki, hogy „Márton Úr", mert így hívott, a politikát mint diskurzust kívánja kidolgozni, engem viszont csak a politikai diskurzus érdekel. Vagyis, s ezt pontosan látta, engem a politikai valóság egészének diszkurzív karaktere foglalkoztat, őt pedig a meglévő intézményi-szervezeti keretek között zajló politikai kommunikáció. Ez is lett a nagy kutatási projektje a következő évtizedekben, amelyben aztán kiemelkedő eredményeket ért el. Én meg konokul haladtam előre a diszkurzív politikatudomány kidolgozásának homályba vesző és rögös útján.

A *VÁZLAT*

A konok igyekezetem első s egyben legjelentősebb dokumentuma 1996-ban jelent meg *Vázlat a politika diszkurzív értelmezéséről* címmel. Utólag is úgy látom: ez lett az origó, későbbi tanulmányaim és könyveim ebben az írásban vázolt elképzelés kiegészítései, újragondolásai és részletes kidolgozásai. Mintegy húsz évig tartott a munka, eredményei sok-sok tanulmányban és hat könyvben nyertek kifejtést, végleges kidolgozást pedig az Osirisnál 2016-ban megjelent hétszáz oldalas *Diszkurzív politikatudomány*ban kapott.

A diszkurzív politikatudományt először is egy hiány jellemzi. Nem követi az uralkodó strukturalista-funkcionalista felfogásokat és nem igyekszik kimutatni a politika felszíni valósága mögött húzódó determináló törvényeket, a cselekvéseket meghatározó okokat. Nem tekinti a politikát objektíve létező intézményi-szervezeti valóságnak sem, amelyben az emberek csak függelékek és zavaró tényezők, s akiknek a beszéde mögé nézve ragadhatjuk csak meg a politika „nagyon mély és igazi" valóságát.

Mindezzel szemben ebben a tanulmányban én azt fejtegettem, hogy politika valósága nem a „nyelvi lepel" mögött létezik, hanem *együtt* a beszéddel, a diskurzussal, amelyet állítólag el kell távolítani a vizsgálati tárgyból, hogy végre szín[illegible]nről színre lássuk az „igazi" valóságot. Kivéve persze a tudós d[illegible]iskurzusát. A verbalitás is része tehát a politikai realitásnak, ezért a politikát a factum és verbum egységében kell tanul[illegible]mányozni, ahogy egyébként a humanista gondolkodás is ta[illegible]nította az európai tudományosságban mintegy bő 2000 éven[illegible]át.

A *Vázlat*ban bemutattam ennek három alapvető területét: szerepelők, témák, stílusok. A szereplők kapcsán e[illegible]lemeztem az ellenfél, az ellenség, az idegen és a szövetséges p[illegible]ozícióját, a témák kapcsán a rend, a káosz, a közügy, a kons[illegible]zenzus és a titok (a hallgatás) kérdését, a stílus vagy beszéd[illegible]nód kapcsán pedig a tényszerűséget, az absztraktságot, a pol[illegible]itikai időt és a politikai személyességet. Nem volt ez elég pont[illegible]s és részletes, de ezzel a tanulmánnyal a gondolkodásom oly[illegible]n szintre kapaszkodott fel, ahonnan jó messzire el lehetett l[illegible]tni.

LOKOMOTÍV

A *Vázlat* sikere valóságos doppingszerként hatott rám. Addig se üldögéltem én az eget bámulva, de ahogy megtaláltam a saját utam s hangom, ez arra készetetett, hogy megfeszítetetten dolgozzak és robogjak előre, mint egy gőzmozdony. A következő szűk tíz évben írtam mintegy húsz tanulmányt, lefordítottam nagyjából ugyanennyi angol és német nyelvű munkát, bár nem publikáltam mindegyiket. Három dologra törekedtem: újra meg újra nekifutottam a diszkurzív politikatudomány kidolgozásának, továbbá igyekeztem tájékozódni az európai tudományos kultúrában az engem érdeklődő területen, s végül próbáltam másokat is megnyerni az ügyemnek, amiben komoly segítségemre volt Zsolt és Balázs, akikkel együtt dolgozva alakítgattuk a saját politikatudományunkat.

Kétévente kiadtunk egy-egy fordításkötetet. Az első 97-ben jelent meg, és Reinhart Koselleck ellenségkonstruálásról szóló terjedelmes fogalomtörténi tanulmányát tartalmazta. Egyébként ezzel indult a Jószöveg Műhely Kiadó. Aztán 98-ban *Az ellenség neve* címmel hat tanulmányt tartalmazó könyvet adtunk ki ugyancsak a Jószöveg karcsú kötetében,

2000-ben pedig egy huszonnégy fordítást tartalmazó kötetet a Tankönyvkiadó gondozásában, amelynek *Szövegváltozatok a politikára* volt a címe. A német és angol nyelvű tanulmányok egy részét én fordítottam, s egyben válogattam és szerkesztettem is a köteteket, együtt a munkatársaimmal.

A teoretikus tájékozódás másik iránya elemzésekben öltött testet. 98-ban jelent meg a *Politikai tudáselméletek* című könyvem, amely azokat a szerzőket mutatta be, akik a szövegközpontú politikai valóságot a szemantika, a szimbolizmus, a retorika és a diskurzus felől írták le. Olyan gondolkodók munkáit elemeztem s mutattam be itt, mint Harold Lasswell, Walther Dieckmann, Reinhart Koselleck, Pierre Bourdieu, Clifford Geertz, Murray Edelman, Chaïm Perelman, Mihail Bahtyin, Jürgen Habermas, Michel Foucault. Mind a fordított anyagok, mind ezen szerzőknek a munkáival való ismerkedés jelentősen tágította a látóköröm, amelyre nagyon is ráfért a tágítás.

A saját köreinken kívüli kollégák megnyerésének igyekezte két tanulmánykötetben öltött testet. 97-ben jelentettük meg a *Szövegvalóság. Írások a szimbolikus és diszkurzív politikáról* című tanulmánykötetet, amely egy korábban megrendezett konferenciára épült. Olyan kollégák közöltek benne tanulmányt, mint Heller Mária, Rényi Ágnes, Síklaki István, Kovács Éva, Csizmadia Ervin, Becskeházi Attila, Némedi Dénes, Sinkó Katalin, Szabó Ildikó, Örkény Antal. A másik kötet 2000-ben jelent meg és a *Beszélő politika* címet viselte. A tanulmányok szerzői Balogh István, Béndek Péter, Csizmadia Ervin, Kiss Balázs, Boda Zsolt, Karácsony András, Lányi Gusztáv, Téglás János voltak. A kötet megjelenését egy

kb. egy éven át tartó beszélgetéssorozat előzte meg, amelyben a publikáló szerzők egymás tanulmányait vitatták meg.

Lehet, hogy a nyájas olvasó elveszett a könyvek és nevek kavalkádjában. Ígérem, nem követem el többet ezt a barátságtalan gesztust. Mindenképpen érzékeltetni akartam azonban, hogy egyrészt alapos akartam lenni, tehát nem gondoltam, hogy néhány „jó név" választ ad az engem érdeklődő kérdésre, másrészt mélyen hittem abban, hogy az okos és művelt kollégáimtól, akár velük vitatkozva, tanulni tudok, s talán támogatják is a törekvéseim. Hajtott előre a mániámmal társult vehemens munkakedv, néha már-már azt gondoltam, hogy nincs is megállás. Aztán jött a „való élet", s egyszer csak ott maradtam a „fene nagy" tudományommal, egyedül, mint az ujjam. De erről majd később.

CARL SCHMITT FELFEDEZÉSE

Az 1992-ben indult *Politikatudományi Szemle* második számában, amely folyóiratnak az egyik alapító szerkesztője voltam, közöltük Heller Ágnes Carl Schmitt-tel foglalkozó tanulmányát: *A „politikai" fogalmának újragondolása.* Természetesen tudtam én Schmitt létezéséről, de egyrészt nem olvastam tőle semmit, másrészt csak az a mérhetetlenül leegyszerűsített közhely volt a fejemben, hogy ő egy prefasiszta gondolkodó, az irracionalizmus veszedelmes képviselője, ahogy Lukács György kategorizálta. Ez a tanulmány azonban egész másról szólt.

Ebben a munkájában Heller Ágnes Schmitt *Der Begriff des Politischen,* vagyis *A politikai fogalma* című terjedelmes tanulmányát elemezte, és arra mutatott rá, hogy Schmitt már a század elején azt állította; Európában egy új politikai valóság jött létre. Nem az államból, mint rendszerből és szervezetből következik, hogy mi a politika, hanem az a politika, amit a társadalom tagjai annak tartanak. Vagyis nem az állam és szervezeteinek a működése felől lehet megérteni a politikát, hanem a közéleti tettek, a diskurzusok és a jelentések felől. Az új valóságnak nem is politika a pontos neve, hanem a „politikai", ami egy jelző főnevesítése.

Egészen felvillanyozott az írás. Hiszen ilyesmi felé törekedtem én is: hogyan jön létre és miként működik a közélet, ha azt nem determinált cselekvésnek és strukturalista-funkcionalista rendszernek tekintem, hanem értelmezve formált valóságnak. Schmitt csak szőrmentén beszélt nyelvről és diskurzusról, de arról igen, hogy az új valóság értelmezve jön létre, és leírta az új valóság megismerési kategóriát is: megkülönböztetés, intenzitáskritérium, kivételes eset, határdefiníció. Nagyon más ez, mint az az „objektivista" megismerési mód, amely az általánosítás érdekében vizsgálati tárgyának minden elmében a közös vonásokat igyekszik feltárni. Így jönnek létre az életidegen definíciók, mondta Schmitt másutt, amelyek megmerevítik a tudást és a társadalmat halottá teszik.

Heller tanulmányának elolvasása után a következő néhány évben igyekeztem alaposabban megismerni Schmitt munkásságát. Ennek a középpontjában a *Der Begriff des Politischen* volt persze, és minden más erről szóló írása. Mindenképpen szerettem volna megírni a magam tanulmányát „a politikai" fogalmáról, de nem akartam ezt elhamarkodni. Végül is 2000-ben a *Beszélő politika* című kötetben publikáltam a kutatásaim *Politika versus politikai* címmel, amelynek aztán angol nyelvű változata is megjelent a *Distinktion* című dániai Aarhusban megjelenő folyóiratban. Három évvel később, mintegy ennek a párdarabjaként, publikáltam még egy írást, amely Schmitt partizánelméletével foglalkozik, hiszen ezt a munkáját ő a politikai esettanulmányának tekintette.

Úgy vélem sokat köszönhetek Schmittnek, aki a század egyik zseniális gondolkodója volt. Annál elkeserítőbb az újabb

ostoba közhely, amit úton-útfélen hall az ember; Schmitt szerint a politika lényege a barát-ellenség megkülönböztetése. A jófenét! Ő maga így ír erről 1963-ban: „az emberek egy fogalmi tartomány óvatos és első kijelöléséből primitív jelszót gyártottak, egy úgynevezett barát-ellenség elméletet". De hát mindenki úgy primitivizál, ahogy akar. Csak éppen nem kellene a közbutaságainkat tovább gyarapítani, mindezt a tudomány köpönyegét magunkra öltve.

MIÉRT?

Sokszor feltettem magamnak a kérdést: mi az ördögért kell nekem szembemenni a szakmával, olyan szemléletet proponálni, amit a többség nyilvánvalóan nem fogad el. Miért nem állok be valamelyik politikatudományi iskolába és csinálom azt, amit ott elfogadnak, s amelyben biztosan sikeres tudnék lenni? Miért kísérletezek paradigmaváltással, amely vagy eredményes lesz vagy nem, s ha igen, akkor is csak hosszabb távon? Megannyi kétkedő felvetés, amely egyetlen alapkérdésre vezethető vissza: miért nem ülök meg a fenekem, és próbálok beilleszkedni az adott struktúrába.

Először is talán azért, mert elégedetlen voltam a main stream politológia „embernélküliségével" és intellektuális sivárságával. Nem ment ez túl a politikusi, újságírói és értelmiségi közbeszéd szemléletén és szintjén, hívei ezt ragozták és bonyolították, s talán ezért is lett olyan gyakori a politológusok között az egyetemi katedra és a politikusi pozíciók váltogatása. Az érintettek önigazolásul hívják ezt tapasztalatszerzésnek, a tudomány gyakorlati alkalmazásának, vagy kötelező empirikus elemzésnek, szerintem azonban az elméleti távlatokat tartalmazó tudomány művelésére való képtelen-

ségről szól. De akkor minek ehhez egyetemi katedra és akadémia státus?

Másodszor itt van az én tudományos ízlésem, hiszen '90-ben megfogadtam magamnak, hogy soha többé nem írok le egyetlen sort se, amely ellentétes ezzel. De vajon mi lenne ez az ízlés? Talán az, hogy egyaránt gyűlölöm az agyonbonyolított elméleteket és lapos közhelyeket, merthogy egyiknek sincs köze az életünkhöz. Talán az, hogy nem hiszek a „számokba fojtott" tudományban, hiszen ennek igazolási kényszere menekülés a társadalmi és emberi minőségek megragadása elől. Talán az, hogy képtelenségnek tartom a nyelvi és eszmei valóság „kivonását" a társadalmi valóságból, hiszen folyamatosan értelmezői létben vagyunk, életünket jelentéseket adva formáljuk és elsősorban szavakkal bánunk egymással.

Harmadszor pedig itt van az én múltam s jelenem tapasztalati valósága. Gyakran gondoltam arra, hogy megtagadnám valamennyi kétkezi munkát végző ősömet, ha olyan fennkölt és arisztokratikus tudományt művelnék, amit néhány bennfentesen kívül senki más nem ért meg. Még hogy a mindennapi ember intellektuálisan csak tévelyeg, s még azt is csak a „kiműveltek" tudják megmondani, hogy mit miért tesz, s mit gondol, és semmi más feladata nincs, mint életvitelben felemelkedni a tudomány felhőrégióban? Ösztönösen idegenkedtem én az efféle arisztokratikus tudománytól.

Talán csak ez a néhány tényező, de ez nyilvánvalóan elég volt ahhoz, hogy a megszokott felfogásokhoz képest másfelé tájékozódjak s induljak el. De hogy pontosan ezek a tényezők motiváltak-e, abban már egyáltalán nem vagyok biztos. A 20.

század egyik legnagyobb filozófusát, Paul Ricoeurt megkérdezték egyszer, hogy filozófiája kidolgozását milyen tényezők befolyásolták. Okról felesleges beszélni, válaszolta, hiszen a tetteknek nem oka, hanem motívuma van, jóllehet sokan és megszállottan keresik ezt, sőt még azt is állítják balgán, hogy megtalálták. Hogy aztán mi lenne a motivációm, azt is csak sejtem, válaszolta Ricoeur, bár erről a sejtésről már tudok beszélni. Én sem vagyok ezzel másként.

VITÁK, KÜZDELMEK

CSAK BESZÉD?

Aki a tudományos életben olyasmire vállalkozik, mint én, készülhet rá, hogy sokan nem fognak vele egyetérteni, sőt hevesen elutasítják a munkáit. Hát, így is lett. Az első nagyobb disputa a *Vázlat a diszkurzív politikatudományról* című tanulmányom kapcsán robbant ki. Sem előtte, sem azóta egyetlen írásom nem váltott ki olyan élénk érdeklődést, egyetértő és elutasító véleményt, mint a *Vázlat*. A *Politikatudományi Szemle* hasábjain kilenc kolléga fejtette ki részletesen róla a véleményét, s később sokan mások is. A médiumok által felkent „neves politológusok" közül senki nem szólalt meg; ők akkor még úgy gondolták, csak ugatok, de nem harapok.

A *Vázlat*ot elutasítóknak két érvük volt. Egyrészt szétzilálom a politika objektív valóságát, mert eltüntetem belőle a determináló törvényszerűségeket, másrészt a politikát a beszédre redukálom, vagy ahogy egyikük kérdően fogalmazott; a politikában csak beszéd, csak vita létezik? Mondanom se kell: egyiket se tettem. A támogató vélemények írói üdvözölték a *Vázlat*ban megfogalmazott új szemléletet, hangsúlyozták ennek tudománytörténeti jelentőségét. Ahogy az egyik kol-

légám írta: „Szabó Márton tanulmánya a politikatudomány »nyelvi fordulatának« szükségessége mellett érvel. A politika jellemzőinek a diskurzuson keresztül történő megragadása azért nyújthat új képet a politikáról, mert a politikatudomány erőteljesebben támaszkodhat más – szintén a nyelviséget középpontba állító – elemzésmódok megállapításaira. S ezzel a politikatudomány tanulóképességét fokozza."

Igen, körülbelül ilyesmire törekedtem. Eszembe nem jutott se akkor, se később, hogy leváltsam az uralkodó szemléletmódot, ez különben sem így megy. Abban viszont erősen bíztam, hogy mellette elfér a diszkurzív szemléletű politikatudomány is. Pofonokkal és simogatásokkal tarkított szenvedelmes, mintegy negyedszázados küzdelem kellett hozzá, hogy ez többé-kevésbé megtörténjen.

FÁBÓL VASKARIKA

Régi dilemmája a politikatudománynak, hogy meddig tudomány, és hol megy át politizálásba. A tudós és a politikus személye nyilván nem azonos, miközben nem ritka az egyik szerepből a másikba való átváltás. Hol vannak hát a határok és az átjárások, meddig tudomány a politológia és hol vált át politikai tevékenységebe? Ezekre a kérdésekre próbált válaszolni a *Publicisztikai politológia Magyarországon a kilencvenes években* (1999) című tanulmányom, amely arra a tapasztalatra reflektált, hogy számtalan ismertté lett politikatudós rendszeresen ír publicisztikát is. A tanulmány a *Politikatudományi Szemlé*ben jelent meg, és azonnal élénk vita bontakozott ki körülötte.

Az egész gondolat képtelenség, leginkább „fából vaskarika". Ezt a közhelyet Debreczeni József politikus, politológus és egyetemi oktató sütötte el a vitában. Merthogy én képtelenséget állítok: echte tudománynak tartom az újságírók politikai elemzéseit és a tudósok publicisztikai írásait is. Hát nem tartottam annak, bár a blikkfangos cím lehetőséget adott erre az értelmezésre. Egyszerűen próbáltam kivenni az agyoncincált témát a *vagy ez, vagy az* kizáró kettősségéből. Tettem ezt úgy,

hogy elemeztem a tudós kollégák publicisztikáinak a nyelvezetét, s ennek nyomán próbáltam tipizálni azokat a politizálási szerepeket, amelyeket ilyen módon kialakítottak.

Volt, aki próbálta továbbgondolni a felvetett problémát és megoldási javaslatokat, többen azonban a „fából vaskarika" jegyében szóltak hozzá az íráshoz. Feltételezték, hogy én intézményi-szervezeti, valamint pozicionális megkülönböztetést adok, holott nem követtem el ezt a butaságot. Éppenhogy ezeken a szakadékokon átívelő, nyelvi átjárásokra mutattam rá, amelyet lehetett szeretni vagy utálni, de akkor is feltűnő jelenség volt a magyar politológiában az 1990-as években. És később sem tűnt el, mementójaként annak az örök küzdelemnek, amelynek főszereplője a cselekvő politikus és szemlélődő tudós.

DISZKURZÍV KÖZPOLITIKA

Roppant elégedetlen voltam s vagyok azzal a közfelfogással, amely a politikát leszűkíti a hatalom megszerzéséért és megtartásáért folytatott küzdelemre, a politikatudományt pedig hatalomtanra. Van ez is persze, hogyne lenne, de ezen a szemüvegen át nézve a politika összetett valósága leszűkül aljas figurák háborúskodására és rablásaira, ami nem való egy tisztességes embernek. Régi történet ez, már Ciceró is panaszkodott rá.

De akkor is; a politikában nemcsak vég nélküli hatalmi harc és rombolás van, hanem építés is, amelynek során közre tartozó ügyeket oldunk meg, lehetőleg sokak javára. Ezt nevezik közpolitikának vagy ágazati politikának. Változtassunk ezen valahogyan, gondoltam a 2010-es évek elején, és foglalkozni kezdtem a közpolitikával. Nekiálltam megírni egy könyvet, amely pár évvel később *A közügy politikaelmélete* címmel jelent meg. Egyben próbáltam rávenni a kollégáimat, hogy alapítsunk közpolitikai mesterszakot, és elkészítettem ehhez a szakalapítás dokumentumait. De hiába házaltam vele; ki önzésből, ki szűklátókörűségből utasított el. Persze lehettem volna kitartóbb is.

2012-ben viszont megjelent egy tanulmányom a *Politikatudományi Szemlé*ben *Közpolitikai diskurzuselemzés* címmel, amely komoly vitát váltott ki. A sors különös játéka, hogy a társaságunk Veszprémben tartott vándorgyűlésén plenáris előadást tarthattam a témáról, s volt egy külön szekció is közpolitikai ügyekről, ahol az előadók egyik fele a jogi és pénzügyi feltételeket taglalta, a másik fele a közpolitikai intézkedések kudarcait elemezte. Pontosan ez volt az én kiindulópontom. Úgy láttam, hogy a sorozatos kudarcok hátterében egy elavult szemlélet áll: elegendő csak a megfelelő jogszabályokat meghozni, elégséges pénzt biztosítani, meg némi kommunikációt beletenni, és mehet a verkli, jön a siker.

Hát nem! Ha nem vonják be az érintetteket az egész folyamatba, akkor borítékolható a kudarc, félresiklik minden jószándékú hatósági igyekezet, állítottam. A megújulás eszköze pedig a párbeszéd, a diszkusszió, amiben sokat segít, ha mind az előkészítésben, mind a kontrollálásban jelen vannak a közpolitikai diskurzuselemzők. A dolgot nem én találtam ki. A tanulmányomban bemutattam a közpolitikai diszkussziók és diskurzuselemzés nemzetközi gyakorlatát és iskoláit, ezek szemléletét és sikereit, s biztattam magunkat ezek adaptálására.

A hozzászólók közül Pál Gábor arra hívta fel a figyelmet, hogy a közpolitikai diskurzuselemzők már évek óta 50-60 előadóval nemzetközi konferenciákat rendeznek. Gajdusek György viszont hevesen ellenezte a felvetésem, mégpedig tudományszemléleti alapon, Szerinte a felfogásom szétzilálja a tudományos standardokat és kiszolgáltatja a közpolitikát a bizonytalan karakterű beszédnek és nyelvnek. Tanulmányának címe is erre utal: *Diskurzus vagy süket duma?* Hát persze hogy süket duma az egész.

Én viszont pusztába kiáltott szónak nevezném az írásom, hiszen akkor álltam elő a javaslatommal, amikor még a hagyományos közpolitikai elemzés sem honosodott meg nálunk: a jogászok és a közgazdászok saját belügyüknek tekintik a közpolitikai programokat. De hát miért kell nekünk mások tévedéseit megismételni, miért nem kovácsolhatnánk előnyt a hátramaradottságunkból? Hiú ábránd, tudom, de talán érdemes olykor ábrándokat is kergetni.

EGYMÁS KÖZÖTT

A kis csoportunkban, kiegészülve néhány alkalmai útitárssal, olykor igen heves intellektuális csatákat vívtunk egymással, de leginkább velem vitatkoztak a kollégáim, ki-ki habitusa szerint. G. Fodor Gábor, aki 2002 és 2005 között tartozott hozzánk, igazi *advocatus diabolik*ént viselkedett. Soha egy sort le nem írt, de mindent ellenzett, ami elé került, már-már passzióból. Egyszerre volt inspiratív és destruktív; nem is bírta mindenki elviselni. Balogh István kedves kollégánk, aki szervezetileg nem tartozott ugyan a csoportunkhoz, de elméleti emberként gyakran kötött ki nálunk, hagyományos „elmélészként" nem fogadta el a diszkurzív szemléletet, de minden szóbeli és írásbeli megnyilatkozásában korrekten elemezte az írásainkat, és fejtette ki róla az ellenvéleményét. Mindig is kedveltem Pistát, jó embernek és egyben ideális vitapartnernek tartottam.

A csoportunkon belül a leghevesebb vitát azonban Béndek Péter robbantotta ki, aki 1999-ben kéredzkedett be hozzánk és csak rövid időre maradt velünk, mert aztán elment egy jólkereső gazdasági menedzser pozícióba. Ez év őszén egy

intézeti konferenciára készültünk, ahol is a csoportunknak közösen kellett szerepelni egy-egy előadással. Elkezdtük a felkészülést, Balázs és én viszonylag gyorsan megírtuk az előadásainkat, amelyekben a diszkurzív politológia lehetősége mellett érveltünk, és szokás szerint vitára bocsátottuk. Balog Pista szelíden ellenezte a leírtakat, Béndek azonban már-már durva támadást intézett ellenünk. A maga fulminánsstílusában tudománytalan és destruktív felfogásnak minősítette a szemléletünket, amely még erkölcstelen és nihilista is, állította, hiszen minden értéket elutasít és csak egy kétséges módszerbe kapaszkodik, ez lenne a diszkurzív elemzés, írta.

Az a fene nagy igazság, hogy jól felhúztam magam. Természetesen nem az ő stílusában, inkább enyhe mélabúval, de keményen és határozottan próbáltam cáfolni sarkos állításait. Mondhatni, jól kiosztottam. Erre a többiek elkezdték sajnálni őt, amit nem nagyon értettem, hiszen elmondta, ő mindig abból a véleményből tanult legtöbbet, amely őt intellektuálisan földig alázta, s maga is ezt a metódust követi. Nem ez volt azonban az első akciója, korábban már Kiss Balázst is agyagba döngölte zseniális Foucault-monográfiájának kézirata kapcsán. Szegény Balázs teljesen belebetegedett, néhány évre még a tudományt is feladta, elment az európai tudományirányításba, a művét pedig soha nem publikálta.

Hát így, kedves olvasó; ha hiszi, ha nem, tényleg vérre menő küzdelmek voltak ezek. Úgy vélem, Béndek kolléga antipedagógusként cselekedve nem is igazán tudta, hogy mit művel. Egyébként tanított is, és vizsgázóinak 70-80 százalékát rend-

szeresen kirugdosta. A tudományt azonban nem „tudományos gépezetek" művelik, ahogy talán ő képzeli, hanem érzelmekkel is megáldott hús-vér emberek, akiknek abban fogy el az életük, hogy kikutatják, végiggondolják és megírják azt, amit igaznak, jónak és hasznosnak gondolnak.

TUDOMÁNY, TUDOMÁNY, TUDOMÁNY

Ülök az MTA Politikai Tudományok Intézetének igazgatótanácsának értekezletén 2006 június 7-én. Ezt azért tudom ilyen pontosan, mert azon melegében lejegyeztem, hogy mi történt. Arról folyik a szó, milyen volt a rendszerváltozás 15. évfordulója kapcsán tartott tudományos konferenciánk, amely Kulcsár Kálmán akadémikus ötlete volt, s egy hónappal a rendezvény előtt pattant ki erősen szenilis agyából. Kovách Imre igazgatóhelyettes szerint sikeresek voltunk, nagy volt az érdeklődés. A Magyar Nemzet máris közölt egy féloldalas tudósítást, sajnos más médium körül nagy a csend, pedig sok újságíró jelen volt. A kollégák azonnal jöttek az ötletekkel, hogy melyik újságírót kellene rávenni a tudósításra. Ki kit ismer, gyerekek? Szalai Erzsi mindenki füle hallatára hívta fel egyik újságíró ismerősét és emelt hangon kérte számon rajta, hogy miért nem írt a konferenciáról.

Ezen a ponton szakadt el bennem a cérna, kirobbantva ezzel egy olyan vitát, amely súlyosan érintette az intézetünk helyzetét és a kollégák státusát. Először is, mondtam, nem gondolom, hogy nekünk az újságíróktól kell várni munkánk legitimálását. Különben is, aki azt hiszi, hogy irányíthatja

őket, alaposan téved. Aztán meg, s egyre keményebb lett a hangom, tessék már megmondani, hogy lehet négy hét alatt komoly tudományos dolgozatot írni olyan témában, amivel nem foglalkoztunk. Kiss Balázs előadásának kivételével ti politikai közhelyeket ragoztatok, vágtam bele a kollégák képébe.

Mi akadémiai intézet vagyunk, folytattam a performanszt, bennünket először a tudomány, másodszor a tudomány és harmadszor is a tudomány kellene, hogy érdekeljen. Nekünk nem az a dolgunk hogy szájba kúrjuk a politikát (tényleg ezt mondtam), hogy beolvassunk a politikusoknak és az ország tönkremenésén siránkozzunk, mint tette a többség ezen a konferencián. Sok olyan feladatunk van, amit exkluzív helyzetben lévő intézetként nekünk kellene elvégezni a hazai politikatudomány fejlesztése érdekében, és amit nem végzünk el.

Miközben erről beszéltem, eszembe jutott, hogy sok kollégánkat szinte soha nem látjuk az intézetben. Nem csoda; képviselők, egyetemi vezetők, intézetigazgatók, ügyvédek, szerkesztők. Mások vehemensen politizálnak valamelyik párt színeiben, s közben próbálják eldugni hatalmi kötődésüket. Sokan vannak, akik ugyan rendesen ügyködnek, de képtelenek tudományos problémákat megfogalmazni, politika ügyeket ragoznak és bonyolítanak. Szóval elevenbe vágtam én ezzel a vehemens megnyilatkozásommal. Nem egyszerűen csak elméleti és módszertani önreflexiót hiányoltam ugyanis, hanem a politológiánk tudományosságának hiányát s az intézet politizálását panaszoltam fel. Jöttek is a visszavágások.

Először csak a mentegetődzések. Szigeti Péter szerint az a baj, hogy ma már az értelmiségiekre a kutya se figyel, bezzeg 90 előtt. Szoboszlai György úgy érvelt, hogy húsz percben csak leegyszerűsítve lehet bármit is előadni. De aztán jött a kemény kritika. Szalai Erzsi szerint általánosságban igazam lehet, konkrétan és erre a konferenciára vonatkozóan azonban súlyosan tévedek. Kovách Imre azt hangsúlyozta, hogy sokféle tudományfelfogás van, s ezen a konferencián mindenki tudományos volt. Bayer József igazgató is védte a mundér becsületét, mint mondta, ebben az intézetben mindenki tudományt csinál, nyilván sokfélét, a felvetésem szükségtelen és kifejezetten teátrális. Gazsó Ferenc szerint pedig ez a tudomány, tudomány, tudomány hangoztatása értelmezhetetlen: „Ne haragudj Marci, semmit nem tudok kezdeni a véleményeddel, ha konkrétan bírálsz, arra tudok válaszolni." Mire én: „Ezt ne kívánd Feri". Ebben maradtunk, és még sokáig ebben a langyos sárban dagonyáztunk.

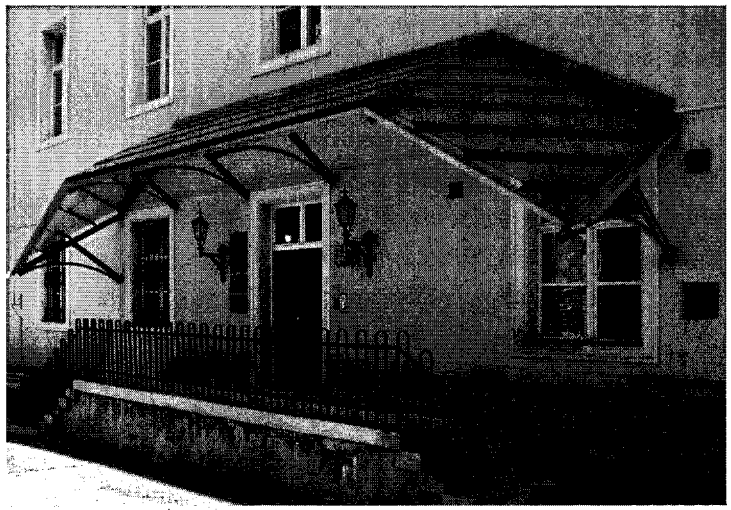

GYOMROS

Egyszer egy elutasított pályázatom során intézményi és tudományos főnököm – aki igencsak orrolt rám renitens tudományszemléletem miatt – azt találta leírni, hogy „valami baj van a szakmában, ha az ember [mármint én] ilyen későn kénytelen szembesülni egy tárgyilagos kritikával." Amikor ezt állította, hatvannégy éves voltam, a hátam mögött négy könyvvel és több tucat tanulmánnyal, amelyekről addigra huszonöt kolléga közölt önálló írást, tanulmányt. Nem egyszerűen csak megemlítették valamelyiket egy-egy lábjegyzetben, ez is volt persze szép számmal, hanem terjedelmes elemzésekkel kifejezetten „tárgyilagos kritika" tárgyává tették.

Egyszerűen kizárt, hogy utálkozó főnököm ezt ne tudta volna, hiszen erről még egy lista is a kezében volt. Miért akkor a hazug állítás? – tettem fel magamnak a kérdést. Motiválhatta talán a szakmai féltékenység? Bizonyára, hiszen az ő munkái hozzám képest igencsak visszhangtalanok voltak. Vagy a karrierizmus, amelyhez hozzátartozik a többségi vélekedés kiszolgálása? Hiszen írhatta volna azt is, hogy sokan nem értenek egyet az írásaim tudományszem-

léletével, s akkor még igaza is lett volna. De ő nyilván jókora gyomrost akart nekem bevinni, szigorúan szakmai alapon, akkorát, hogy a padlón maradjak és megtanuljam, „hol lakik az úristen". Hát nem maradtam a padlón, és ahogyan addig, ezután se érdekeltek tudománybürokrácia kisebb-nagyobb istenei.

AKADOK 1.

2006-ban úgy döntöttem, hogy megpályázom végre az akadémiai doktori címet; ezt nevezem itt ironikusan „akadok"-nak. Engem soha se érdekeltek komolyan a címek és rangok, a kisebb-nagyobb hatalmi pozíciók; mindig is a tudomány és a munka vonzott. 2006 őszén azonban intézeti főnököm, Bayer József akadémikus hívatott és közölte velem, nyugdíjazni fog, mert jövőre elérem a 65 évet, és nincs akadémia doktori címem. De hát én „tudományos tanácsadó" beosztásban vagyok, s a szokásjog szerint 70 éves koromig főállásban maradhatok, válaszoltam, s te ezt nekem már többször megígérted. Különben, három 80 éves kolléga is itt dekkol főállásban, semmivel se komolyabb tudományos reputációval, mint én. Mi itt a probléma? Ők más minőség, válaszolta a főnök, politikailag persze, gondoltam magamban.

S akkor, ebben a szorongatott helyzetben, előálltam egy javaslattal, amely olyan folyamatot indított el, amire majdnem ráment az egészségem. Ha csak ez a probléma, akkor beadom az akadémia doktori pályázatom, legalább ennek az eredményét várd meg, válaszoltam. S akkor az igazgató úr, a régi barát, sokáig üveges szemmel nézett bele a semmibe, majd

rekedt hangon azt válaszolta: rendben, de semmit nem ígérek. Mondta ezt kettős minőségében, hiszen ő volt annak az akadémiai Politikatudományi Bizottságának az elnöke is, amely a pályázatok elbírálásában kulcs szerepet játszik.

Érdemes tudni, hogy az akadémiai doktori cím (DSc) hungarikum, s egyben olyan többszörösen megszűrt szigorú eljárás során ítélik oda, amelyhez még csak hasonló sincs a magyar tudományosságban. A pályázónak öt-hat szempont alapján részletesen dokumentálni kell az eddigi tudományos tevékenységét (ezt habitusnak nevezik) és be kell nyújtani egy könyvnyi terjedelmű doktori munkát, amit aztán nyilvános vitán kell megvédenie.

A Bizottság kulcsszerepben van. A doktori munkának csak a formai követelményeit tekintheti át, de részletesen vizsgálnia kell a pályázó eddigi tudományos tevékenységét. Az elnöknek ki kell küldeni a tagoknak a teljes pályázati anyagot, egyben ki kell jelölnie két hivatalos „habitusvizsgálót" is. Végül Bizottság egy külön ülésén tárgyalja meg a pályázatot, ahol titkos szavazáson eldöntik, megfelelő-e a pályázó habitusa. A szavazáson csak a Bizottság akadémikus és doktori fokozattal bíró tagjai vehetnek rész, és akkor érvényes a szavazás, ha legalább ötven százalékuk jelen van, és akkor támogató, ha a titkosan leadott pontjaik elérik a maximális pontszám kétharmadát, újabban hetven százalékát. Szóval, kedves olvasó, igazán cizellált eljárás ez, s azért terheltem önöket vele, hogy világosak legyenek a továbbiak.

AKADOK 2.

Miután részletesen áttanulmányoztam az MTA doktori szabályzatát, megnyugodtam. Volt egy frissen megjelent könyvem, ezt nyújtottam be doktori munkaként. Az eddigi tudományos tevékenységem pedig messzemenően megfelelet a szigorú előírásnak: a követelmények minden pontját kétszeresen-háromszorosan teljesítettem. Egy jó hónap alatt összeraktam a pályázati anyagot, és 2007 februárjában benyújtottam az MTA Titkárságán. Nyugodtan vártam a Bizottság ülését és döntését, amely le is zajlott május 15-én. A kollégáimról semmi rosszat nem tudtam elképzelni, úgy gondoltam sínen vagyok. Nyilvánvalóan naiv voltam, méghozzá nagyon. Már másnap „hivatalból" értesítést kaptam, hogy pályázatomat a Bizottság elutasította. „Üdvözlettel, Bayer József".

Hosszas utánajárással megtudtam a részleteket. Az elnök úr senkinek nem továbbította a pályázati anyagomat, a habitusvizsgálóknak sem, nekik a könyvemet küldte el, s annak az értékelésére kérte őket, amely egyébként nem is tartozott rájuk és a bizottságra se. Ágh Attila semmit nem írt a habitusomról, Lánczi András pár sorban megfelelőnek találta,

miután a honlapomon ennek utánanézett, mondta el nekem később. Ágh élőszóban minősített engem minősíthetetlennek. A könyvem mindketten erősen vitatták, hiszen tudományos ellenfeleim voltak és maradtak. A szavazás is megér egy misét. Az előírásokkal ellentétben mindenki szavazott. Voltak egyéb szabálytalanságok is, de a két szarvashibához képest ezek jelentéktelenek voltak, bár volt közöttük egy újraírt jegyzőkönyv is.

Csak a hülye nem látta, hogy Bayer nem akarja a címet megadni, ezért kellett fütyülnie előírásokra, ellenkező esetben bajban lett volna. Csak egy példa! A követelmények szerint a pályázónak rendelkezni kell összesen 15-16 komoly publikációval, ebből néhány, vélhetően 2-3 pedig külföldi kell legyen. Nekem ebből volt kettő, kettőről pedig hivatalos főszerkesztői levelem, amely szerint a tanulmányom átesett a bírálatokon és rövidesen megjelenik, ami aztán meg is történt. Az ülésről készült jegyzőkönyv szerint Bayer azt mondta, hogy egy ilyen levél csak komolytalan ígérvény, holott a szabályzatunk szerint teljes értékű publikációnak számít. Sőt azt hangoztatta, hogy ma már kell 15-16 külföldi publikáció a DSc címhez. Hogy mi van?

Nem érdekelnek az indítékok és a motivációk. Ez egy velejéig aljas eljárás volt. Nyilvánvalóan összefogtak ellenem a Marx és Lenin nélküli ortodox marxista-leninista politológusok és megpróbáltak exkommunikálni a tudományból. De én még mindig bíztam bennünk. Az eljárási hibák listázása után, nem hivatalosan fellebbeztem, hanem barátilag kértem őket az eljárás megismétlésére. Micsoda gyermeki naivitás! Kiderült,

az előírások betartása mellett is lehet engem a porig alázni. A további tortúrák elkerülése érdekében július 9-én aztán visszavontam a pályázatom. Viszont elkezdtem orvosokhoz járni mindenféle pszichoszomatikus bajokkal. Eltelt fél év, mire az egészségem úgy-ahogy rendbe jött.

AKADOK 3.

Én azonban konok ember vagyok, s 2011-ben újra beadtam a doktori pályázatom. A kudarc után eltelt három év, s erre megvolt a lehetőségem. Az elutasítást azonban most sem tudtam elkerülni, de ez már nem volt olyan sima ügy, mint a 2007-es. A Bizottság június 6-án tárgyalta a pályázatomat. Az érintettek megkapták a pályázati anyagokat és a két habitusvizsgáló, Balázs Zoltán és Ilonszki Gabriella, kifejezetten pozitívan ítélte meg a tudományos múltamat, és javasolta a pályázatom támogatását, ami ellen egyetlen jelenlévő se emelet szót.

Miért akkor az elutasítás és az újabb kudarc? Erre a szavazás módja a válasz. A Bizottságnak ugyanis ekkor kilenc fő szavazásra jogosult akadémikus és doktor tagja volt, közülük öten voltak jelen, tehát elégséges számban az érvényességhez. Max 5 pontot adhattak és a maximális 25 pont 70%-a kellett a támogatáshoz, ez pedig minimum 17 pontot jelent. Két „kedves" kollégám azonban 1-1 pontot adott, így csak 15 pont jött össze. Tudom, hogy ki volt ez a két aljas figura. Az egyik igazi ortodox marxista, a másik a kapitalizmus vehemens kritikusa. Mindkettő, mint a sír, hallgatott a Bi-

zottság ülésén. És se korábban, se később nyilvánosan nem vitáztak velem. Bujkáltak a sötétben, ám ha alkalom adódott rá, jó nagyot rúgtak belém.

Utóirat. Teltek az évek, s lassan megváltozott a Politikatudományi Bizottság összetétele, kezdtek jönni a fiatalok, akiket irritált, hogy közel tíz év alatt két doktori címet ítéltünk meg. Az én esetem volt számukra az elrettentő példa, mondták. Ezzel együtt a tudományos osztályunk, vagyis a kilencedik, új alapokra helyezte a habitus értékelését; megpróbálta kivenni az eljárást az efféle „nem tetszik a pofád" megítélésekből. Miután ez megtörtént, harmadik nekifutásra megkaptam végre az „akadémia doktora" címet, sőt az MTA Politikatudományi Bizottsága alelnökének is megválasztottak. A nyilvános védés 2020 tavaszán történt, s ahogy várható volt, minden simán ment. Ennek ellenére öt napig az ágyat nyomtam: az eszem már rég túltette magát tizenkét év alázás után, de a testem nem felejtett.

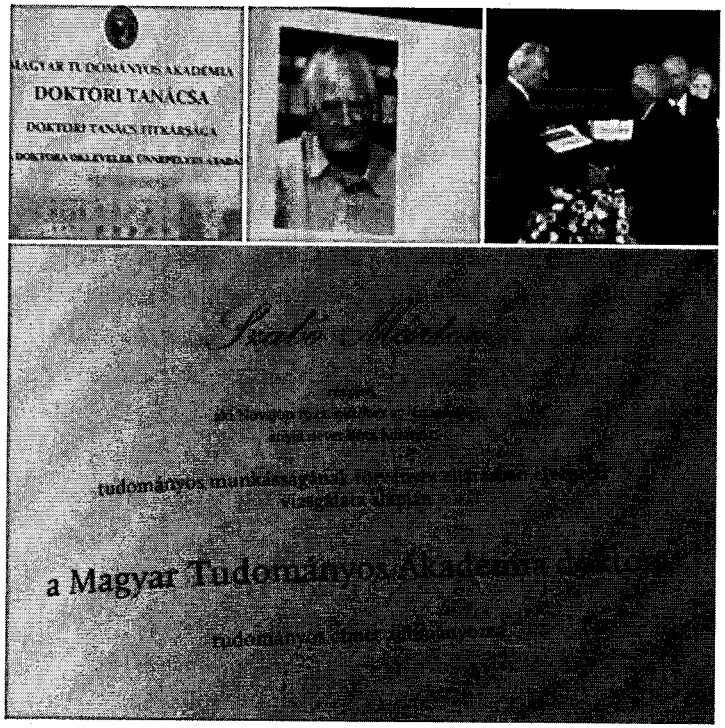

KEDVES MONDATOK

A kollégák nehezen és lassan emésztették meg az általam képviselt értelmezésközpontú diszkurzív politikatudomány hazai bejelentkezését. Voltak, akiknek megfeküdte a gyomrát és hánytak tőle, de voltak olyanok is, akik lelkesen üdvözölték. Nevek említése nélkül illusztrálnám a fogadtatás radikális kettősségét néhány *minősítő* mondattal, amelyek az elmúlt évtizedekben születtek, a viták és az „akadok" eljárás során.

Szabó Márton „makacsul próbál új szemléletet kimunkálni, kérdés, nem haszontalan-e ez a tevékenység." Ér valamit egyáltalán, amit Szabó Márton „diszkurzív politológia címén összeírogat?" A felfogás „kihúzza a talajt a tudományos gondolkodás alól, és lehetetlenné teszi a racionális érvelést." „Az a módszer és irányzat, amelyet a szerző képvisel, már nem korszerű." Szabó sajnos „a modern relativizmustól nem határolja el magát." A diszkurzív politikatudományi törekvéseket „túlzottan is bölcsésztudományosság jellemzi, ami nem adekvát a hatalmi szféra vizsgálatával." Nem igazolható, hogy „politika problémája csupán nyelvi probléma." Kérdés: „lehet-e a politikát tisztán diskurzusként felfogni". A diszkurzív értelmezés kizárólag „a pártok elméletében és a politikai

kommunikáció területén" alkalmazható. Szabó Márton kísérlete „nem sikeres, mert [...] egyáltalán nem vezet el valamiféle diszkurzív politológia megalapozásához." Hiszen „ez csak egy módszer!"

„Amire Márton törekedett és törekszik, hogy a diszkurzivitás jegyében megalkossa a politika egységes szemléletét [...], abszolút egyedi, lélegzetelállító és alázatra intő vállalkozás. Nagyon kevesen vannak, akik ilyesmire vállalkoznak és ilyesmire képesek." „Szabó Márton diszkurzív politikaelmélete megtörte a politikatudományi üzem monotóniáját, és új horizontot nyitott a kutatás számára." „Szabó elbűvölően okos könyveket ír." „Szabó Márton munkássága a magyar politikatudomány egyik legfontosabb invenciója, [...] amelynek hatását egészében ma még bizonyosan nem is tudjuk felmérni." „Szabó Márton munkáinak különleges hatástörténeti lehetőségei ma jobban láthatók a diszciplína határain túlról, mint belülről." „A szelíd, ugyanakkor radikálisan újító szellemű Szabó szuverén alkotója a politikatudománynak; diszkurzív politológiája jogán kivívta megérdemelt helyét a XX. és XXI. század kiemelkedő gondolkodóinak köztársaságában."

KÖNYVEK SZÜLETÉSE

DISZKURZÍV TÉRBEN

Nehezen jelent meg a rendszerváltozás utáni első könyvem. Ekkortájt tanulmányokat írtam, mint egy jó természettudós, és nem gondolkodtam monográfiában. A *Diszkurzív térben* című könyvem végül is 98-ban jelent meg, miután évekig próbáltam pénzt szerezni és kiadót találni a kötetre. 90-ben ugyanis összeomlott a magyar tudományos könyvkiadás, és kínunkban – más intézetekkel összefogva – saját kiadót gründoltunk, ez lett a néhány évig élő Scientia Humana, amely a könyvemet is kiadta. A kilencvenes évek második felére a szponzoráció is helyreállt, így végül minden együtt volt ahhoz, hogy megjelenjek.

A „szép új világban" a régi kiadók leépítették a tartalmi kérdésekkel foglakozó szerkesztőségeket, az újak pedig létre se hozták; szöveggondozásuk azóta is csak a helyesírási hibák és elírások javítására korlátozódik, és persze a tipográfiát is elkészítik. Hogy mit akarunk megjelentetni, az a szerző felelőssége lett, a kiadók azt nézték, hogy ki a szerző, nem azt, hogy milyen minőségű az, amit írt. A fene nagy szabadság új rendszerében, hála a jó istennek, már nem kellett évekig várni a leadott kéziratok megjelenésére. Ennek azonban sú-

lyos ára lett. Egyetlen fillér honorárium sem jár a könyveink után, sőt a szerzőnek kell állnia a nyomdaköltséget, amit különböző pályázatok révén próbálunk megszerezni. Ha nincs pénz, nincs könyv.

A *Diszkurzív térben* című könyvem nem klasszikus monográfia volt, hanem tanulmánygyűjtemény, amely tíz korábban megjelent írásom egységes kötetté való rendezését tartalmazta. Két részből állt, s ezek világosan jelezték a gondolkodásomban bekövetkezett radikális változást. Az első a 90 előtti ideológiakritikai munkáimat tartalmazta, amelyekben empirikus anyagok elemzése révén igyekeztem pőrére vetkőztetni a szocializmus ideológiáját és propagandáját. A második részben a 90 és 96 között született írásaimat raktam össze, amelyek azt a tudományos küzdelmet demonstrálták, amelyet a diszkurzív szemléletű politikatudomány kialakításáért folytattam, el egészen a *Vázlat*ig.

Lapozgatva a hajdani könyvemet, szinte mellbevág annak tudományszemlélete. Az előszóban azzal riogattam a kollégákat és az olvasókat, hogy én itt egy olyan politikai valóságot mutatok be – empirikus anyagok révén és elméleti elemzésekben egyaránt –, amely radikálisan eltér attól, amit „természetesnek" tekintünk. Olyasmiket írtam, hogy a politika terében rivalizáló jelentések kavarognak, s a viták nem szétzilálják, hanem éltetik a politikai valóságot, amely örök nyugtalanság és többértelműség. Nincsenek benne stabil objektumok, cáfolhatatlan elvek és örök törvények. A politika háza állandó átépítés alatt van, s a szobákban azért nincs rend, mert folyamatosan rendezkedünk bennük, természetesen a rendteremtés és a stabilitás jegyében. Itt semmi se az,

aminek mutatkozik, ám egyetlen tapasztalati anyagunk a nyelvi felszín, amit viszont semmisnek tekintünk. Csendesen kérdezem; hát lehet egyáltalán elfogadni az efféle szemléletet és kedvelni az olyan figurát, aki ilyen árut próbál másokra tukmálni?

POLITIKAI TUDÁSELMÉLETEK

1993-ban kaptam az első meghívást a Miskolci Egyetemre azzal a feladattal, hogy a szerveződő politológus képzésben óraadóként tanítsam a „politikai szemantika" című tantárgyat. A meghívásért máig hálás vagyok Balogh Istvánnak és Pokol Bélának, az Intézet akkori vezetőinek. Ráadásul a megbízás igen nagyvonalú volt. Egy évig tanítanom se kellett, hanem meg kellett írnom a tárgy tananyagát, amely el is készült, és kéziratos jegyzetként a diákjaim kezébe tudtam adni. Amikor pedig felmerült annak a lehetősége, hogy könyv lesz belőle, a tanítási tapasztalatok alapján átdolgoztam. Ez lett a *Politikai tudáselméletek: szemantikai, szimbolikus, retorikai és kommunikatív-diszkurzív értelmezések a politikáról* (1998), amelyben a jelzett négy tudományos tradíció tizenegy jeles tudósának munkásságát mutatom be.

Sem a tantárgy, sem a könyv nem az lett, amire a megbízásom szólt, vagyis nem pusztán „politikai szemantika". S ez koncepcionális kérdés. Olvasva, ismerkedve a témával, egyre világosabb lett előttem, hogy a szemantikai (jelentéstani) megközelítés csak egyike a jól kidolgozott nyelvközpontú politikaértelmezéseknek. Sőt igencsak beszűkítő értelmezés,

hiszen a „mi mit jelent" középpontba állítása azzal jár: a politika eszmei valóságát azonosítjuk a bizonytalan vélemények szembeállított egyetlen igaz tudással. Egyszer azt nyilatkozta erről az egyik kolléga: „az emberi tudás végső soron egy és oszthatatlan, [...] a társadalomról szóló tudás szintén." S az illető, mert erre megvolt a hatalma, ki is dobta a képzésből az én többféle érvényes politikai tudást képviselő könyvemet. Jó kis menedék ez a szorongó és a dogmatikus lelkek számára, hiszen az egyetlen és igaz tudás, „mindig, de mindig" az, amit én meg az elvbarátaim adunk a politikának. A gyakorlati politizálásban még csak-csak elmegy ez, no de a tudományban?

Legalább ilyen erős tradíciónak találtam azonban a politika szimbolikus értelmezését is, amely arról szól, hogy a politikai valóság minden tárgya, eseménye, személye és intézménye szimbolikusan konstruált. A számunkra fontos dolgok szimbólumai egyszerre tartalmaznak tudást, érzelmet és akaratot, egyszerre eligazítják és integrálják a politikai közösség tagjait. Ezért jelentősek a szimbólumok, tehát nem „pusztán csak" szimbólumok, ahogy sok szűkagyú magabiztosan hangoztatja. A retorikai tradíció is a politikai tudásképzés további módozatára világít rá, de nem egyszerűen csak mint az ékesszólás tana, hiszen ez leszűkített értelmezés. A rétor próbál együtt gondolkodni a hallgatóival, mint ezt már Arisztotelész is tanította, ezáltal közösségi, azaz politikai tudást hoz létre. A retorika már közel van a politika kommunikatív-diszkurzív valóságához, amely maga a nyílt vita és párbeszéd, amely elvileg egyenrangú szereplők között tétre menően zajlik. Előttünk hát az a nyelvileg formált képlékeny politikai valóság, amelyet már

a *Diszkurzív térben* is próbáltam körvonalazni, és aztán további kötetekben bontottam ki.

A *Politikai tudáselméletek*nek mint egyetemi tantárgynak azonban figyelmemre méltóan alakult a sorsa. Tanítottam Miskolcon, az ELTE Állam-és Jogtudományi Karán és az NKE Közigazgatástudományi Karán, a Corvinus Egyetemen, sőt a Debreceni Egyetemen is szerepelt a programban. Ma már azonban sehol sem tanítják. A kollégák érdektelensége és ellenérzése kiszorította a programokból, hiába volt akkreditálva. Van azonban szinte mindenhol tudáselmélet, így egyes számban, amelynek során egy rejtett szemantikai szemlélet alapján azt prezentáljuk a hallgatóinknak, hogy a múlt s a jelen nagy elméi – egymást kiegészítve ugyan –, de birtokában vannak a végérvényesen igaz politikai tudásnak. Nehogy már megzavarjuk szegény diákjaink fejét a különböző tudásértelemzésekkel!

AZ ALAPOK

A L'Harmattan kiadónál a [posztmodern politológiák] sorozat első köteteként 2003-ban jelent meg *A diszkurzív politikatudomány alapjai. Elméletek és elemzések* című könyvem. A munkát összefoglalásnak szántam, amely egyúttal a továbblépés lehetőségeit is jelezte. Az összefoglalás úgy is értendő, hogy a könyv tizennyolc már megjelent írásom újraközlése volt, kiegészítve két kéziratban lévő tanulmánnyal. A korábbi írásaimat természetesen átdolgozva publikáltam, s a húsz írást egységes egészként kezelve a könyvet négy részre tagoltam. Mondhatnám, monografikus jellege lett: diszkurzív társadalomelméletek, diszkurzív politikatudományok, vitairatok, empirikus elemzések.

Az *Alapok* kifejezetten sikeres munka lett. A Google Tudós portál száz körüli hivatkozást regisztrált a könyv kapcsán, s ezek tekintélyes része nem szimpla említés, hanem részletes elemzés. Talán azért ez a jelentős visszhang, mert itt már minden együtt van, ami egyrészt az értelmezésközpontú tudományos szemlélet érvényességét igazolja, másrészt meggyőzően demonstrálja a diszkurzív politikatudomány lehetőségét. A könyv megjelenése után már nem lehetett a dolgot

egyetlen kézlegyintéssel elintézni, mondván sok fura figura szaladgál a politikatudományban, igazán nem számít, hogy eggyel több vagy kevesebb. Az *Alapok* megjelenése azonban új helyzetet teremtett. Itt van háromszáz oldalon leírva, hogy mindez komolyan veendő.

A könyv bevezetésében írtam: „A körülöttünk kavargó politikai valóság nem embertől független adottság, történelmi szükségszerűség és a tények cáfolhatatlan halmaza, hanem kortársaink *konstrukciója*, amely szakadatlan választások sorozatában, reális lehetőségek lezáródása és újak megnyílása révén jön létre s változik. A politika »objektív kényszere« is csupán a célirányos cselekvések *határait* vagy kereteit jelöli ki, nem pedig az egyes tettek jellegét és tartalmát determinálja." S mindez döntően nyelvileg formált értelmi valóságként áll előttünk empirikusan megtapasztalható módon, folytattam tovább. Úgy vélem ez a szemlélet váltotta ki törekvésem és munkám kemény elutasítását és lelkes fogadtatását egyaránt, merthogy kollégáimat önreflexióra késztette, s ezt nem könnyű senkinek sem elfogadni.

SZEREPLŐK

2006-ban jelent meg a *Politikai idegen: A politika diszkurzív szereplőinek elméleti értelmezése* című könyvem, amelynek pontos tartalmát az alcím fejezi ki. Azt mutatom itt be, hogy az intézmények és szervezetek által meghatározott szerephelyeket betöltő személy (miniszter, polgármester, pártvezér stb.) mellett a politika valóságában vannak dominánsan értelemkonstruált szereplők is, akiket diszkurzív elemzés révén tudunk jól azonosítani. Például ellenség és ellenfél, migránsok és diplomaták, közemberek és értelmiségiek, kívülállók és szövetségesek.

A könyvet 2000 elején kezdtem írni, és a kézirat első változata a következő év végére el is készült, ám elégedetlen voltam vele. Monográfiának szántam, de nehezen találtam a megfelelő szerkezetet. A kínlódásom elsődleges forrása az volt, hogy olyan elméleti munkát akartam írni, ami empirikus tapasztalatokra épül. Néhányszor elővettem a kéziratot, lesegettem, javítgattam, de nem és nem. Félre is tettem, ekkor állítottam össze korábbi írásaimból és publikáltam az *Alapok*at.

A kétezres évek elején egyébként is magam alatt voltam. A háromtagú minicsoportunkból kiszállt a két kedves munkatársam, mert nem láttak benne távlatot sem teoretikusan, sem egzisztenciálisan. A fene nagy ambíciómmal ott maradtam egyedül. Ettől még tudtam dolgozni, de a jövő homályba burkolózott előttem. A sors vagy a jóisten azonban „közbeszólt". Ekkor találtak rám azok a mainstream tudományszemlélettel elégedetlen fiatal egyetemisták, elsőként Szűcs Zoltán Gábor és Pál Gábor, akiknek a köre aztán egyre bővült, és akikkel később létrehoztuk a Diszkurzív Műhelyt.

Az ő biztatásukra és a velük való beszélgetések nyomán dolgoztam tovább a *Politikai idegen* kéziratán, s zártam le 2005 végén. Mit mondjak, hosszú szülés volt, ám ezzel együtt fontos szerepet töltött be a lassan kiteljesedő munkásságomban. Egyrészt ez volt a *Vázlat*ban jelzett három megközelítés (szereplők, megismerések, ügyek) első könyve, amit aztán követtek a többiek, s végül a hétszáz oldalas összegzés, másrészt az oktatásban is sikert arattam vele.

Amikor már használhatatlan nyugdíjasként mindenhonnan lepattintottak, és sehol sem kaptam főtantárgyat, megengedték, hogy egy-egy szemeszter erejéig és elegendő jelentkező esetén alternatív tantárgyat tanítsak. A diákjaim kérésére ezt a könyvet – „A politika szereplői" című tantárgyként – kezdtem el tanítani, ráadásul több éven át. Sőt hallgatói szavazatok alapján az egyik évben megkaptam „A legjobb szemináriumvezető" oklevelet is. Nincs mese, a fiatalok másodszor is megmentettek; a csalatkozások, a krízisek, az irigységek és kirekesztések ellenére az „ifjú szívekben" mégiscsak lehet bízni.

EPISZTEMOLÓGIA

Eltelt öt év, s megjelent az újabb könyvem, a *Politikai episztemológia* (2011). Címe ellenére nem elvont filozófiai ismerettant prezentáltam benne, hanem általános megismerési gyakorlatot vizsgáltam. Ahogyan a *Szereplők* a diákok között, úgy az *Episztemológia* a kollégák között lett sikeres vagy éppen keményen elutasított munka. Az Írók Boltjában volt a bemutatója, Körösényi András politológus kolléga mellett két akadémikus kolléga is méltatta: Gyáni Gábor történész és Kulcsár-Szabó Ernő irodalmár. Sokan mondták és írták, hogy a diszkurzív politikatudománynak ez a „veleje". Boda Zsolt szerint őt „a benne megtestesülő társadalomtudományos szemlélet sajátos episztémikus vállalkozása" ragadta meg, s ezért csatlakozott hozzánk. Kiss Lajos András a *Diskurzus és politika. Szabó Márton politikafilozófiai invenciója* című monográfiájában írta: „Szabó újítása elméleti-filozófiai szempontból alapvetően a megismerési kérdések újragondolásából táplálkozik." Kulcsár-Szabó Ernő jegyezte meg könyvismertetésében: „értelmező tudománynak lehetne nevezni a politikatudománynak azt a módját, amelyet Szabó Márton képvisel." Gyáni Gábor szerint pedig ebben, de más könyvemben is azt vizsgálom, mi a politika-

tudománynak, mint „racionális megismerési gyakorlatnak a valódi természete."

Kétségtelen, hogy a diszkurzív politikatudomány kidolgozásának rögös útján haladva elsősorban a szemléletváltás nehézségeivel kellett megküzdenem, így aztán sűrűn bonyolódtam megismerési problémák vizsgálatába, amit én „léteztetési" tevékenységnek is tekintettem, hiszen a kettő összefonódik. Csak egy életidegen figura képzeli, hogy képes „mindentől független" megismerésre, és csak egy tudományos főokos hiszi, hogy a mindennapjait élő emberek „nem tudják, csak teszik", így aztán az ő személyes kiváltsága a valóság „igazi" megismerése. Még hogy bárki is az ő tudományszemléletüket kritizálni meri? Az episztemológia könyvem vízválasztónak bizonyult; filozófiailag, elméletileg és gyakorlatilag egyaránt. Aki elfogadta, az könyvet és tanulmányt írt róla, aki pedig nem, egy kanál vízben megfojtott volna.

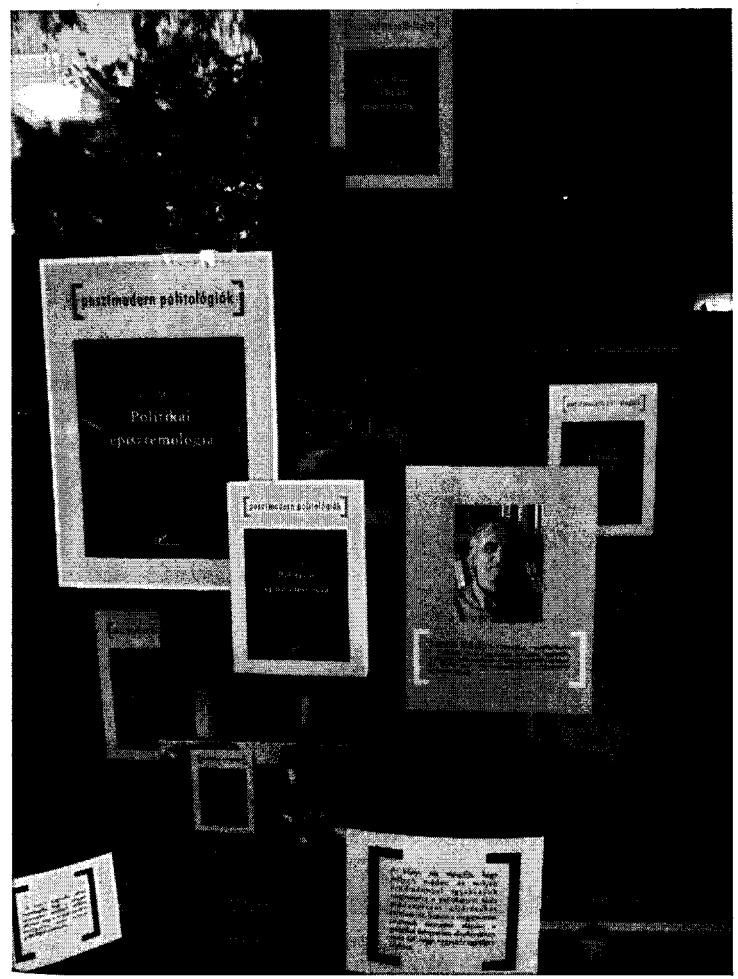

KÖZÜGY

Három év telt el az újabb könyvem megjelenéséig, ez lett *A közügy politikaelmélete* (2014), s ezzel teljesé lett az a kutatási program, amit még a *Vázlat*ban (1996) jeleztem. A könyv megírására az is inspirált, hogy a közpolitikai vizsgálatok a politikatudomány periférikus területéhez tartoznak, szemben a pártharcok látványos világával. Én ettől mindig herótot kaptam. Már a kezdetek kezdetén azt gondoltam, hogy a közélet, avagy a politika valósága nem szűkíthető a modern „királydrámákra", az öldöklő hatalmi küzdelmekre, mert akkor „szűkagyúan" látjuk ezt a valóságot. A politika középpontjában ugyanis a közügyek állnak: a közösség javára végzett összetett munkálkodás, s a hatalmat is ennek függvényében kell értelmezni.

Ezt próbáltam én ennek a könyvnek a kétszázötven oldalán elemezni, bemutatni, kezdve azzal, hogy miként merülnek fel közügyek, s hogyan gondozzák ezeket a szűk rokonsági és lakóhelyi közösségekben, át a civil szervezeteken el egészen az állami hatóságokig és a demokratikus politikai rendszerekig, továbbá hogyan vizsgálják a közügyeket a különböző tudományos iskolák kutatói.

Meg voltam győződve, hogy hézagpótló kéziratot produkáltam; olyan egységes elméleti kereteben mutattam be a témát, amely a közügy gyakorlatából indul ki és ide tér vissza. Ráadásul néhány évig taníthattam „A közügy politikaelmélete" tárgyat a Közszolgálati Egyetemen, hol máshol, és aztán ennek az egyetemnek a kiadója adta ki a könyvet is. Mondhatnám, ez egy sikeres projekt volt. Más kérdés, hogy a közügyeket vizsgáló szakpolitikák megmaradtak a politológusképzés perifériáján, jóllehet legtöbb diákunk pontosan ezeken a területeken helyezkedik el.

KÖTŐJELEK

Miközben tanítottam a „közügy politikaelméletét" és próbáltam valahogy elérni a kézirat kiadását, korábbi írásaimból összeállítottam egy kötetet, ami 2014-ben jelent meg a L'Harmattan Kiadónál *Kötőjelek: Írások tudományról, politikáról, közéletről* címmel. A négy részre tagolt kötet vegyes felvágott lett. Az első rész politikaelméleti, a második empirikus elemzéseket, a harmadik politikatudományi helyzetjelentéseket, a negyedik publicisztikákat tartalmazott. Jó vastag könyv kerekedett ki: közel negyven hosszabb-rövidebb írás egyetlen kötetben.

A szanaszét bóklászó nyolc elméleti írásomról nem szólnék, hiszen evidencia, hogy ilyesmivel foglalkozom. Annál inkább érdekes a másik három témakör. Folyamatosan hangoztatott vád volt ellenem, hogy a diszkurzív politikatudomány „csak egy elmélet", amelynek nincs empirikus alapja és kutatása. A *Kötőjelek* második részében – mintegy cáfolatként – nyolc empirikus elemzést is közöltem, nagy részét először itt. Könyvem harmadik része a politikatudomány helyzetével foglalkozó interjúimat és írásaimat tartalmazta; például a tudományértékelés, az intézményi helyzet, a plágium vagy a társadalomtudományok középiskolai oktatásának kérdéséről. Ez is eleven cáfolata volt annak, hogy én afféle szellemi toronyban üldögélő szobatudós lennék, aki tíz könyv alapján ír egy tizenegyediket, és lesajnálja a körülötte kavargó valóságot.

Még inkább demonstrálta ezt a *Kötőjelek* negyedik része, amely közéleti iromány aimat tartalmazta. Írtam én ugyanis egy időben publicisztikát is napilapokban, összesen vagy tízet, ezek azonban nem pártpolitikai írások voltak. Valamennyi a hatalom körül forgolódott, de nem azt tettem, amit a többség; nem bújtam bele valamelyik párt fenekébe és onnan kiabáltam kifelé, hogy milyen ózondús itt a levegő, kint meg szörnyen büdös van. Leginkább közéletünk anomáliáit tettem szóvá, ezért aztán rövid életű lett a kiruccanásom. A szerkesztők próbáltak rávenni, hogy minden lehetséges módon kritizáljam a politikai ellenfeleiket, és kizárólag őket, amire én nem voltam hajlandó. S egyszer csak elhangzott a verdikt: ez csak ismeretterjesztés, és a lapnak nem ez a profilja.

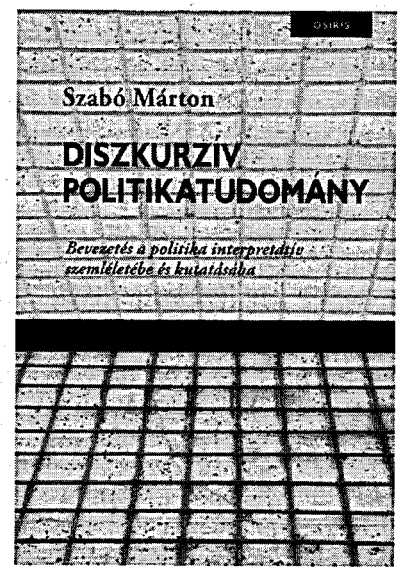

DISZKURZÍV POLITIKATUDOMÁNY

Az Osiris Kiadónál ezzel a címmel jelent meg 2016-ban a hétszázoldalas nagy összefoglaló munkám, az alcíme pedig ez lett: *Bevezetés a politika interpretatív szemléletébe és kutatásába*. Éppen húsz év telt el azóta, hogy felvázoltam egy értelmezésközpontú diszkurzív politikatudomány szemléleti alapelveit és kidolgozásának lehetséges útját. Munkám természetesen a korábbi kutatásaimra épült, elsősorban a *Szereplők*, az *Episztemológia* és a *Közügyek* könyveimre, de újragondoltam és újrastrukturáltam ezek anyagát, sőt komoly kiegészítést is végeztem. Így alakítottam ki a „nagy könyv" szerkezetét, amely hét részből és harminchárom fejezetből áll.

A könyv végén az *Előzmények* cím alatt gondosan felsoroltam, hogy mely fejezetnek melyek a publikációs előzményei, s ezeken milyen változtatást végeztem. Itt jeleztem, hogy van egy teljesen új rész is a könyvemben, ami a *Keretek* címet viseli. Ebben a kutatási palettámról addig hiányzó politikai intézményeket és szervezeteket elemeztem. Nagy felfedezés volt ez számomra. Kiderült ugyanis, hogy létezik egy igen erőteljes és hatásos interpretatív szervezetfelfogás és gyakor-

lat, hazánkban is. Csakhogy nem a politológiában, hanem a vezetéstudományban. Az okos menedzserek ugyanis már régóta tudják, hogy bármely intézmény és szervezet csak az érintettek folyamatos és strukturált diszkussziói által tud hatékonyan működni. Vajon miért nem tudják ezt a magukra oly büszke politikatudomány művelői?

Talán dr. univ. dolgozatomat írtam ilyen boldog bódulatban, mint ezt a könyvet. Éreztem és tudtam, hogy „összeértek" a dolgaim, és lassan az is kiderült számomra, hogy miként lehet ezt jól prezentálni. Nem szántam én trilógiának a *Szereplők*, *Episztemológia* és *Közügyek* könyveim, de együvé tartozásuk soha nem volt kétséges előttem. S amikor végre „összeolvashattam" őket, ezzel együtt elvégeztem a szükséges átalakításokat és a kiegészítést, „előttem állt" az a tudomány, amelynek a kidolgozásán – ízlésem és képességem szerint – már húsz-huszonöt éve keményen dolgozom: sorról sorra, borozdáról borozdára.

Soha nem gondolkodtam azon, hogy a tudományos nomenklatúra szerint hová kell besorolni a munkáimat. Az általam fontosnak tartott szemlélet jegyében dolgoztam és haladtam valamerre. Könyvem indul a tények és a megismerés elemzésével, ezt követi a közéleti-politikai valóság főbb területeinek az elemzése, s zárul azzal, hogy milyen módszerekkel lehet ezt vizsgálni, s milyen tudomány áll így előttünk. Ha ezek a kapcsolódások érvényesek, akkor az én dolgaimnak ez lehet a „kifutása" és a jövője.

HETVENÖT

A *Diszkurzív politikatudomány* megjelenése után egy évvel hetvenöt éves lettem. Szép kor, mondják erre sokan. Különösen akkor, ha arra gondolok, amit szülőfalumban mondogattak: hatvan fele haza fele. Én azonban jól voltam, és izgatottan vártam 2017. október végét, mert már tudtam, hogy valami készül. Szokás ez a tudományos közösségekben. Amikor egy idősebb tudós és professzor életkora valamely kerek évszámhoz ér, tisztelői és tanítványai tudományos konferencián köszöntik őt. Elhangzanak a méltatások, a laudációk, majd a résztvevők saját kutatási témáikról tartanak előadást. A köszöntő konferencia anyagát aztán megjelentetik egy kötetben: közkeletű német szóval ez a Festschrift.

Én azonban már azt is tudtam, hogy az én köszöntő konferenciám nem ilyen lesz: „méltassuk az öreget, és gyorsan dobjuk össze, amink van". Azért az enyhén cinikus megjegyzés, mert én is beszálltam már néhányszor az efféle akcióba, és tudom, hogyan zajlik. Az én tanítványaim és kollégáim azonban arra készültek, hogy nemcsak ürügye leszek az előadásaiknak, hanem témája is. Mármint az általam kidolgozott diszkurzív politikatudomány. Nem volt ez erőltetett

dolog. Akkor már mögöttem volt mintegy negyven – rólam szóló – önálló írás és egy monográfia.

Az előkészületek szűk évig tartottak, amikor is 2017. október 26-án és 27-én az MTA Humántudományok Házában népes hallgatótábor előtt megrendezésre került a konferencia. A résztvevők, a köszöntőkön túl, tizenhat előadást hallgathattak s vitathattak meg, és olykor még én is bekapcsolódtam a beszélgetésekbe. Az előadók az én munkáimat elemezték, bírálták, kiegészítették vagy éppen tovább gondolták. Nem a szobromat faragták, hanem tiszteletreméltó kollégaként bántak velem, akinek a munkássága – ahogy elmondták és demonstrálták – számukra kiindulópont, viszonyításai alap és inspirációforrás. A tudományban ez a legtöbb s a legjobb, amit egymásnak adhatunk.

Talán soha nem éreztem magam ilyen különösen. Megrendülten vettem tudomásul, hogy a kollégáim szerint életművem van. Mélységesen meg voltam hatva, örömömben két centire jártam a föld felett. Mi másra vágyik egy magamfajta tudós ember még legszebb álmaiban is, mint ilyen méltató szavakra és értékelésekre? Mármint azoktól, akikhez tartozik, és akik nem hallomásból és másodkézből ismerik a munkáit.

Tetézte a jó érzésemet, hogy a konferencián végig jelen volt a feleségem is, akinek az első megszólalásomban átadtam az engem érő elismerések felét. Külön köszöntött szülőfalum civilben orvos polgármestere is; összeért itt minden, ami fontos volt nekem a mögöttem hagyott hetvenöt évben. Soha, de soha nem felejtem ezt a két napot, aminek az anyaga

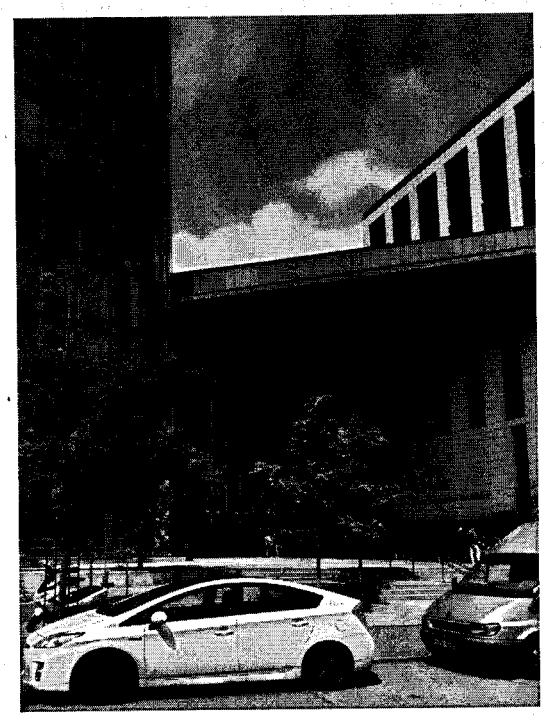

aztán két évvel később kötetben is megjelent két kedves tanítványom, Horváth Szilvia és Gyulai Attila szerkesztésében: *Dialógus, vita, diskurzus. Tanulmányok Szabó Márton diszkurzív politikatudományáról.*

Ez a konferencia és ez a kötet azonban tudományos búcsú és egy új kutatás kezdete is lett. Hiába no, ha 75 éves is az ember, és egyébként teste, lelke rendben, valamivel csak el kell tölteni a napjait. Így aztán elindultam új területek tudományos meghódítása felé. Ennek eredménye lett a *Társadalompoétika* kidolgozása.

MISKOLC, MISKOLC

EGYSZAKOS FŐSZAKOS

Hazánkban a Miskolci Egyetemen indult először az egyszakos és egyben fő szakos politológus képzés, mégpedig 1993-ban. A műszaki egyetemként alapított és évtizedekig így működő intézményen ekkor már volt jogi és közgazdaságtudományi kar, s ebben az évben alapították meg a Bölcsészettudományi Intézetet, amely 96-ban lett kar. Ennek keretei között indult meg a politikatudományi képzés. Az intézet igazgatója Pokol Béla szociológus volt, a kar első dékánja viszont már Kabdebó Lóránt irodalmár lett, akit Pécsről hívtak meg a posztra. A politológia először együtt volt a szociológiával, aztán különváltak, s a tanszékvezetőnk Balogh István filozófus, politológus lett.

A Politológia Tanszék „személyi állománya" két részből állt. A korábban tudományos szocializmust oktató helyi tanárokból, akiknek persze elküldték a jó felét, valamint pesti kollégákból. 1993-ban engem is meghívtak a tanszékre. Másodállásos egyetemi docensi kinevezést kaptam, s a feladatom az volt, hogy dolgozzam ki és írjam meg a „Politikai szemantika" tantárgy egyetemi jegyzetét, és persze tanítsam is. Ejtettem pár szót erről a *Politikai tudáselméletek* em-

léklapban, főleg arról, hogy miként lett a szemantikából tudáselmélet(ek). Rajtam kívül például Schlett István, Szabó Máté, Lánczi András, Körösényi András is a tanszék másodállásos és „vonatozó" oktatója lett, de más tanszéken is sokan voltak Pestről „lejáró" tanárok. A fáradságos utazásainknak, sok hátránya mellett, előnye is volt. Többnyire egy kupéban gyűltünk össze, így a vonatozás bő kétórányi idejét nagy beszélgetésekkel töltöttük el.

Mi voltunk az „intercity professzorok", ahogy gúnyolódva emlegettek bennünket azok, akiknek fogalmuk se volt a körülményekről. A rendszerváltozás a természettudományok hazai kutatásában és egyetemi oktatásában ugyanis nem sok változást hozott, de a társadalomtudományban, ezen belül a politológiában, egészen más volt a helyzet. Ezeket a tudományszakokat alapítani kellett és ki kellett dolgozni az egyetemi képzés egész rendszerét, megírni a hiányzó jegyzeteket. Ebben Miskolc úttörő szerepet vállalt, amiben nagy örömmel vettem részt. Mindig is szerettem tanítani, és sok év kihagyás után végre visszatérhettem a katedrára. Mi több, ebben a támogató közegben kezdődött el egy máig tartó szakasza az életemnek; kizárólag olyan tantárgyat tanítok, aminek én írtam meg tanagyagát. Azóta is saját könyveimet formálom kurzusokká. Köszönet mindezért Miskolcnak.

MENŐK VAGYUNK

A kilencvenes évek a nagy várakozások és remények időszaka volt. A szovjet gyarmatbirodalom szétesése után sokan bíztunk abban, hogy az ország kompja végre kiköt a nyugati parton; az ölünkbe hullott szuverenitást és szabadságot hazánk anyagi és szellemi gyarapodására fogjuk használni. Ezekben az években menő dolog volt politizálni és politikatudományt tanulni. A politika dagálya a politológus képzésben is árhullámot indított el. Tódultak hozzánk a fiatalok: évfolyamonként 50-60 diákunk volt.

A „Politikai szemantikát" egy évnyi előkészítés után kezdtem tanítani, s a tantárgyból nemcsak előadás, hanem szeminárium is volt. Az előadások tartása mellett a három részre osztott évfolyam egyik csoportját én szeminarizáltam, a másik kettőt Boda Zsolt. Bő két évtizeddel később, már az MTA Politikatudományi Intézet igazgatójaként Zsolt azt nyilatkozta, hogy tébláboló diákként ekkor „Szabó Márton a szó szoros értelmében berángatott" a politikatudományba, amiért ma is „hálás vagyok neki, és már akkor is nagyon hálás voltam." Szó se róla, kerestük mi akkor a tehetséges fiatalokat, s én ezt a jó szokásomat később is megtartottam.

Élveztem az előadásokat, a tanítást. Azt, hogy a saját gondolataim vezethetem elő, de főleg azt, hogy szinte vágni lehetett a hallgatók kíváncsiságát és érdeklődését. Egyszer azt mondta nekem közülük valaki, hogy szokatlan, de érdekes és izgalmas szempontból beszéltem a politikai valóságról, ami teljesen megfogta őket. Talán így volt; legalábbis reménykedem benne. Az viszont biztos, hogy közülük azok, akik kollegáimmá lettek, olykor ki is mondják, amit egyikük így fogalmazott: „legfontosabb tanáraim egyikének tartalak." Egy tanárember talán nem is vágyhat ennél többre.

MENEKÜLÉSEK

Három boldogságos év után azonban beütött a krach. Jött a „Bokros-csomag" és az egyetemen is elkezdődtek a költségvetési megszorítások. Mindehhez a nyakunkba kaptunk még egy olyan dékánt, aki a költségvetési befagyasztást csak a szociológia, a politológia és a kulturális antropológia tanszékeknél „foganatosította", szemben az irodalomtudományi, a nyelvtudományi és a történettudományi tanszékekkel. Mondhattuk mi, hogy a képzés harmadik évében járunk, a negyedik és ötödik évfolyamhoz még a tanárokat se vettük fel, a „nagyfőnököt" ez nem érdekelte. A lehetetlen helyzetre válaszul Balogh István beadta a felmondását és a képzésből is kivonult.

A dékán úr elkezdte keresni az új tanszékvezetőt. Három emberrel beszélt; Schlett Istvánnal, Szabó Mátéval és velem. Mindhárman azt mondtuk, hogy még 3-4 szakmailag kompetens kollégára lenne szükségünk, hogy a kari tanács által elfogadott képzésünk teljes legyen. Ez lehetetlen, mondta Kabdebó, de van egy kompromisszumos ajánlatom. A kari diáktanács két kiválóan politizáló hallgatóját – meg is nevezte őket: Boros Bánk Levente és Zárug Péter Farkas – máris felvehetitek. Nesze neked tudomány! Mondanom se kell, ilyen feltétellel egyikünk se vállalta. Erre fel a dékán úr kinevezte a tanszék élére a vezetésre alkalmatlan miskolci Kovács Sándort, aki, bármi is volt a kurzusának az anyaga, mint többen is mondták, végül mindig két témánál kötött ki; a zsidók világuralmi törekvésénél és a magyar nép sumér eredeténél. Ezzel a dékáni döntéssel kezdetét vette a tanszék mélyrepülésének időszaka, amely egy teljes évtizeden át tartott.

A pesti „népség" előtt elég világos volt a keserves helyzet és a borús jövő. Nekik az itteni munka nem volt egzisztenciális ügy, ők leginkább áldozatot hoztak az egyetemért; gyorsan felmondtak hát. Legtovább én maradtam, amiben a tanítás melletti elkötelezettségem volt a döntő motívum. Mindig azt gondoltam, hogy az ostoba és karrierista főnökök le vannak ejtve. Az óráimon csak ketten vagyunk jelen: a hallgatók és én, s csak az számít, amit közösen csinálunk. Abba pedig soha senki nem szólt bele, itt sem, hogy mit és hogyan tanítok.

Így aztán addig maradtam Miskolcon, amig meg nem nyílt előttem egy új kurzus lehetősége, ez konkrétan az ELTE ÁJK-n adódott. Végül is öt év után, 98-ban mondtam fel. Azt gondoltam ekkor, hogy végérvényesen elbúcsúztam Miskolctól, ám nem ez történt. Tíz évvel később, és újabb öt évre, az egyetem ismét komoly szerepet játszott életemben. A Miskolci Egyetem olyan lett nekem, mint egy hűtlen szerető: kétszer is elcsábított, aztán mindkétszer eldobott.

LEÉPÜLÉS

Kovács Sándor után Kürti László vette át a tanszék vezetését, aki leginkább a „fogjuk és vigyétek" magatartással jellemezhető, majd jött Simon János, aki befejezete a Kovács által elkezdett leépülést. Simon „áldásos" működésének harmadik évében már az is kétséges volt, hogy kiadható-e egyáltalán a politológus diploma, olyan áttekinthetetlen összevisszasággal ment az oktatás. Ehhez jött még Simon botrányos viselkedése. Olyan „országos" konferenciát szervezett, amelyen a meghirdetett előadók szűk felével még csak nem is beszélt. Több foglakozását a campus bárjában tartotta iszogatás közben. Nagy mutatványa azonban azzal vette kezdetét, hogy tanársegédi állásba akart vetetni egy óraadó leányzót, amit azonban a Kari Tanács elutasított. Erre föl nekiesett a tanács tagjainak, rájuk csapta az ajtó, és bejelentette a felmondását. Jogtalanul felfüggesztette az oktatást, majd aláírásokat gyűjtött a hallgatók között a politológus képzés „megmentése" érdekében. Ezzel együtt telekürtölte a sajtót azzal, hogy a dékán és a rektor megszünteti a miskolci politológus képzést, nyilatkozatokat adott, amelyekben szidta és gyalázta őket. Akkora volt a botrány, hogy zengett tőle az egyetem és az egész régió.

Ebben a helyzetben a kar és az egyetem vezetése elkezdte keresni azt az oktatót, aki átveszi a tanszéket, lecsillapítja a felborzolt kedélyeket és konszolidálja a képzést. Így találtak meg engem. Én éppen magam alatt voltam, merthogy az MTA Politikatudományi Intézet igazgatója feleslegesnek ítélte az intézeti munkám, és nyugdíjazott.

Először Fazekas Csaba dékánnal találkoztam a Keleti pályaudvar éttermében valamikor 2007 legvégén, és tisztáztuk, hogy benne lennék a második miskolci kalandban is. Pár hétre rá a rektor, a dékán meg én a híres pesti Centrál Kávéházban ültünk és átbeszéltük az alkalmazásom részleteit. Patkó Gyula rektor arra kért, hogy minél előbb jelenjek meg az egyetemen, ahol a kezembe adja a professzori kinevezést és máris megkezdhetem a munkát. Két hét alatt lezajlott az egész. Mentem előre, mint a vak ló, hiszen akkor még nem tudtam, hogy mire vállalkozom, hogy elképesztően sok konfliktust kell vállalnom, s maga a konszolidáció is eltart két teljes évig.

PROFESSZOR ÚR

Mondják, a Miskolci Egyetemen ilyen rapid módon még soha senkit nem neveztek ki főállású professzornak, mint engem. Részemről adottak voltak ehhez az előírt feltételek, s a gyorsaság leginkább azt jelezte, mekkora bajban van az egyetem és a kar vezetése. A kinevezésem 2008. január 22-én kelt. Mióta a nyíregyházi főiskoláról kiléptem, csak másodállásban tanítottam; 25 év után ez volt az első főállású oktatói státusom. Persze hogy örültem neki, ráadásul a fizetésem mellett a nyugdíjam is megtarthattam. Szerettek volna intézetigazgatónak is kinevezni, de három hónappal túl voltam a hatvanöt éven, s az egyetemi törvény szerint ez nem volt lehetséges. Fura törvény ez: gyárat és országot lehet vezetni 66 évesen, de egyetemi tanszéket és intézetet nem.

A kinevezésem napjára a rektor tanszéki értekezletet hívott össze. A leendő kollégák előtt adta a kezembe a kinevezésem. Arról beszélt, hogy egy régi tanár tért vissza, aki konszolidálni fogja a képzést, s vállvetve véget vetünk a tanszék körüli botrányoknak, amihez kérte a jelenlévők támogatását. Egyben bejelentette, hogy Simon János már nem tanszékvezető. Én keveset beszéltem. Annyit mondtam, hogy örömmel

jöttem vissza és a munkámhoz kértem a kollégák támogatását. Egyetlen hozzászólaló Kovács Sándor volt. Mondandója lényege egy kérdés volt: Hát Miskolc nem a miskolciaké?

Ezzel kezdetét vette életem új és mozgalmas, sok küzdelemmel tarkított időszaka. És ismét vonatoztam, amit a hátam közepére se kívántam. Hetente két-három napot töltöttem Miskolcon, s az első időszakban a kollégiumban szálltam meg. Ám be lett nekem ígérve egy professzori szolgálati lakás, amit a gazdaságvezető még meg is mutatott: szép polgári lakás volt a belvárosban, a Széchenyi utcában. De várni kell egy keveset, mondta, mert még nem fejeződött be a felújítása.

Vártam hát. Félév után jött az üzenet; költözhetek egy jókora panelház hatodik emeleti bebútorozott lakásába. A polgári lakást valamelyik gazdasági főnök kapta meg. Nincs nekem semmi kifogásom a panel ellen, s azt se terveztem, hogy életem hátralévő éveit Miskolcon töltöm el, de a pofátlan átverés felháborított. De aztán lecsillapítottam magam és beköltöztem. Nemcsak én: a Pestről idecsalogatott kollégák is nálam szállhattak meg. A történet azonban beleverte az orrom a jól ismert ténybe; csak messziről szép a menyasszony. És még hányszor, de hányszor kellett ezt átélnem. Hát kell ez neked Szabó Márton, már közel a hetvenhez?

NEM KOMOLYAN

A diákok között nagy volt az ijedtség. Simon János botrányos viselkedésével elérte, hogy sokan elhitték, megszűnik Miskolcon a politológus képzés. Egy hétre rá, hogy kineveztek, a rektor és a dékán összhallgatói értekezletet hívott össze. Ezen bemutattak engem és mindketten arról beszéltek, hogy vége a zűrzavaros időszaknak; rendezett formában folyik tovább Miskolcon a politológus képzés. Ezzel egyidőben a rektor írásos nyilatkozatot adott ki, amelyben cáfolta a képzésről terjesztett hamis híreket, és megerősítette, amit a nagyelőadóban is mondott: az oktatás zavartalanul folytatódik.

Tudtam azonban, hogy ez kevés lesz diákjaink megnyugtatásához. Elhatároztam hát, hogy sorra járom az öt évfolyamot, bemegyek valamelyik órájukra és személyesen beszélgetek velük. Szerettem volna tőlük hallani, hogy miként élték meg az elmúlt pár évet, és hogy látják a jövőt. Súlyos panaszáradat zúdult a nyakamba, olyan történeteket meséltek, amiket elképzelni se mertem volna. Még az volt a legszelídebb, hogy az óratartás rendszertelen volt. Nem készültek tematikák, de az órarend se volt eligazító, ugyanazt a témát

több elnevezéssel is meghirdették. Néhány tanár félrészegen tartott órát, olyan is volt, aki bevitte a konyakosüveget az órára. (Csak úgy zárójelben: a tanszékvezetői szoba bűzlött a piaszagtól, a szekrények tele voltak borospalackokkal, demizsonokkal.)

Volt, aki a teljes foglalkozást aktuálpolitikai témák megvitatására szánta, sőt olyan oktatóféle is, aki a szemináriumát a diákok saját választása szerinti jobb- és baloldali csoportra osztotta, és egymásnak ugrasztotta a két társaságot, s ők két hónap után már nem is beszéltek egymással. Meséltek olyan hallgatóról, akit soha senki nem látott, sem az órákon, sem a vizsgákon, csak éppen mindig kapott jegyet. Volt olyan kolléga, akinek elég különös vizsgáztatói módszere volt. Néhány mondat után megkérdezte a diáktól: fideszes, vagy MSZP-s, s a válasz után máris beírta a jegyet, az egyiknek ötös, a másiknak kettes járt. Végül is a legfontosabb kérdést az ötödéveseknek tettem fel: hogy bírták ki ezeket az éveket. A válaszuk döbbenetes volt: megtanultuk a tanárainkat *nem komolyan* venni.

KESERVES TÖRTÉNETEK

Verhettem én a tamtamot, hogy ez így nem megy tovább, hogy mostantól kezdve rendezett oktatás lesz, mert hát nagy úr a megszokás. Az egyik kolléga félórás késéssel érkezett az írásbeli vizsgáztatáshoz, s a mintegy negyven hallgató egyre türelmetlenebbül várta. Kerestem a kollégát, aki a szobájában üldögélt és matatott a számítógépén. Kértem, azonnal menjen vizsgáztatni. Bólogatott, majd tíz perc múlva ott téblábolt a tanszéki adminisztráción. S ekkor én olyat tettem, amit soha: asztalt csapkodva üvölteni kezdtem vele.

Az egyik tárgyból tanrendi előírás szerint előadás és szeminárium is volt. Az egyébként okos és jól felkészült kolléga azonban nem tartotta meg a szemináriumot. Amikor számonkértem rajta a mulasztást, csodálkozva nézett rám: eddig is így volt, és rendben volt, különben is, meg tudja ő tanítani a tárgy anyagát az előadásokon is. De a leckekönyvben a szemináriumtartást is igazolod, s ez csalás, nemde? Fenyegetnem kellett, hogy belássa, ez így nem megy tovább.

A másik kolléga „hallgatóbarát" szokása az volt, hogy a kurzus elején bement az órájára, kiosztotta a vizsgaanyagot,

majd eltűnt, és a csak az utolsó foglalkozáson jelent meg újra. Később megtudom, nemcsak ő ennyire „hallgatóbarát". Egyébként az illető 98. február 1-től ösztöndíjas állást kapott az MTA Politikatudományi Intézetében, aminek feltétele volt, hogy máshol nem lehet állásban, ő persze maradt Miskolcon is. Már miért is ne? Vért izzadtam, mire elértem, hogy eltűnjön a tanszékről.

Egy másik bejelentette, hogy külföldi konferencián vesz részt, ezért az első héten nem tart órát. Azt gondoltam, milyen rendes a fiú. Aztán megtudtam, hogy egy kellemes téli „nyaraláson" van. Hebegett-habogott, amikor szembesítettem a tényekkel, s megígérte, máskor őszinte lesz. Rendben, mondtam neki, mert ő azon kevesek közé tartozott, aki rendesen megtartotta a foglakozásait.

A legsúlyosabb problémák azonban a levelező képzés körül voltak. A kollégák nagyon nem szerettek szombat-vasárnap órákat tartani, és ott bliccelték el a foglalkozásokat, ahol tudták. Meg se jelentek, vagy csak félig-meddig tartották meg az órájukat. Megtudom, hogy volt olyan hétvége, amikor az előírt öt foglalkozásból csak egy lett megtartva: miközben ezek a dolgozó emberek az ország különböző vidékeiről utaztak ide, és költötték a pénzt a semmire. Panaszkodtak ők fűnek-fának, de nem történt változás. Még egy tragikomikus történet is megesett: seprűnyéllel kergették meg Simon János tanszékvezetőt, mert elunták az ígérgetéseit és a handabandázását.

A tanszékvezető azonban nemcsak szétzilálta a képzést, hanem ő maga és a kebelbarátja Fritz Tamás jártak élen a ki-

számíthatatlan óratartásban. „Jó szokásuk" volt, hogy nem tartották meg a foglalkozásukat, s ha mégis, akkor különböző tantárgynevek alatt ugyanazt vezették elő. Megy ez, ha nem készülnek tematikák, csinálhatja mindenki azt és úgy, ami és ahogy neki tetszik. Különösképpen, ha ebben maga a főnök jár élen. Egy olyan figura, aki azt híreszteli magáról, hogy nyolc nyelven beszél, már harminc országban tanított, és felvirágoztatta Miskolcon a politológus képzést.

De legyen elég ennyi ezekből a keserves történetekből! Számomra mindez azt demonstrálta, hogy mennyire kiszolgáltatottak nálunk a diákok, és a fene nagy egyetemei autonómiánk pusztító erejű, ha az irányítás méltatlan és alkalmatlan emberek kezébe kerül. Egy ilyen folyamattal szemben az egyetemi adminisztráció is tehetetlen. Legalábbis egy ideig.

KONSZOLIDÁLUNK

Kinevezésem után nem sokkal a kari HÖK elnöke – egyébként politológus diákunk – évfolyamokra bontott négy táblázatot tett elém, amit az elnökségük állított össze, mondta. Az egyik az akkreditált, vagyis a jogilag jóváhagyott tárgyak teljes listája volt, a másik a ténylegesen tanított tárgyakat tartalmazta, a harmadik az akkreditált, de soha nem tanított kurzusokat, a negyedik pedig egy javaslat volt; az ad hoc tanított tárgyak közül esetleg melyiket lehetne valamely nem tanított akkreditált tárgynak beszámítani. A HÖK azonban másban is segített. Írásos megállapodást kötöttem velük, hogy a jövőben jelentik nekem az elmaradt és összevissza tartott órákat, s ezt a megállapodást kihirdettem a kollégáknak. Ijesztgettem őket, és bevált a taktikám: hála a jó istennek egyetlen jelentést sem kaptam.

A konszolidációt Fazekas Csaba dékánnal együtt kezdtem el, aki rövidesen intézetigazgatói megbízást kapott, én meg szakfelelős lettem. Úgy „működtünk", hogy minden hét elején leültünk és beszámoltunk egymásnak, hogy mit végeztünk az előző héten és megállapodtunk az adott heti tennivalókban. Aztán hajrá! Rám hárult a tanszéki tennivalók zöme, Csaba a kari feltételekről igyekezett gondoskodni. Például elintézte, hogy a tanszékről távozó négy oktató státusát megtarthassuk. Így került hozzánk fő- vagy másodállásba Boda Zsolt, Szűcs Zoltán Gábor, Pál Gábor és Téglás János Vencel.

Az oktatási anyag konszolidálása azonban legalább olyan nehéz feladat volt, mint a tisztességes óratartások elérése. Volt még két kifutó évfolyamunk az ötéves képzésből és már beindult az úgynevezett bolognai képzési rendszer. Hosszú viták és beszélgetések után kidolgoztunk egy mintatantervet, amely évfolyamonként tartalmazta az addig nem tanított 3-4 tantárgyat is. Miután a Kari Tanács jóváhagyta a tervezetünket, ez alapján kezdtük el az oktatást. Volt azonban még egy fontos feladatom. Egyelőre a tantárgyak nevei voltak csak meg, hiányzott a tantárgyleírások és a tematikák zöme. Elkezdtem hát kérni, majd követelni ezeket a kollégáktól. Néhányan nem is értették, mit akarok, volt olyan kolléga is, aki helyett végül is nekem kellett ezt megírni.

Két teljes tanévig tartott a konszolidáció: az akkreditáció alapján folyó képzés kialakítása, a hiányzó tárgyak pótlása, a tantárgyi tematikák megírása és nyilvánossá tétele, a pártpolitika száműzése az órákról, a korrekt vizsgáztatás, vagy éppen a levelező képzés komolyan vétele. Lehet mondani, hogy ezek természetes-normális dolgok egy egyetemen, de hát 2008-ban itt, ebben a káoszban, semmi se volt normális.

Amikor már úgy-ahogy rendben voltunk, meglátogattam a rektort, és beszámoltam neki, hogy mit találtam a tanszéken és miként konszolidáltunk. Professzor úr, de hát ez képtelenség, mondta Patkó Gyula gépészmérnök és felugrott az asztalától. Az bizony, de azért megesett velünk. Ráadásul Simon János egyetemi docensként még hónapokig állásban volt és utalták neki a fizetést, miközben teljesen eltűnt Miskolcról, és semmilyen megkeresésre nem reagált. Végül fegyelmi eljárás indult ellene, s ennek döntése elől menekülve mondott fel.

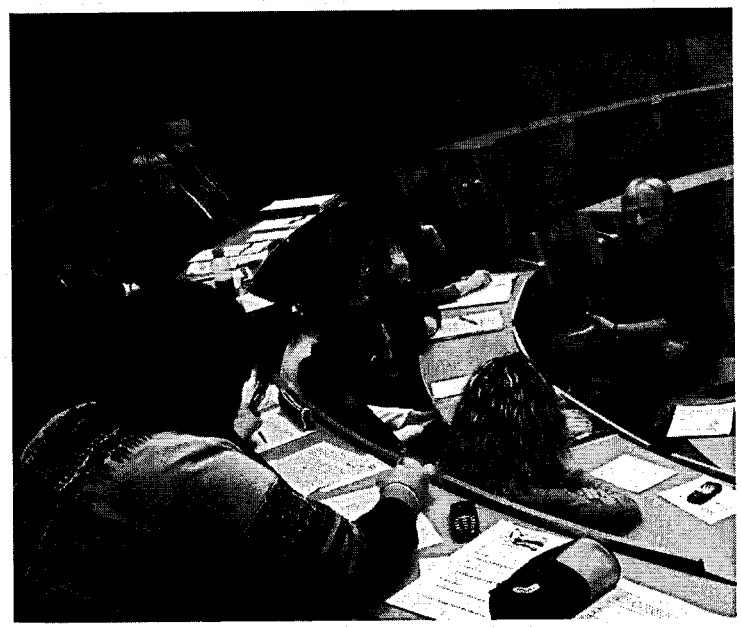

ÉPÍTKEZÉSEK

Úgy voltam ezzel, mint Patkó Gyula rektor: ha nem tapasztaltam volna meg, nem hiszem el, hogy micsoda káosz van a miskolci politológiaképzésben. De ha már ott voltam, igyekeztem rendet rakni. Bármennyire is nélkülözhetetlen feladat volt ez, mégis csak mellékes melónak tekintettem: én alapvetően építeni jöttem ide arra a pár évre, ami a rendelkezésemre állt. Próbáltam hát építkezni.

Kezdtem azzal, hogy kidobáltam a sok boros üveget a tanszékvezetői szoba szekrényeiből és alaposan kiszellőztettem. Csináltattam egy nagy ovális asztalt, amely mellé mindenki le tudott ülni és rendszeressé tettem a tanszéki értekezleteket. Minden valaha volt tanszékvezetőről beszereztem egy nagyobb fényképet, ezeket bekereteztettem és kiraktam a tanszékvezetői szoba falára. Természetesen a lókötőkét is; ők is részei a múltunknak. A tanszékvezető mellett volt egy kisebb szoba, tele lommal: kitakarítottuk és ez lett az én helyem. A tanszéki adminisztráció körül is igyekeztem rendet rakni. Beszereztünk néhány új bútort, az adminisztrátorunkat pedig utasítottam, hogy ezentúl vegye fel a telefont, ha cseng. Mert híresek voltunk arról, hogy a mi adminisztrációnk telefonon elérhetetlen.

Az igazi építkezésünk azonban szellemi téren folyt. Ennek egyik kulcsterülete a tanszéki honlap létrehozás és tartalommal való feltöltése volt. Ez a feladat kb. egy évig tartott. Az volt a célunk, hogy a tanszék teljes munkája fenn legyen s nyilvános legyen. A menüsor sokat elárul erről: bemutatkozás, aktualitások, oktatók, szakok, tematikák, órarendek, vizsgák, tudományos tevékenység, könyvtár, diákélet, alumni (öregdiákok), fórum. Minden egyes tématerületnek felelőse volt, aki egyrészt összeállította az induló anyagot és karbantartotta. Még egy logót is csináltattunk; bölcs bagoly fején koronaként az országház. Volt egy öröklött és jól passzoló honlapnevünk is, talán politológia.hu. Úgy hiszem, büszkék voltunk erre a honlapra, és működött is, amíg Miskolcon voltam. 2023-ban azonban már se híre, se hamva. A társadalomtudományi tanszékeket, a szociológusok dominanciája mellett, intézetté szervezték. Folyik ma is a létért való küzdelem, amelyben, a politológus képzés nem áll túl jól.

A nagy dobásom azonban a mesterszak létrehozása volt, amely az én nevem alatt futott. A közel százoldalnyi tervezetünket a Magyar Akkreditációs Bizottság elsőre elutasította. Az volt a kifogásuk, hogy nem követjük pontosan a MAB által elfogadott tartalmi követelményeket. És ez igaz volt: próbáltam valami eredeti ízt is belevenni, amit aztán kihagytunk, és így már megkaptuk rá a pecsétet. Nagy volt az öröm, hiszen az egész északi és keleti régióban, a Debreceni Egyetemet is beleértve, a miénk lett az egyetlen politikai mestertagozat. Vélhetően ezzel a tanszék jövőjét is megalapoztuk. A konszolidáció mellett én ezt tartom az ötéves miskolci tényked esem legfontosabb eredményének.

ÚJABB BÚCSÚ

Merthogy ez is elérkezett; 2012. október 27-én hetvenéves lettem, és az egyetem vezetése nyugdíjazott. Ez a szabály, lehetsz bármilyen fitt és munkaképes, a fejed tele tudással, menned kell. Van azonban egy menekülő útvonal. A szenátustól az ember megkaphatja a *professzor emeritus* címet. Az emeritus, nőknél az emerita szó jelentése tiszteleti vagy nyugalmazott. Én pedig szenátusi határozattal megkaptam ezt a címet, amit azóta is büszkén viselek. Jó megoldás ez. Az emeritus/emerita a rendes nyugdíja mellett élete végéig megkapja a professzori fizetés negyedét-harmadát, s azt várják tőle, hogy – amíg egészsége engedi – tartson egy-két kurzust. A címadás világosan jelzi, hogy az intézményt nem a falak, hanem a tanárok, a professzorok teszik egyetemmé, akiket illendő megbecsülni, öregkorukban is.

Mármint ez volt szokásban 2012-ig. Ám pártunk és kormányunk ekkor esett neki ismét az egyetemeknek, megvágva úgy a költségvetésüket, hogy levegőt alig kaptak. Mit tehettek: sorra mondtak fel az óradóknak, nyugdíjba küldték azokat, akiket tudtak, a lejáró szerződéseket nem hosszabbították meg, és más módokon is folyt a faragás. Gyorsan

apadt a létszám, ami azzal járt, hogy kezdetét vette a tudásátadás máig tartó leépülése. Az egyetemi oktatásnak ugyanis az az alapja, hogy azt tanítod, amit *kutatsz és amiről publikálsz,* nem pedig azt, amit muszáj, mert benne van a tanrendben. S ez létszámkérdés is. Maradva Miskolcon: ottlétem évei alatt tizenkét főállású és öt-hat óraadót foglalkoztattunk, pár év alatt mindez a felére csökkent, s aztán így is maradt.

A nagy megszorítási akcióból az emeritusok se maradhattak ki: az egész országban, egy-két gazdag egyetem kivételével, 2012-ben megszüntették a juttatásukat. Már megint a szokásos történet: erkölcsileg meg vagy becsülve, de pénzt nem kapsz. Velem is közölték, hogy „no money", még csak útiköltségre se. Persze taníthatok, de csak a saját költségemen. Ne már, gondoltam felháborodva. Tudok én tanítani Pesten is, ha már itt nem látnak szívesen.

Történt ugyanis még valami. Azt kezdtem tapasztalni, hogy a vezetőnk már nem úgy foglalkozik a tanszék ügyeivel, ahogyan szerintem kellene, s a véleményem nem rejtettem véka alá. Ráadásnak jött megint a régi nóta: Miskolc a miskolciaké. Ugyanis egy meghirdetett tanársegédi állásunkra egyik legtehetségesebb, már PhD címet szerzett tanítványom pályázott, aki azt tervezte, hogy a párjával együtt Miskolcra költözik. Tárgyaltam erről még a rektorral is, aki azt mondta, az egyetem tudna nekik lakást biztosítani. Ám lett egy másik pályázó is; egyik tanszéki kollégánk kedves felesége. Így aztán azt vettem észre, hogy folyik a háttérben a nemtelen manipuláció, például a Kari Tanács és a HÖK tagjainak megdolgozása. A szavazást viszont bőven a tanítványom nyerte, ám az alkalmazásba vételéhez nem elegendő arányban,

a kedves feleség pedig alig kapott valamit. S az „eredmény"? Elvették a tanszékünktől a tanársegédi státust. Hát megérte?

És vajon nekem megérte-e a miskolci újabb öt év? Ha sokat is téblábóltam, és nyilván hibáztam is, de tudtam tenni valamit a miskolci képzésért. Mindig azt gondoltam, tartozom az egyetemnek az első öt évért, hiszen ott és akkor részese lehettem a magyar politikatudományi képzés alapításának. Ráadásul két könyvem is miskolci fogantatású lett. Úgy vélem, a második öt évben leróttam az adósságom.

Az újabb búcsú azonban lehetett volna barátságosabb is. Mindig is világos volt előttem, hogy én és a tanítványaim megjelenése rémülettel tölti el a „helyi erőket", de mi nem túrtuk volna ki őket, viszont az oktatás és a kutatás színvonalának emelésére rá lettek volna szorítva, ráadásul ebben segítettük is őket. Így aztán nemigen volt ellenükre az, ami történt. Rövid időn belül minden általam „odavitt" kolléga felmondott: Miskolc a miskolciaké maradt. Én pedig szomorú szívvel vettem búcsút az egyetemtől, azzal a tudattal, hogy a jövőben már csak ritkán látjuk egymást.

TANÍ–TANI

SZERELEM

Rövid megszakításokkal 1971 óta tanítok a felsőoktatásban, ami 2024-ig bő ötven év. Sokak szerint egy házasságból már a fele is sok, én azonban kitartó vagyok mindkettőben. Megszámoltam. Tizenkét főiskolán, egyetemen oktattam, jóllehet csak Nyíregyházán és Miskolcon voltam főállásban, s ez az ötvenből tizenhét. Egyébként tudományos kutatóintézetekben dolgoztam, ahol az oktatás nem tartozik a munkaköri kötelezettségek közé. Én azonban kerestem a lehetőségét annak, hogy taníthassak, még nyugdíjasként is, „nem középiskolás fokon".

Egy ilyen vásár azonban mindig kettőn áll; csak akkor tudtam „taní-tani", ha hívtak, márpedig hívtak, s ilyenkor örömmel mentem. A sorra-rendre születő könyveim közül néhány beépült a formálódó hazai politikatudományi oktatási tanrendbe s ezek tanítására hívtak meg. A kutatóintézeti félszabad élet pedig lehetővé tette, hogy különösebb erőfeszítés nélkül tudjak egyetemi kurzusokat is vállalni.

Lehet ezt plusz feladatnak, az óratartást megerőltető és unalmas munkának tekinteni, számomra azonban nem volt az.

Mindig örömmel mentem a diákok közé, tartottam nekik előadásokat és vezettem szemináriumi beszélgetéseket. Olykor-olykor elfáradtam, de ezek a találkozások engem leginkább „energetizáltak", feltöltöttek. Ha az ember nem a falnak beszél, hanem jól felkészülten a jelenlévő felnőtt diákoknak, akik ott vannak vele és körülötte, akkor ez nem lehet teher. Sokkal inkább az adás és kapás gyönyörűsége. Szerelem a javából: adsz magadból, hogy kaphass is. És én kaptam: érdeklődő, okos tekinteteket, az együtt gondolkodás élményét, bátor véleményeket. Öröm volt látni, ahogyan okosodtak, főleg a legkiválóbbak. Néhány nemcsak közeli tanítványom lett, hanem a kollégám is.

Közülük ketten, Gyulai Attila és Horváth Szilvia írta egy könyv előszavában: Szabó Márton „intellektuális és emberi hozzáállása a fiatalokhoz mélységesen szókratészi: először is szeretni kell a fiatalokat – és tisztelni őket az őszinte, ámbár néha téves nekirugaszkodásaikkal, vagy épp bizonytalankodásaikkal és útkeresésükkel, egyszóval valóságos fiatal-mivoltukkal együtt. Másrészről meg kell tanítani őket a gondolkodás bátorságára, de a gondolkodás benső örömére is. Amit Szabó a tanítványainak emberi értelemben adott, az a tudomány legjava: merni gondolkodni és örömöt lelni benne."

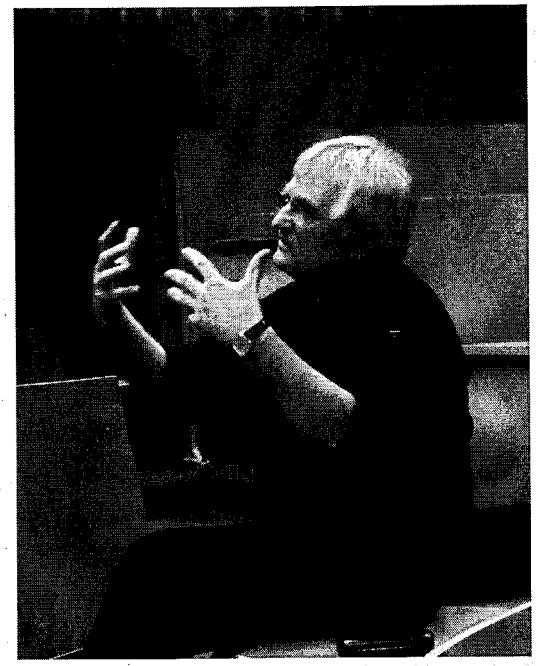

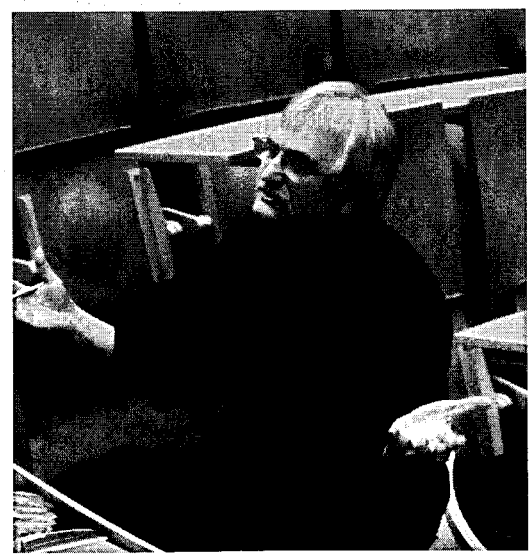

EGYEDEM-BEGYEDEM

„Egyedem-begyedem, Eötvös Loránd Tudományegyetem" – írta volt jókedvében egyetemi csoporttársam Utassy József Kossuth-díjas költő, valamikor a hatvanas évek elején. Nekem, a sült parasztnak már az is nagy szó volt, hogy itt tanulhattam, arra pedig gondolni se mertem, hogy egyszer majd taníthatok is az ELTE-n. Főállásban azonban soha nem voltam, nem is „kínáltak meg" ilyesmivel, bár itt habilitáltam. Az ELTE Állam- és Jogtudományi Karán kisebb-nagyobb megszakításokkal mintegy tizenöt éve tanítok különböző politikatudományi tárgyat. Hol óradóként, hol részfoglakozásban, ezt is hol elvették tőlem, hol visszaadták. De az általam oktatott tárgyaknak is ez volt a sorsa: hol betették a programba, hol kivették belőle.

Először a 2008/2009-es tanévben tartottam itt órákat, az első miskolci távozásom után: „Politikai tudáselméletek", kollokviummal záródó két féléves tárgy a másodévesek számára. Bihari Mihály tanszékvezető világossá tette, hogy ez ugyan nem az ő szemlélete, és tényleg nem az, de része a politikatudományi tudásnak, ezért fontos a tanítása. Egészen az ún. bolognai képzés megjelenéséig, vagyis hat éven át tanítottam

a tárgyat, és nem voltam népszerűtlen oktató. Ám a 3+2 szisztémára való átállás során elkövettem egy súlyos hibát. Azt javasoltam, hogy cseréljük meg a tárgyat a Kiss Balázs által tanított politikai kommunikációval, mert azt gondoltam, hogy az én tárgyamat inkább mestertagozat első évben kellene tanítani. S mi lett az „eredmény"? Az átalakítás során a tanszékvezetés szó nélkül kihagyta a tárgyamat a tantervből. Volt, nincs, eltűnt.

Ettől kezdve néhány évig csak szabadon választható kurzusokat tudtam hirdetni és tanítani: Bevezetés a diszkurzív politikatudományba, Politikai ismerettan, A közügy politikaelmélete, A politika szereplői. Ám egyszer hírét vettem, hogy az intézetünk vezetése, mert akkor már nem tanszék voltunk, az akkreditált képzés felülvizsgálatára készül. Rábeszéltem Pesti Sándor igazgatót, hogy tegye be a tudáselméletek tárgyamat a mesterképzésbe, úgy, ahogy az átalakítás során is szó volt róla. Örültem, hogy ráállt erre, igaz, most már csak egyféléves tárgy lett. Két évig taníthattam, amikor szólt, hogy nem megy tovább: kötelező tárgyat nem taníthat óraadó, még professzor se. Ez persze nincs így. Aztán az én tematikámmal akkreditált tárgyat átvevő főállású kolléga radikálisan megváltoztatta a tárgy tartalmát, bár az elnevezése maradt, s ezt is a diákoktól tudtam meg. „Én nem vagyok diszkurzív" – mondta nekem kissé szégyenlősen a kolléga. Nincs ezzel semmi gond, de miért ez a sunnyogás? Így megyen ez magyar honban.

Azóta is alternatív tárgyakat tanítok BA és MA hallgatóknak, már ha ezt ambicionálom, és a hallgatók is jelentkeznek a kurzusomra. De jelentkeznek, sőt a hallgatói önkormányzat

2017-ben még ki is tüntetett: „OKLEVÉL Dr. Szabó Márton részére 2016/2017 tanév hallgatói kérdőíven, politikatudományok mesterszakon elért legkiválóbb szemináriumvezető címért" Kicsit kacifántos, de a lényeg világos, és büszke vagyok rá: a diákjaim a legkiválóbb szemináriumvezetőnek választottak. Évekig tanítottam én itt a doktori iskolában is, sőt ennek alapító törzstagja is vagyok, továbbá számtalan doktorandusz témavezetője.

Kínlódásaink ellenére mégiscsak ez a kar a magyar politikatudományi képzés talán legfontosabb intézménye, amely iránt alig csökken a diákok érdeklődése. Ezért se akartam én innen kikerülni. Ha van számomra fontos oktatási intézmény, akkor ennek az „egyedem-begyedem" egyetemnek a jogi kara, ahol ráadásul egy-két tanítványom is tanít már. És itt a happy end: 2023 júniusában az egyetem szenátusától megkaptam a nem főállásban dolgozó oktatónak adható legmagasabb fokozatú elismerést, mely szerint: „Dr. Szabó Márton részére *címzetes egyetemi tanári* címet adományozunk és feljogosítjuk e cím használatára". Hát nem szép az élet, kedves olvasó?

ÖZSÉB

Sokáig azt hittem, mint sokan mások, hogy Özséb az Erzsébet becézett alakja. S aztán 2007 tavaszán felkeresett egy őszhajú úr, s azt kérdezte, lenne-e kedvem tanítani a Pécsi Egyetem Kommunikációtudományi Doktori Iskolájába. Úgy találtam rád, mondta, hogy szeret olvasni. Ő volt Horányi Özséb, aki nemcsak „talpig férfi" volt, hanem valóságos intézmény: a hazai kommunikációtudomány egyik megteremtője és az egyetemi képzésének megszervezője. Ettől kezdve folyamatosan kapcsolatban maradtunk. Végigkísértem az iskola hányattatásait, láttam, ahogyan Pécsről elüldözik, és helyet kap valahogy a pesti Műszaki Egyetemen, aztán az ELTE TáTK-n, hogy végül a Corvinuson megalakuljon a Kommunikációtudományi Tanszék az ő vezetésével.

Mind a négy helyen tanítottam, a Corvinuson három tantárgyat is több éven át. Szerettem náluk tanítani, sok okos diák gyűlt össze a szakon. A kapcsolódásunk világos volt. Özséb a kommunikációt a társadalmi valóságot és az egyéni életet alakító tényezőnek tekintette, én ugyanígy szemléltem a politikai tudást és értelemadást. Egyikünk se gondolta azt

a baromságot, hogy van egy emberfüggetlen társadalom, amit kiegészít valahogy az értelem.

Özséb 2012-ben hetvenéves lett és nyugdíjazták. Még tanít-hatott, de már nem vezethette a tanszéket; egy önjelölt szociológust ültettek a helyére, akinek semmi köze nem volt a kommunikációtudományhoz. Újabb méltánytalan bánásmód, ami aláásta törékeny egészségét. Ezzel együtt kezdetét vette a jól felépített oktatás szétzilálása. Engemet is eltüntettek az oktatásból, egyetlen árva szó nélkül.

SZAKKOLLÉGIUMOKBAN

A szakkollégium különleges képzési forma. Az egyetem a legérdeklődőbb, legkiválóbb diákjai számára hozza létre, működteti és finanszírozza, többnyire kollégiumi férőhelyekkel együtt, de teljesen önkormányzóan működik. Választott vezetői felvételt hirdetnek, határoznak a programról, tanárokat hívnak meg, a tagok pedig szorgalmasan olvasnak, kutatnak, írnak; képezik magukat. Mindez a rendes egyetemi tanrend mellett, a kötelező feladatokon túl.

2001 és 2014 között négy szakkollégiumból is meghívást kaptam. 2001-ben a Corvinus Egyetem Társadalomelméletei Szakkollégiumának vezetői hívtak meg, 2007-ben az ELTE ÁJK Bibó István Szakkollégiumából érkezett a meghívás, 2011-ben a Corvinus Egyetem egy másik szakkollégiumából, a Rajk Lászlóból, 2014-ben pedig ELTE Társadalomtudományi Karának Angelusz Róbert Szakkollégiumából.

Büszke voltam ezekre az invitálásokra, hiszen kevés tanárnak jut ilyen megtiszteltetés, én pedig négyszeresen is részesültem benne. A Bibó kivételével azonban nem mondanám sikeresnek a szakkoleszos kiruccanásaimat; itt viszont a létező és

írt nekem egy kedves levelet, amelyben megköszönte a munkámat. Talán azért is írt az illető, mert a szemeszter során segítettem túljutni valamilyen apró nehézségén. Tanár úron látszik, írta, hogy otthon van az anyagban, és hozzánk beszél. Ha nem is mindig értettük, amit mond, és olykor kukák is voltunk, de nagyon szerettük az óráit. Szemben az oktatóink nyolcvan százalékával, írta, tanár úr nem a falnak beszélt, velünk együtt próbált gondolkodni. Tessék elhinni, kevés az ilyen tanár.

A másik élményem az „ablakosokhoz" kapcsolódik. Kormányzatunk ugyanis elrendelete, talán 2014-ben, hogy az ügyfélszolgálatban dolgozóknak, az úgynevezett ablakosoknak kötelező megszerezni a karon az alapfokú diplomát. Állítólag ehhez 2 milliárd forintot is kaptak az Európai Uniótól, amiből persze mi egy fillért sem láttunk, csak éppen zúdult ránk a rengeteg ember. Könyörögtek, hogy én is vállaljak kurzust, amit a kollégák iránti szolidaritásból meg is tettem.

Egyetemi padokban ennyi reszkető, szorongó felnőtt embert én életemben nem láttam. Igyekeztem hát oldani a beléjük szorult feszültséget, kisebbrendűségi érzést: amikor csak lehetett dicsértem a munkájukat, biztattam, bátorítottam őket, amiért hálásak voltak nekem. Egyikőjük mondta egyszer: Kedveljük a tanár urat, mert nem aláz, hanem emberszámba vesz bennünket. Hát nem ez a normális? Nem, volt a válasz, sajnos nem, ezt mi rendszeresen megtapasztaljuk a munkahelyen és itt az egyetemen is.

KOLOZSVÁR

2008-ban Bakk Miklós tagozatvezető kedves kollégám megkeresett azzal, hogy vegyek részt a Babeş-Bolyai Tudományegyetem politológus képzésében magiszteri tagozaton, ott így nevezik a mester „szakot". Eljössz hozzánk a szemeszter során egy hétre, s ezalatt tömbösítve leadod a „Politikai episztemológia" tárgyat, már ha kedved van hozzá és bírod a gyűrődést. Napi háromszor másfél óra négy napon át, s ezzel megvan az előírt tizenkét foglakozás. Közben ismerkedhetsz a várossal, a kollégákkal.

Ez egy „telibe talált vágyakozás" volt, hiszen Erdélyben én addig csak turistaként fordultam elő, ez pedig egyenlő a bámészkodással. Ráadásul nagy megtiszteltetésnek tartottam a meghívást; talán egy kollégát hívtak még a hazai „kínálatból" a reménybeli magiszterek közé. Miklós biztosított arról, hogy érdeklődő diákok közé érkezem. Azt is elmondta, hogy a könyvtárukban több példányban megvannak a könyveim, a diákok olvassák őket: ez is közrejátszott a meghívásomban.

Három egymást követő évben tanítottam Kolozsváron mint *visiting professor*. A diákok tényleg olyanok voltak, amilyennek Miklós leírta őket. Érdeklődők és szorgalmasok. Elámultam azon, hogy milyen kitartóan figyelnek és jegyzetelnek. Hiányzás alig akadt, pedig sokan közülük már dolgoztak. Azt nem mondom, hogy mindent pontosan értettek, de akkor kérdeztek, sőt olykor még a tapasztalataikkal és véleményükkel is előálltak. Ha fárasztó is volt a napi háromszor másfél óra, de többé-kevésbé elégedett voltam az elvégzett munkával. Reménykedem, hogy a diákok is így voltak velem.

Közben ismerkedtem a hellyel, szívtam magamba a város hangulatát. Többnyire egyedül bóklásztam, de olykor, főleg az első időben, valamelyik kolléga is elkísért, és megmutatta a nevezetes helyeket, épületeket, elmesélte a történetüket. Esténként közös vacsorákon és beszélgetéseken vettem részt: ismerkedtünk egymással. Ez persze tovább is tarthatott volna három évnél, de szép lassan fogytak a hallgatók, aztán jött egy átszervezés és megszűnt a képzés.

De hab is volt a tortámon; az Állami Magyar Színházban láttam életem talán legfontosabb színházi előadását, Csehov Ványa bácsiját Andrei Şerban rendezésében. Nyoma se volt benne, mint legtöbb Csehov-rendezésben, a jólelkű és jót akaró figurák sajnálatának. Şerban keményen bánt a szereplőkkel. A darab arról szólt, hogy miként fulladnak bele ezek az okos, jószándékú és becsületes emberek a vidéki lét mocsarába, mert csak szenvelegnek, meg kínjukban egymást bántják. A darab zárójelenetében hullt a sűrű eső, és vastag

sár borította be a színpadot. A szereplők lassú mozdulatokkal és nyakig sárosan ebben dagonyáztak, közben folyamatosan mondták az önsorsrontó és önfelmentő monológjaikat, mint sok kollégám Magyarországon. Nekem pedig folytak a könnyeim és rázott a hangtalan zokogás.

INTERDISZCIPLINÁRIS

Az ELTE Társadalomtudományi Karán működik az Interdiszciplináris Kutatások Doktori Iskola. Vezetője Csepeli György szociálpszichológus, aki engem 2011-ben felkért arra, hogy tanítsak az Iskolában politikatudományt. Kisebb megszakításokkal azóta is tanítok itt, konkrétan két könyvemet, az episztemológiát és a szereplőket. Azonkívül egy kiváló diáknak a doktori témavezetője is lettem. Mondhatni, beépültem a képzésbe.

Egyszer volt egy jogászokból álló szemináriumi csoportom az ELTE jogi karán: csupa magabiztos, eleven eszű és jól felkészült ember. Élveztem a velük eltöltött időt. Az interdiszciplinárisok azonban még rajtuk is túltettek. Intenzív érdeklődés, elmélyült olvasás, lényeglátó képesség, aztán érdekfeszítő szemináriumi előadások, élénk viták. Néhányszor óra után is folytattuk a beszélgetést, és még az is megesett, hogy ráadás foglalkozást kértek tőlem.

Zömmel szociológusok voltak, de nem az a fajta „lássuk végre az igazi valóságot" népség. Nyitottak voltak különböző megközelítésekre, az interpretatív szemléletre, tehát rám is. Igye-

keztek ezt jól megérteni és beleilleszteni eddigi tudásukba. Nem ment könnyen, de becsületesen dolgoztak érte, olykor egymással is heves vitába bonyolódva. Csúcstársaság volt az övék, sajnos nem minden évfolyam ilyen.

Amikor ezeket a sorokat írom 2024 tavaszán, bizonytalan, hogy tudom-e folytatni az itteni munkát. Bár Csepeli György szerint addig taníthatok náluk, ameddig csak erőm engedi és ambicionálom, de fizetni már nem tudnak. Nem érdekel, mondtam, nem először vinnék kurzust gratis, a mindenkori oktatási kormányzatok nagy-nagy dicsőségére. És javaslatom is van. A Társadalompoétika köteteiből alakítanám ki a programot, hiszen ez tökéletesen passzol a Doktori Iskola profiljához. Már meg is állapodtunk, már el is kezdtem alakítani a tárgyat, amikor szólt Csepeli, hogy mégse megy. A Szenátus hozott egy határozatot: csak az a professzor emeritus taníthat az ELTE-n, aki ezen az egyetemen kapta meg a címet, én pedig a Miskolci Egyetemen részesültem ebben a kitüntetésben. És az se számít, hogy az ELTE Szenátusától „címzetes egyetemi tanár" címet kaptam. Színtiszta diszkrimináció, mondta Csepeli, és egyetértettem vele.

ELMÉLET

Egész tanári működésem során elméleteket tanítottam. Úgy vélem, ezek jelentőségét a társadalom életében és a felsőoktatásban nehéz túlbecsülni. Minden tudomány olyan vonása ez, amely értelmet és jelentőséget ad mindannak, amit közvetlenül érzékelünk, tapasztalunk és tudunk. Már Arisztotelész *Retorikája* is azért emelkedett ki a korabeli munkák közül, mert nemcsak leírta és számba vette, ki hogyan szónokol, hanem elméletileg is értelmezte a nyilvános megszólalásokat. Nemcsak azt a kérdést tette fel, hogy *milyenek* a retorikai megszólalások, hanem azt is, hogy *mi* egyáltalán a retorika.

És ez így van már bő kétezer éve. Minden elmélet alapkérdése: *mi egyáltalán az, amit vizsgálunk*, amiről gondolkodunk. Miként jött létre, mi tartja fenn, hogyan viszonyul a környezetéhez és milyen szerepet tölt be? Miért létezik egyáltalán, és miért abban a formában, ahogyan megtapasztalható? Szép görög szóval ezt nevezik *ontológiai*, azaz lételméleti kérdésnek, amelynek pedig az ad értelmet, hogy ami létezik, elvileg lehetne másmilyen, sőt nemlétező is. Hogy mi van? – kérdezi csodálkozva a jámbor lélek.

Nincs azzal semmi gond, ha valakit csak az érdekel, amit maga körül megtapasztal, elég feladat már az is, hogy ebben valahogy eligazodjunk. Pontosan erről szól a felnőtté válásunk. Megtanuljuk, hogy közösségünk tagjai hogyan gondolkodnak s beszélnek a világunkról, mit tartanak szépnek, igaznak, jónak és hasznosnak. Így lesz itt minden *evidens*, magától értetődő, és az életünk is így lesz sikeres. Minek ezt bolygatni mindenféle nyugtalanító *meta-*, azaz mögé kérdezésekkel?

Az egyetemisták is gyakran teszik fel ezt a kérdést. Minek nekem elméletet tanulni, mi ennek egyáltalán a *gyakorlati* haszna? Azt mondják; képzésünkben sok az elmélet és kevés a jól használható ismeret. Abból a szempontból igazuk van, hogy mi nem „elmélészeket" képezünk. Még ha sokuk számára nem is nyilvánvaló, mi elsősorban egy minőségi-értelmiségi életre próbáljuk őket felkészíteni. Ehhez viszont elengedhetetlen, hogy kilássanak a saját fejükből, tudják, hogy mi van a lakásuk ajtaján és a házuk kerítésén túl. Tudják tehát azt is, hogy miként lehetne jobban csinálni, amit éppen csinálnak ők és a kortársaik. Pontosan erről szólnak a társadalomelméletek, ennek a lehetőségét mutatják fel.

Sokan azonban, és milyen sokan, egyáltalán nem így gondolkodnak az elméletről. Rendben van, mondják, a dolgokat elméletileg meg kell alapozni, aztán ezt a tudást kell a gyakorlatban alkalmazni. Tipikus mérnöki-technikusi idea. Ha egy műszaki ember nem tanulta meg a statikát vagy rosszul alkalmazza ennek törvényeit, építménye összedől. A társadalomelmélet azonban nem így „működik". Ez „csak" okossá

tesz, személetet alakít, kompetenciát fejleszt. Arra képesít, hogy az ember el tudjon igazodni a szüntelenül változó konkrét élthelyzetekben és meglássa benne azt is, ami, mint József Attila írta az Eszméletben, túlmutat „e mai kocsmán".

TUDÓS VAGY TANÁR

Az egyetemi képzés régi dilemmája: oktató vagy kutató legyen az, aki itt tanít. A kérdés azonban eldőlni látszik: az egyetemi ember elsősorban tudós-kutató, aki emellett tanít is. Az alkalmazás feltételei és az előmenetel lépcsői a tudományművelésben való előrehaladáshoz vannak kötve. Ezt mutatja az egyetemek struktúrája is, amely a tudományterületek differenciálására épül. Egy középiskolás diák még csak történelmet tanul, az egyetemi hallgató azonban már történettudományt, annak ezer ága-bogát, hosszú éveken át. S ezt csak olyan emberek tudják hitelesen tanítani, akik elmélyültek tudományuk valamely területén.

A dilemmát éppen ez okozza. Egy tudós-kutató eredményes munkájának nem feltétele a pedagógiai véna, az empátia. Lehet valaki kiváló tudós és csapnivaló tanár. Ismerek ilyen kollégát, többet is. Nekik nyűg az előadás, a szeminárium; óráikon ő is szenved, meg a hallgató is. Egyesek ezt arroganciával vezetik le; alázznak és „szívatnak" bennünket, mondják a diákok. Ám ez senkit nem érdekel. Feltételezzük, hogy aki tudományos teljesítménye alapján egyetemi katedrát kap, az tanítani is jól tud. Bár így lenne! Gondoljuk meg: közoktatásban csak pedagógiai végzettséggel lehet tanítani, felsőoktatásban viszont ez nem követelmény, hiszen állítólag itt már nincs nevelés, itt oktatás folyik; a tanár frontálisan előad, a hallgató hallgat és befogad.

Áldom a sorsot, hogy én nem ilyen vagyok, nekem soha nem volt nyűg az óratartás. Nem magától jött ez. Sok küszködéssel a nyíregyházi tanárságom évei alatt tanultam meg, hogy miként kell jól tanítani. És az is sokat segített, hogy kilencven után már csak olyan tárgyaim voltak, amiket én magam dolgoztam ki. Elsősorban ez hitelesített engem a katedrán. Érezték, tudták ezt a diákjaim is, aminek sokféle jelét adták, én pedig boldogan lubickoltam érdeklődésük áradó folyamában. Nem lettem én különleges tanáregyéniség, de az biztos, hogy kiemelkedtem a „nagy átlagból".

ÜZEM

A tanítás iránti olthatatlan vonzalmammal kezdtem. Az egyetemi oktatás azonban leginkább egy üzem és egy színházi előadás keveréke. Jönnek hozzánk folyamatosan a diákok tízesével, százasával, mi pedig próbáljuk nekik átadni tudományunk valamely részét előadásokon és szemináriumokon, kifejezetten „frontális" oktatás és képzés keretében: előadás, tanulás, visszamondás. Ez egy luftballon-metódus: a diák a vizsgára az előadás és a jegyzet alapján felfújja magát, a vizsgán elkezdi kiengedni a pár nap alatt magába szívottakat, aztán még néhány nap, és a lufi üres lesz. Még a szemináriumi foglakozások zöme is a kész tudás átadása, holott ennek az ismeretek aktív használatáról kellene szólnia. Tesszük mindezt abban a meggyőződésben, hogy amit nálunk nem tudnak a diákjaink „magukba szívni", azt már soha nem fogják tudni.

Kiáll a tanárember a katedrára, és másfél órás előadás során saját szövegével igyekszik magával ragadni a hallgatóit, vagy éppen fullasztja unalomban a teljes közönségét. Egyre megy, egyiknek sincs következménye. Zakatol az oktatási üzem. Nemhogy nevelés nincs már itt, de még a diákjainkat se nagyon ismerjük, kivéve egy-két kisebb létszámú szakon. A heti

egyszeri találkozás, s a szemeszterenként cserélődő diákság erre még csak lehetőséget se biztosít. Nem a diákok, hanem mi vagyunk a középpontban..

Igyekeztem én ezen változtatni. Megtanultam jó rétor lenni, hogy a katedrán érdekes legyek, hogy hallgatóim figyelme ne lankadjon. Mi tagadás, legyezgette is a hiúságom az előadásaim sikere. Emlékezetemben azonban csak néhány különleges eset maradt meg. Az például, amikor megtapsoltak az előadás végén, vagy amikor egyik okos diák a vizsgán sírva fakadt. A szemináriumi foglakozásokon pedig igyekeztem aktivitásra bírni az előszeretettel hallgató „hallgatóimat". Még a nevüket is próbáltam megjegyezni, bár a félévenkénti cserebere ezt igencsak nehézzé tette. Hogy aztán ők mit vittek magukkal rólam és tárgyaimról, azt nem tudhatom.

A doktori képzés látszólag megoldja ezeket a problémákat, igaz csak néhány kiválasztott diák esetében. Örültem is hogy részt vehettem benne. Hamar megtapasztaltam azonban, hogy ez is üzemszerű személytelenséggel zajlik. Nem az jelent gondot, hogy ezt a szintet is előírások sokasága keretezi, hanem az, hogy még itt se a diák van a középpontban, hanem a foglakozásokat rutinszerűen „lehozó" oktató. Szegény doktorandusz pedig küszködhet egyedül a disszertációja megírásával. Vajon van kiút ebből az egyhangúan zakatoló üzemből – tettem fel magamnak a kérdést valamikor a kétezres éves elején.

DISZKURZÍV MŰHELY

KELETKEZÉSTÖRTÉNET

Nem terveztem én semmilyen műhelyt létrehozni, netalán tudományos iskolát gründolni. Mégis ez történt. 2002-ben ugyanis az általam addig vezetett kutatócsoportban egyedül maradtam a programommal. Boda Zsolt és Kiss Balázs önálló kutatásba kezdtek, és mások se ragadtak meg nálam. Túlságosan radikálisnak találták a szemléletem, és egzisztenciálisan se láttak benne fantáziát. Méghogy a politika objektív valósága diskurzusok és jelentések által áthatott realitás lenne? De mintha a sors intézte volna, ezzel egyidőben megjelentek körülöttem azok a fiatalok, akiket viszont kifejezetten érdekelt a politika új szemlélete.

Nem volt nekem semmilyen messzire ható nagy tervem ekkor, egyszerűen csak vágytam olyan közösségre, amelyben tudományos munka folyik. Ugyanakkor láttam azt is, hogy a doktori képzés adott rendszere alig képes PhD címhez juttatni a doktori iskola hallgatóit, merthogy tudományos munkát írni csak kutatás és tudományírás közben lehet megtanulni, nem pedig újabb vizsgák letétele nyomán. Elhatároztam hát, hogy a meglévő és reménybeli doktorandusz diákjaimnak

elindítok egy kutatószemináriumot, de az is világos volt előttem, hogy ezt csak a szervezett képzés keretein kívül lehet megtenni. Ez lett a Diszkurzív Műhely, amely bő 15 évig működött, ráadásul teljesen önkéntes alapon és fizetség nélkül, „szívszeremből", ahogy mondogattuk később.

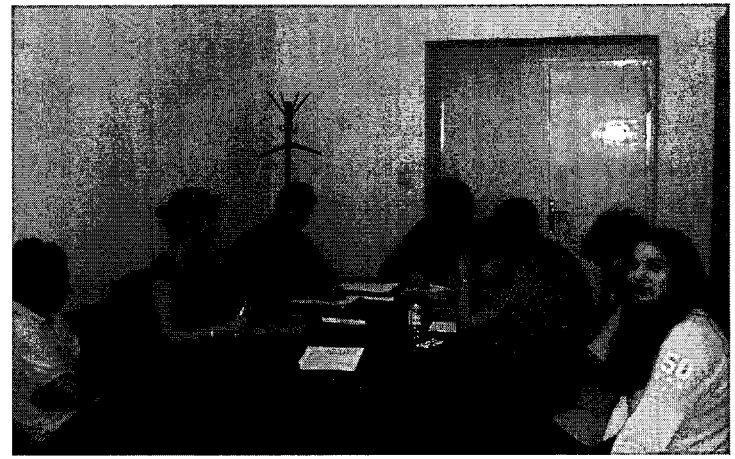

INTÉZMÉNY LESZÜNK

A Műhelyünk azonban pár év alatt nemcsak ismert lett a szakmában, hanem intézménnyé nőtte ki magát. A működésünkhöz az MTA Politikatudományi Intézete, ahol ezekben az években állásban voltam, kiváló helynek bizonyult. Az intézeti szobámban nagyjából kéthetente gyűltünk össze egy késő délutáni időpontban. Eleinte a résztvevők írásait vitattuk meg, de később frissen megjelent tanulmányokat is. Mindenki lelkes volt, és komolyan vette a munkát. Ez vonatkozik rám is. Ragaszkodtam a kialakult keretekhez, de nem próbáltam rátelepedni se a programra, se a társaságra. A Műhely nem rólam szólt, hanem a diákokról.

Már a második évben pályázatot adtunk be, amely a Fidesz „diszkurzív valóságát" tervezte feltárni, és mindenki beszállt a kutatásba egy-egy tanulmány erejéig. Két éven keresztül megbeszéléseink gerincét a pályázathoz készült dolgozatok alkották; az ötlettől a társaság által elfogadott kész munkáig. Mikor nagyjából összeállt az anyag, meghirdettük és 2005. október 14-én megtartottuk a „Fideszvalóság" című konferenciát, amelyen tizenkét előadás hangzott el, mintegy ötven résztvevő előtt. A Műhely ezzel a sikeres konferenciával lépett

SZEGED

a nyilvánosság elé, amit csak megfejelt a következő évben megjelent *Fideszvalóság. Diszkurzív politikatudományi értelmezések* című kötetünk.

A 2005-ös év más értelemben is fontos változás volt a Műhely életében. Az intézet vezetése, látva kitartóan végzett eredményes munkánkat, hozzájárult ahhoz, hogy önálló szervezeti egységként megalakuljon a Politikai Diskurzuskutató Központ. Az alapító statútum szerint a PDK bármely kutatással összefüggő tevékenységet végezhet. Hazai és nemzetközi pályázatokat nyújthat be, illetve ezek vezetője lehet, tudományos tanácskozásokat szervezhet, ezek résztvevője lehet, továbbá könyveket, tanulmányokat jelentethet meg. Mindössze bő két év alatt a meglévő kutatási osztályok mellett az MTA PTI egyik szervezeti egysége lettünk. Nem készen kaptuk; kiküzdöttük magunknak.

EMI

Ő Emilia Palonen, aki 2006-ban csatlakozott hozzánk. Emi egy magyarul is jól beszélő finn diák volt, aki az angliai University of Essex doktorandusz hallgatójaként magyar témán dolgozott. Olyan volt ő nekünk, mint kovász a kenyérben: megpezsdült tőle az életünk. Alig hogy megjelent közöttünk, máris elindított egy nyolc foglakozásból álló kurzust az essexi diskurzuselmélet két jelentős teoretikusának, Ernesto Laclaunak és Chantal Mouffe-nak a munkásságáról. A nyitott kurzus foglakozásai angol nyelven folytak, és a műhely tagjain kívül egyetemi hallgatók, valamint a Collegium Budapest ösztöndíjasai is látogatták őket. És ha nem is vett részt a Fidesz-konferenciánkon, a kötetben tőle is közöltünk egy fontos tanulmányt.

Emi megjelenésével kezdtek kiépülni a finn kollégákkal való kapcsolataink is. Már a következő évben Kari Palonen, Heyno Nyyssonen és Emi, valamint a Műhely tagjaink részvételével, a Collegium Budapest és a Finn Kultúra Házának támogatásával, egy háromnapos finn–magyar tudományos tanácskozást rendeztünk. Az általunk tartott előadások anyaga a PTI Working Paper sorozatában jelent meg.

Számomra ez a szépen terebélyesedő finn–magyar kapcsolat azt is jelezte, hogy az észak-európai kollégák sokkal fogékonyabbak a mi problémáinkra, mint azok, akik Európa tudományos központjaiban dolgoznak. Mögöttem volt már ekkor néhány kapcsolatépítési kudarc: elfogadott, halogatott, majd visszavont publikálás, illetve válasz nélkül maradt megkeresések. Azt tapasztaltam, hogy a rendszerváltozásról való beszámolók után érdektelenek lettünk a „nyugatiak" számára, illetve már csak szimpla illeszkedést és beszállítói tevékenységet várnak tőlünk.

Nem így Északon, például Finnországban és Dániában. A kollégák nemcsak értettek bennünket, hanem kifejezetten segítőkészek is voltak. Az ő folyóirataikban jelentek meg később a tanulmányaim, sőt kooptáltak a finnországi *Redescriptions* szerkesztőségének Boardjába is. Én pedig kijártam, hogy lefordítsuk és megjelentessük Kari Palonen *Küzdelem az idővel. A cselekvő politika fogalomtörténete* című fontos könyvét. A szerző részvételével még egy könyvbemutatót is szerveztem. Emivel se szakadt meg a kapcsolatunk, miután megvédte a disszertációját és Finnországban kezdett dolgozni.

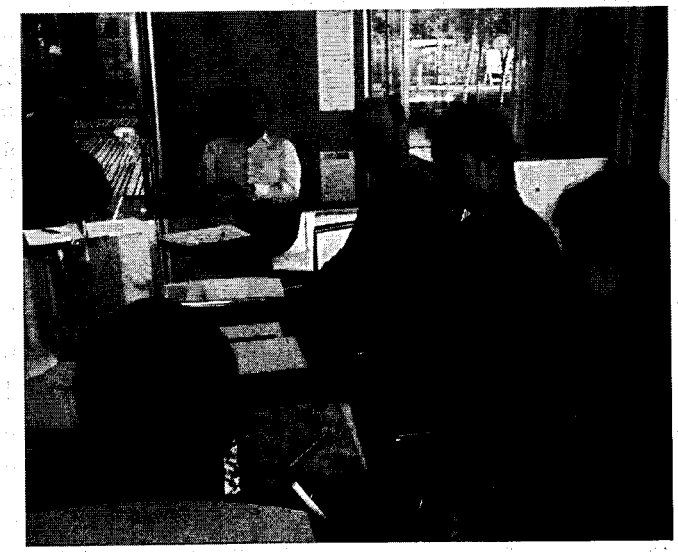

VÁLTOZATOSSÁG

A programjaink igen változatosak voltak. A középpontban végig a tagok által írott munkák megvitatása állt, emellett sok minden mással foglalkoztunk. Nemcsak Emi vezetett kurzust, hanem mások is. 2006-ban tartottunk még egy három foglakozásból álló kurzust Chantal Mouffe munkásságáról, és ugyancsak három foglalkozást Kari Palonen tanulmányairól. 2011 első félévében pedig meghirdettünk egy nyolc foglalkozásból álló kurzust „kezdő diszkurzívok számára". Ennek foglakozásait a Műhely tagjai felváltva tartották és 10-12 egyetemista vett rajta részt. Pedig hivatalosan nem is voltunk „oktatási intézmény".

Ha valaki közülünk fontosnak tartotta, megvitattunk egy-egy könyvet, tanulmányt, készülő recenziót. 2007 májusában J. G. A Pocock egyik tanulmányát, 2011-ben három foglalkozás során N. Philips és C. Hardy *Discourse Analysis* című könyvét, és később is több fontosnak tartott tanulmányt, könyvet. A foglalkozásokat mindig az vezette, aki elolvasásra és megbeszélésre javasolta a munkát, késztetve ezzel önmagát és mindenki mást a tudományos tevékenység egyik elengedhetetlen feltételére, az elmélyült olvasására, mások gondolatainak minél alaposabb megértésére.

Ezt szolgálta a „vendégeskedés" is. Volt, akit mi hívtunk meg egy beszélgetésre, volt aki maga kérte, hogy vitassuk meg a dolgozatát. Járt nálunk Glózer Rita antropológus (2005), Gyáni Gábor történész (2005), Szabó Ildikó szociológus (2006), Gelei András szervezetkutató (2014), Hites Sándor (2014) irodalmár. De meghívtam én két régi kedves kollégámat is egy-egy tanulmányuk megvitatására: Boda Zsolt és Kiss Balázs 2014-ben járt nálunk. Tíz fölött van azoknak a diákoknak a száma, akik egy-két dolgozatukkal megjelentek nálunk, aztán másfelé vezetett a pályájuk. Például Filippov Gábor (2010), Győri Loránd (2012), Bene Márton (2014), Bezsenyi Tamás (2015), Takács Dávid (2016), Mendly Dorottya (2016). A Műhely fennállása alatt közel ötven ember írását vitattuk meg. Jó a híretek, mondta egyszer valaki a meghívottak közül. Mondhatom, hogy kifejezetten nyitottak voltunk a különféle gondolatok, de minden tudni vágyó ember iránt. Kaptunk és adtunk is.

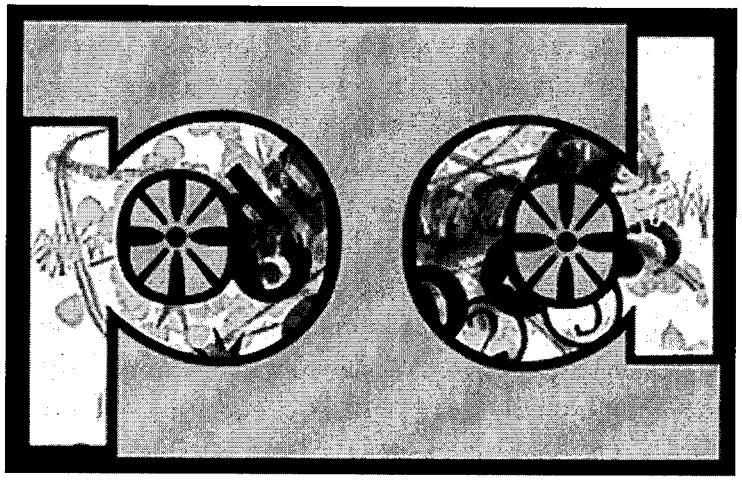

DOKTORANDUSZOK

A Műhely-PDK talán legfontosabb eredménye az lett, hogy működése alatt kinevelt egy tudományos munkára kiválóan alkalmas fiatal politológus generációt; tagjait eljuttatta a PhD cím megszerzéséig. Nem voltam biztos, hogy ez sikerülni fog, azt viszont tudtam, hogy tudományművelést csak tudománycsinálás közben lehet megtanulni, ami komoly munkát kíván a pályázó diáktól és a témavezető tanárától egyaránt. Szemben azzal, ahogyan a kollégák többsége csinálja: elvállal szinte bárkit, s aztán csak mellékesen foglalkozik a diákjával; az illető magánügyévé teszi, hogy megírja-e vagy sem a disszertációját. Az „eredmény": hazánkban a doktori iskolát kijáró hallgatóknak csak negyede-harmada írja meg a disszertációját és szerzi meg a címet.

Már voltak doktoranduszaim, amikor a Műhely megkezdte a működését, később pedig figyeltem, hogy a diákjaim közül kiben van tudományos spiritusz és meghívtam őket a Műhelybe. Nem hamarkodtam el az invitálást, annak pedig, aki idegenként jelentkezett, alaposan utána néztem. Voltak melléfogásaim, főleg az elején, de az én diákjaim közül szinte

mindenki megszerezte, vagy éppen szerzi a PhD címet. Ha mindenki befejezi, kilencen lesznek.

Ismerem a szorongást, amelyet egy diák érez a professzorai előtt, vagy amikor szembesül a tudomány átláthatatlannak tűnő valóságával. Először ezt a szorongást igyekeztem bennük feloldani. Mindenkinek elmondtam, hogy nem kötelező azonnal megszólalni a Műhelyben, az elején csak figyeljenek. Arra is ügyeltem, hogy ne beszéljek lyukat a hasukba és ezt más se tegye. Soha nem bántottam őket, bármilyen butaságot is mondtak olykor. Ellenkezőleg; igyekeztem mindenki véleményében megtalálni az értékes és fontos tartalmat. Nem minden meghívott ragadt meg köztünk, de aki maradt, az lassan-lassan feloldódott. Megbátorodott és hozzánk tartozó lett.

Előbb-utóbb mindenki írása terítékre került. Nem nagyon udvariaskodtunk. Szerettük a másikat, de mindig elmondtuk a véleményünket, lassan már nem is annyira én, inkább a többiek. A leendő doktorok pedig rendre hozták a készülő disszertációjuk egy-egy részét, fejezetét. Nem az okozott számukra nehézséget, hogy okosan kifejtsenek valamit. Azt kellett megtanulniuk, hogy az a tudás, ami nekik új és fontos, a tudományban még nem feltétlenül érdekes és releváns. Vagyis, túl egy vizsgázó diák attitűdjén, meg kellet találni azt a *tudományos témát*, amit aztán a disszertációban részletesen kifejtenek. Nagy küzdelem volt ez, a számomra is. De amikor meglett, sínen volt a dolgozat.

Így is minimum ötször-hatszor megvitattuk mindenki dolgozatát, amíg védésre került. Attól se riadtunk vissza, hogy a kész dolgozatot szétcincáljuk, ha úgy gondoltuk, hogy lehet

sokkal jobb is. Úgy vélem, hogy nagyszerű tudóspalánták nevelődtek a Műhelyben, akik közben megtapasztalhatták, hogy a tudományművelés nemcsak kész modellek átvétele és kutatási módszerek szolgai alkalmazása. Sokkal inkább alkotó tevékenység, legalábbis csak így érdemes végezni. Hosszan tartó öröm forrása annak, aki végzi, ezzel együtt hasznára van másoknak, közössége tagjainak is.

ELÜLDÖZÉS

A nyugdíjazásom a Műhely életében is új helyzetet teremtett. Az egyévnyi felmondási idő alatt még használhattam az intézeti szobámat, de utána azonnal ki lettem lakoltatva. Egyszerűen el lettem tüntetve az MTA PTI életéből. Bayer igazgató úr ígérte ugyan, hogy kapok valamilyen másodállást, s ezzel megmarad a kapcsolatunk, de aztán „elfelejtette" ezt teljesíteni. A pozícióm felszámolásával kérdésessé vált a Műhely további működése is, éppen akkor, amikor kezdetek beérni a munkánk gyümölcsei.

Úgy nézett ki, hogy 2007 végén megszűnik a Műhely, amit én végképpen nem akartam, de így voltak ezzel a diákok is. S akkor a szorult helyzetben a feleségem azt javasolta: hát hívd őket ide hozzánk, elég nagy a lakásunk, el fogtok férni. És így történt. Két éven át tartott ez az állapot, ezalatt persze mindössze nyolc megbeszélésünk volt, de nem estünk szét. Jobb időkben bízva fenntartottuk a folytonosságot. Mi pedig, jó házigazdákhoz méltóan, teával, kávéval, süteménnyel, szendviccsel vártuk a jó és igaz szóra szomjazó fiatalokat.

És a jobb idők is elérkeztek. 2010-ben Bayer Józsefet Körösényi András váltotta az igazgatói székben, s ő már nem akart engem és szemléletem kiradírozni a tudományból. A feledékenységből fel nem számolt Politikai Diskurzus Kutatóközpont vezetőjeként kaptam egy íróasztalt, persze státust és pénzt nem, ezzel a Műhely is visszakerülhetett az Intézetbe. És ott is maradt a következő mintegy tíz esztendőben. Az el- és kiüldözés sikertelen lett. Úgy vélem azonban, hogy ebben nemcsak az én konok természetem volt meghatározó, hanem a diákjaim kitartó érdeklődése és ragaszkodása is.

A CENTI

Az „elég nagy lakás", amibe a Műhely tagjait invitáltuk, azonban már nem a messze Rákoskeresztúron lévő „Borsó" volt, hanem az Árpád-híd közelében, az angyalok földjén, a Center Házban, vagyis a „A Centi"-ben egy 8. emeleti penthause. Három szoba, hetven négyzetméter, harminc négyzetméteres terasz. Az erőszakos nyugdíjaztatásom ugyanis hozott valami jót is. Különböző címeken súlyos pénzeket kaptam, ráadásul a feleségemmel is ez történt. Váratlanul összegyűlt annyi milliónk, hogy friss nyugdíjasokként belevághattunk egy nagy kalandba: életünkben először magunk választotta lakásba költözhettünk.

A történet nem volt egyszerű, főleg azért, mert egyetlen bank kivételével senki nem akart kölcsönt adni efféle vén embereknek. Történt ez abban az időszakban, amikor a bankok két kézzel dobálták a kölcsönöket mindenki után. „A Borsó" eladása sem ment könnyen, de végül is minden megoldódott és 2004 novemberében beköltözhettünk. Azóta is veregetjük a vállunkat a merészségünk miatt. Felvettünk ugyanis tizenötmillió forint kölcsönt tíz évre hat százalékos kamattal, izgult is a feleségem, de szépen, rendben letörlesz-

tettük. „A Borsó"-ért kapott pénzt befektettem: ez lett a mi öregkori tartalékunk.

A lakás pedig igazán kellemes. Nincs szomszéd se felül se oldalt, körbejár bennünket a Nap, gyönyörű a panoráma és félórára vagyunk a belvárostól. Később a terasz harmadát leválasztottuk, ez lett a lakás negyedik szobája, s a teremgarázsunkban még egy kocsibeállót is vásároltunk. A Finta Stúdió által tervezett Center Ház olyan nagyságú, mint egy közepes magyar falu. Összesen 340 lakás van benne, és a miénk a legnagyobb. Négyzetméterre vetítve viszont alig került többe, mint a ház kisebb lakásai. Huszonnégy millióért vettük, manapság százmilliót is elkérhetnénk érte. Ez a negyedik lakásunk, és jó, hogy belevágtunk, de nem a pénzünk gyarapodása miatt, hanem mert jó itt lakni. Mi már innen semmikor sehová, csak oda, ahová egyszer majd mindenkinek el kell mennie.

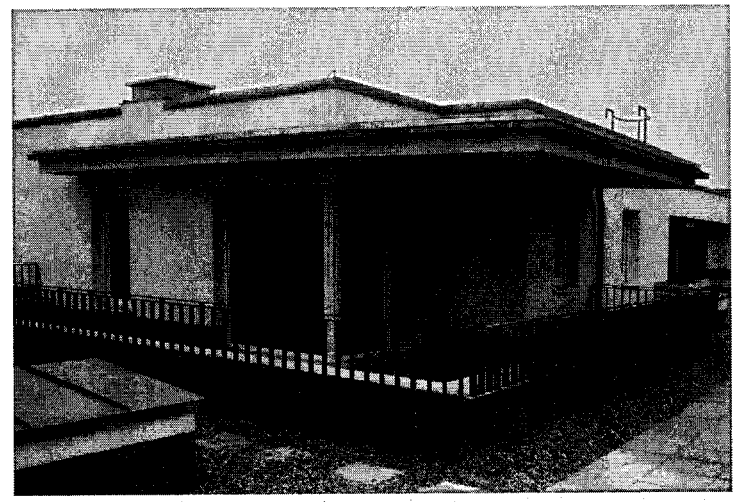

AZ ELSŐ

Felfokozott várakozással és izgatottan készült a Műhely minden tagja az első PhD disszertáció védésre valamikor a 2010-es évek elején. Az esemény az ELTE Állam- és Jogtudományi Karán zajlott a Bihari Mihály által vezetett Doktori Iskolában. A tudományos címre pályázó dolgozat címe: *A nemzeti történelem szerepe a magyar politikai diskurzusban 1989–1993. A rendszerváltozás „antalli" pillanata*, szerzője pedig Szűcs Zoltán Gábor, a Műhely régi és oszlopos tagja volt.

Szűcsi, ahogy hívtuk s hívjuk őt, éppen túl volt harmincon, és nemcsak megírta a disszertációját, amely még a védés évében *Antalli pillanat* címmel könyvként is megjelent, hanem teljesítette a tudományos „beágyazódás" követelményét. Dolgozata témájában publikált nyolc tanulmányt, öt könyvismertetést, tartott hat konferenciaelőadást, és tanított, akkor éppen a Miskolci Egyetemen, mint egyébként jómagam is.

Korábban a Műhelyben többször megvitattuk a készülő disszertációt, annak tervezetét, valamely fejezetét, vagy Szűcsi kapcsolódó írásait. A kész disszertáció végül is 2007. december 18-án került terítékre közöttünk, és az volt a vélemé-

nyünk, hogy a munka kiváló lett és kisebb korrekciók után védhető. Egy évvel később megvolt az előírt munkahelyi vita. Úgy tűnt, minden rendben van. Beindult az adminisztráció; megtörtént a bíráló bizottság tagjainak a kijelölése, és az opponensek is megkapták a dolgozatot. A Doktori Tanács pedig kitűzte a védés napját: 2010. február 10.

Miért akkor a felfokozott izgalom, kérdezheti a nyájas olvasó? Hiszen teljesültek a formális feltételek, a dolgozat kiváló, s a bírálóktól is tárgyilagos vélemény s megítélés volt várható. Csak hát a fránya körülmények! A szakma előtt akkor már elég világos volt, hogy a Diszkurzív Műhelyből új szelek fújdogálnak, amit a hazai politikatudomány potentátjai kifejezetten károsnak tartottak. Pontosan tudtuk, nekem még csak-csak elnézik az efféle renitens magatartást, de mi lesz ővelük, ha jönnek az újak, a fiatalok. Szóval nemcsak egy politológiai disszertáció sikeres vagy sikertelen védése volt a tét, hanem a politológiát megújítani akaró diszkurzív szemlélet hazai sorsa is.

A védés „természetesen" sikeres volt, amit a következő években még további követett. 2010 elején megtörtént az áttörés, és innentől kezdve nemcsak egy magányos harcos küzdelméről szólt a történet, hanem egy jól felkészült fiatal gárda lépett a hazai tudomány színpadára és követelt helyet magának. Az eredmény kihirdetése után még sokáig együtt maradtunk. Beültünk egy közeli étterembe. Azt hiszem, valamennyien átéreztük az esemény jelentőségét. Az „antalli pillanat" a mi közös életünk „történelmi pillanata" lett.

GENERÁCIÓK

A Műhely hosszú fennállásának következtében három generáció vett részt a munkában. Az iskolások, az óvodások és a bölcsisek, ahogy néha tréfásan emlegettük. Az alapító „atyák" voltak az iskolások: G. Fodor Gábor, Gyulai Attila, Lóránd Zsófia, Pál Gábor, Szarvas Orsolya, Szűcs Zoltán Gábor, Téglás János, Welhammer Zsolt. Közülük azonban csak Gyulai, Pál és Szűcs tartott ki; nem voltunk mi könnyű falat.

Aztán jöttek a néhány évvel fiatalabb „óvodások": Bodnár Király Tibor, Nagy Ágoston, Győri Lóránd, Bezsenyi Tamás, Filippov Gábor, Koroncai András, Kaposi Dávid, Horváth Szilvia, Pap Milán és mások. Ők Horváth és Pap kivételével nem voltak az én doktorandusz hallgatóim, de jöttek tanulni közénk, és mi szívesen fogadtuk őket. Többségük kiváló kutató és tanár lett, s nosztalgiával emlegetik a közös munkát, a velünk töltött időt.

A legfiatalabb generáció tagjai pedig valamikor a 2010-es évek közepén csatlakoztak hozzánk: Vékony Dorottya, Derekas Győző, Illés Gábor, Lipcsei Gábor, Havasi Benigna, valamennyien az én doktoranduszaim. Ez az időszak azonban komoly változást hozott az életünkben. Egyszer csak azt tapasztaltam, hogy nekem már alig kell megszólalni; az „öregek" minden fontos dolgot elmondanak egy-egy kézirat kapcsán, miközben kezdenek elmaradozni a foglakozásokról. Elkezdődött a lassú megszűnésünk. Azt gondoltam, hogy a „maradék" néhány diákomat még eljuttatom a PhD címig, de újakat már nem vállalok, így nyolcvan körül. Különben is; már nem kell megküzdeni a diszkurzív szemlélet elfogadtatásáért. Ha nem is pontosan így nevezik, de zajlik az értelmezésközpontú tudomány lassú térhódítása.

ELENGEDÉS

A 75 éves születésnapon rendezett konferencia számomra két dologról szólt. Egyrészt arról, amit már korábban megírtam a „Hetvenöt" emléklapban. Merthogy engem soha nem érdekelt semmiféle „nagypolitikai" pozíció, hivatali íróasztal, sok pénz, vagy éppen az országos „pofa vizit". Tudásom és képességem szerint én mindig a tudományt akartam művelni, csendben és kitartóan, s ezen a konferencián bizonyosságot nyertem arról, hogy ezt eredményesen és komoly visszhangot kiváltva tettem.

Másrészt a konferencia a Műhelyről is szólt. Éppen hatvanéves voltam, amikor a Műhely 2002 végén megtartotta az első foglalkozását, most pedig, szinte napra pontosan 15 évvel később, egy olyan konferencián vagyok, ahol tanítványaim zöme, immár ifjú tudósként tart figyelemre méltó eladást. Persze nemcsak ők.

Ha nem is ezekben a különleges órákban, de ekkortájt kezdtem komolyan azon gondolkodni; „hogyan tovább Műhely". Mert már régóta rágódtam ezen. Fogyatkozó részvétellel még tartottunk néhány foglalkozást, főleg a „bölcsisekkel", de egyre világosabb lett előttem, hogy a Műhely betöltötte küldetését, és lassan el kell engednem. Ez 2018 késő tavaszán meg is történt. Fájt ugyan szívem s lelkem, de elfogadtam, hogy ez az élet rendje. A kérdés nem is az, hogy miért szűnt meg a Műhely, hanem az, hogy miként tudott eredményesen működni másfél évtizeden keresztül intézményi betagolódás nélkül, csupán „szívszerelemből".

FOGADOTT GYEREKEIM

Igazán akkor éltem át, amikor megszűntünk, hogy mennyire a szívemhez nőttek a Műhely tagjai, elsősorban a doktoranduszaim. Már az invitálásuk sem random történt. Igyekeztem alaposabban megismerni ezeket az ifjú embereket, mert tudtam, hogy hosszú ideig fogunk együtt dolgozni. Határozott szándékom volt, hogy témavezetőként nem hagyom őket magukra. Mindent megteszek, hogy már huszonévesen megírják könyvnyi terjedelmű disszertációjukat, és megszerezzék a PhD címet.

Öröm volt látni, ahogyan évek alatt szép lassan a magból növény, virág és termés lett; kiteljesedett a bennük rejlő kíváncsi és okos tudósember. Nem voltam türelmetlen velük, soha nem siettettem őket. Tudtam, hogy előbb-utóbb „beérnek", de ehhez bizalom és biztatás kell. És főleg idő, mert a társadalomtudomány nem természettudomány. Itt nem hirtelen felfedezünk egy soha nem ismert valóságdarabot és összefüggést, hanem új nézőpontból újragondoljuk azt, ami a lábunk előtt hever, ami körbevesz bennünket, amiről tudunk valamit, de nem eleget és pontosat. Ehhez pedig kitartó

érdeklődés, elmélyülés, sőt meg-megújuló kísérletek kellenek. Tehát idő szükségeltetik.

Meg bátorság. Láttam én sok elgyávuló hallgatót, vagy éppen jólfizető állásért és hatalmi pozícióért feláldozott ígéretes tudományos karriert, és nemcsak a diákoknál. Hogy ez ne így legyen, egy tébláboló egyetemistának segítségre van szüksége, egy „tudományos apára", aki mellette áll, aki bátorítja őt, aki átsegíti a nehézségeken. Ez próbáltam én lenni a diákjaim számára, olykor még az egzisztenciális gondjaikat is megoldva, már ha volt ehhez eszközöm. Ők lettek az én fogadott gyerekeim, akiknek a támogatását személyes ügyként kezeltem, hiszen egy „családtag" esetében ez így illendő. És „kirepülésük" után is igyekszem figyelemmel kísérni pályájuk és életük alakulását. Örülök a sikereiknek és velük együtt szomorkodom, ha valamilyen kudarc éri őket.

KÖZÉLETBEN

POLITIKA

Van abban valami végtelenül manipulatív és elkeserítő vonás, amely a politika szó jelentését leszűkíti a pártpolitikára, a pártemberek vállalhatatlan hatalmi küzdelmeire. Hallhatjuk és olvashatjuk ezt kötve-fűzve. Politikusok, újságírók, értelmiségiek beszélnek úgy *a* politikáról, mint hazugságok és erkölcstelen cselekedetek, lopások és kinyírások világáról, amitől egy tisztességes embernek legjobb távol maradni. Az „eredmény": sok ember már a politika szótól is rosszul van, de minimum kijelenti, hogy őt végképp nem érdekli a politika, nem akar ő könyékig a mocsokban vájkálni.

Holott a politika már az antikvitás óta a közösség *közös ügyeinek* szabályozott intézése, a közjó megvalósításának a terepe. A politika kifejezésnek ez a jelentése, hangsúlyozza minden valamirevaló tanítás. Persze szemkáprázta tó dolog a hatalmi küzdelem, de semmiképpen sem azonos a közösség előtt álló feladatok megoldásával. Akkor hát mire jó a politika kifejezés primitív leszűkítése? Arra mindenképpen, hogy az állampolgárok zöme ne akarjon politizálni, hagyja ezt meg a hivatásos politikusok privilégiumának és az értel-

miség belügyének. A nyelv lárvája hézagmentesen tapad rá a közösség eleven testére.

Nem kellene ennek így lenni. Egyszer Nádas Péter író így beszélt a problémáról. Ahelyett, hogy azt hangoztatjuk, a politika eleve rossz dolog „mondjuk azt, hogy van jó meg rossz politika, van helyes politikai törekvés és használható politikai filozófia, de nem kenjük rá a politikára magát a rosszat. [...] Tessék különbséget tenni a pártpolitika és a politika között, hiszen a nyelv ezt lehetővé teszi." Ez természetesen így van, de a differenciált közbeszéd és közokosság nem jámbor óhaj és jó javaslat kérdése. Talán az eredményes politika és a tisztességesebb közélet oldhatja az általános „politikautálatot", legalább is lehet ebben reménykedni.

EGY SZAKMA KÖZÉLETE

Nem bonyolult annak a belátása, hogy nemcsak pártpolitika létezik, hiszen van helyi politika és szakpolitika is. Egy település önkormányzása is politika a javából, mint ahogy egy szakma működtetése is. Politizáltam is én keményen az elmúlt évtizedekben, de nem az országos pártpolitikában, hanem saját szakmánk, a (politika)tudomány közös ügyeinek az intézésében vettem részt.

Szigorúan véve a mi munkánk a kutatás és a tanítás. Senkitől sem vehető zokon és nem is kérhető rajta számon, ha csak ezzel, s ehhez szorosan hozzátartozó ügyekkel foglalkozik: kutatást szervez, publikál és konferenciaelőadásokat tart. Csak hát a tudomány se működik, ha azt nem működtetik a benne résztvevők. Ennek többféle módja van, s közülünk vannak, akik ambicionálják a részvételt ezekben, vannak, akik nem.

A többség persze nem. Ebben szerepet játszhat, hogy mindez nemcsak pluszmunkát, hanem ingyenmunkát is jelent. Istenverte pénztelenségünk ebben is utolér bennünket, miközben állítólag még „Krisztus koporsóját se őrizték ingyen". Mi vi-

szont „bérmentve" őrizgetjük a tudomány „szent eszméjét", sőt fejleszteni is próbáljuk. De hát nem lehet mindenki celeb, focista, bankár, gazdasági menedzser, főhivatalnok vagy fűtésszerelő. Én igazán szívesen foglalkoztam közösségem közös ügyeivel, és nem nagyon érdekelt, hogy a jó szón kívül más nem jár érte. És az se, hogy ez afféle szürke „háttérmunka." De legalább mi magunk is részt vehetünk saját ügyeink intézésében, nemcsak a tudománybürokrácia.

A SZEMLE

Itt van például a *Politikatudományi Szemle*, szakmánk legfontosabb fóruma, amely ma már túl van a harmincadik évfolyamon. Alapító szerkesztője voltam, együtt Bozóki Andrással és Szabó Mátéval. Első száma 1992-ben jelent meg, én írtam a bevezető köszöntő szöveget, és mivel hármunk közül én voltam a folyóiratot kiadó intézet dolgozója, rám hárult a kiadással járó feladatok elvégzése is. Akadémiai normák szerint írt tanulmányok jelentek s jelennek meg benne a kezdetektől fogva.

Három évig voltam szerkesztő, a kollégáim valamivel tovább, de soha nem szakadt meg a kapcsolatom a Szemlével. A szerkesztőségből való kiválás után tagja lettem a periodikusan újraválasztott Szerkesztő-bizottságnak, amit tanácsadó testületnek is neveznek, és mind a mai napig tagja vagyok. Két cikluson keresztül, 2013-tól 2023-ig a Bizottság elnöke voltam, és ebben a minőségemben szerveztem a Bizottság munkáját. Minden év elején ülést tartottunk, amiről mindig készítettem feljegyzést. Értékeltük a Szemle előző évi munkáját és javaslatokat fogalmaztuk meg. De más módon is segítettük a szerkesztők munkáját. Például bírálatokat vál-

laltunk, kéziratokat juttattunk a szerkesztőségbe és segítettünk a pénzszerzésben.

Elnökségem előtt ez a Bizottság látszattestület volt. Az elnök vezetésével olykor-olykor tartottunk ugyan ülést, de azon valamelyik szerkesztő és egy-két bizottsági tag volt csak jelen. Jól elbeszélgettünk, de ennek semmi nyoma nem maradt. Ezért is elnökként azt tekintettem legfontosabb feladatomnak, hogy életet leheljek a Bizottság működésébe. Elértem, hogy üléseinken a tagok többsége jelen legyen, s aki nem tudott részt venni, írásban küldte el a véleményét. Egy-két notórius hiányzónk akadt csak. Dolgozó testület lettünk, amivel hagyományt teremtettem, s remélem, az új elnök folytatja majd ezt a gyakorlatot.

VÁNDOROK

A politikatudomány hazai művelőinek már az 1980-as évek elején létrejött a tudományos testülete, ami azóta is „él és virul". Ez a Magyar Politikatudományi Társaság, amit választott elnökség irányít. Feladata, hogy összefogja a tudomány iránt érdeklő, s ezt művelő embereket. Ennek érdekében évente vándorgyűlést tart, díjakat oszt és minden fizető tagjának eljuttattja a Politikatudományi Szemlét. Nem valami falrengető tevékenység, de mégiscsak ez a mi legátfogóbb szervezetünk.

Valamikor a kilencvenes évek végén választottak be az elnökségbe, majd még négy tisztújításkor. Tudtuk mi, hogy a vándorgyűlések szervezése lenne a legfontosabb feladatunk, mivel azonban a mindenkori elnök ezt nem ambicionálta, mi se nagyon törődtünk vele. Minimális szervezéssel mindig volt ugyan valami, de ezekről a „vándorokról" a szakma krémje tüntetőleg távol maradt.

2005-ben azonban történt valami. A tagság új elnököt választott, én pedig, „mezei" elnökségi tagként elkezdtem verni az asztalt, hogy ez így nem mehet tovább, ideje végre rendes

vándorgyűléseket szerveznünk. Hát akkor csináld, mondták a többiek, én pedig nekiálltam, bár akkor még nem tudtam, hogy mire vállalkozom. 2006-tól négy egymást követő évben szervezetem meg a vándorokat; Egerben kétszer, valamint Pécsett és Miskolcon. Én hoztam össze a szakmai programot, a fogadó egyetem kollégái pedig a kétnapos tanácskozás résztvevőinek az ellátásáról gondoskodtak.

A konferencia témájáról az elnökség döntött, de a felhívást már én írtam meg, s ezt nagyjából fél évvel a konferencia előtt tettük közzé. Ezzel együtt elkezdtem tárgyalni a reménybeli panel vezetőkkel, akik röviden megfogalmazták, hogy miről szól a paneljük, mihez várnak előadásokat, illetve ezek absztraktját. Ez egyébként része volt a felhívásnak, mint ahogyan a határidő és a pontos időpont közlése is.

A beérkező előadástervezeteket a panelvezetők hagyták jóvá, az elnökség pedig a közös programról döntött. Miután megvolt a teljes program, együttműködve a fogadó intézménnyel, nekiálltam a vándorgyűlés honlapjának az elkészítéséhez. Erre felvittünk minden fontos információt: a plenáris programot, a panelek beosztását, az előadások idejét és helyét, a fizetési módot, a szállást, az étkezést. Nem volt ebben semmi új, ki volt ez találva, csak éppen eddig senki nem vállalta fel az ezzel járó melót.

Egyszer utánaszámoltam: minden évben körülbelül egyhónapnyi összidőt töltöttem el a konferencia megszervezésével. De szívesen csináltam, örömmel hoztam össze a majd teljes szakmát erre a két napra. És nemcsak tudományos előadásokat tartottunk és vitáztunk, hanem jókat ettünk, ittunk,

beszélgettünk, függetlenül attól, hogy ki milyen tudományos iskola mellett vagy éppen politikai irányzat mellett kötelezte el magát. Már az első alkalommal mintegy száz résztvevőnk volt és hatvan előadást hallgattunk és vitattunk meg. S ez a szám csak növekedett. Azóta tizenhárom év telet el, és én már rég nem vagyok az elnökség tagja. A négy egymást követő vándorgyűlés megszervezése azonban hagyományt teremtett. Büszke vagyok arra, hogy ennek egyik kialakítója lehettem.

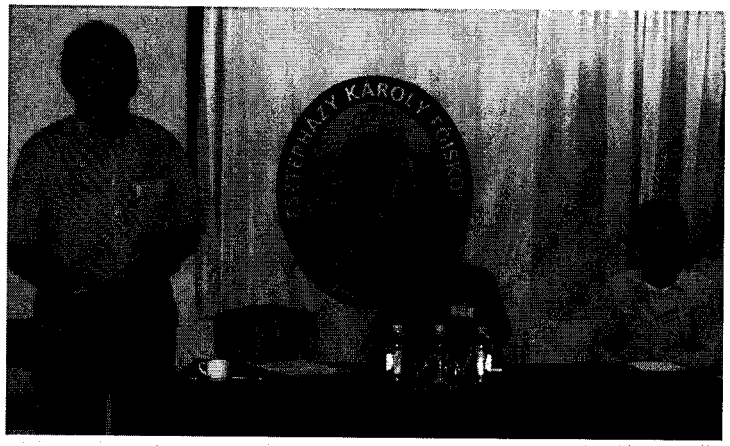

AKADÉMIAI BIZOTTSÁG

A Magyar Tudományos Akadémiának tizenegy tudományos osztálya van, s minden osztálynak számtalan bizottsága. Mi a Gazdaság- és Jogtudományi Osztályhoz tartozunk. Itt van már-már értelmetlenül összezsúfolva minden társadalomtudomány, amit jól jelez az Osztály tíz tudományos bizottsága. Ezek egyike a Politikatudományi Bizottság, amelynek 1999 óta folyamatosan a tagja vagyok. Bizottságunk időnként jelentést készít az oktatás és a kutatás helyzetéről, pályázatot bírál, köztestületi tagok felvételéről dönt, és ami a legfontosabb, eljár az akadémiai doktori pályázatoknál. Voltam én tagja más bizottságoknak is. 2002-2008 között a pénztámogatást osztogató OTKA bizottságoknak például, de az akadémiai bizottság számomra a legfontosabb.

Ez még akkor is így van, ha ez a bizottság meszelte el kétszer is az akadémiai doktori pályázatom. Az adja a fontosságát, hogy hazánkban az akadémiai doktori fokozat, a DSc, az egyik legjelentősebb tudományos cím, amely birtokosa előtt számtalan eladdig zárva tartott kaput megnyit. Márpedig ez a bizottság tíz év alatt két pályázatot támogatott csak, miközben legalább 5-6 kolléga már rég megérett a címre. Kul-

csár Kálmán és Bayer József elnök urak csak annak adtak tudományos címet, aki nekik személyes szolgálatot tett.

2018-ban új bizottságot és új elnököt választottunk. Egyik kezdeményezője lettem annak a munkának, amely összhangban az akadémia törekvésével, megpróbálta kivenni a doktori pályázatok értékelését az erősen szubjektív megítélésből. Talán ezért is, 2018-ban engem választottak alelnöknek, amit 2023 végéig töltöttem be. Igyekeztünk tárgyilagosan értékelni a pályázók munkásságát, sőt, próbáltuk menedzselni az arra érdemes kollégákat. A két ciklus hat éve alatt öt sikeres DSc pályázatunk volt és több is előkészületben van. Nem lelökdösni próbáltuk a kollégáinkat a tudomány ormairól, mint ez a megelőző évtizedben szokásban volt, hanem segítettük őket a felfelé kapaszkodásban.

SZERKESZTÉSEK

A szerkesztés kemény meló, ráadásul többnyire grátisz végezzük, nem annyire dolgos, mint megírni egy monográfiát, de sokat kell küzdeni azért, hogy összeálljon egy-egy könyv anyaga, s aztán meg is jelenjen. Egy kívülálló nemigen látja ezt, hiszen a kész munka evidensnek tűnik, de akár évekig is eltarthat, amíg a tervezetből könyv lesz. Sok kolléga nem is vállalkozik ilyesmire, hiszen mások munkáival kell bíbelődnie, ehelyett inkább a saját kutatásával és saját könyvének a megírásával foglalkozik.

Először is egy jókora anyagból ki kell választani a kötetbe kerülő tanulmányokat, ami komoly tájékozottságot igényel. Fordításkötetnél gondoskodni kell a jogdíjakról és a fordításokról is. Hazai kollégák esetén el kell kezdeni tárgyalni azokkal, akiknek a munkáit a szerkesztő közölni szeretné. Aztán az illető vagy vállalja, vagy nem; ha vállalta, akkor vajon megcsinálja-e; ha csinálja, akkor elkészül-e határidőre; s ha minden rendben van, akkor még előfordulhat, hogy a tanulmány esetleg nem lett igazán jó, ezért át kell dolgozni, amit a szerző vagy akceptál vagy nem. Mindez a szerkesztő dolga és egyben felelőssége. Egyszerűbb a helyzet, ha évek

óta folyó közös kutatás tanulmányai kerülnek kiadásra. És ha már minden kezd együtt lenni, jönnek a kiadási költségekre történő pályázatok, hiszen a pénzgondok megoldása is a szerkesztő feladata.

Hat szerkesztett kötet kötődik hozzám: Tükör által homályosan (1990), Szövegvalóság (1997), Az ellenség neve (1998), Szövegváltozatok a politikára (2000), Beszélő politika (2000), Fideszvalóság (2006). Ezekből kettő fordításokat tartalmaz, a többi a kollégáim tanulmányait, és két kötetnél társszerkesztőim voltak. A Fidesz-kötettel azonban befejeztem a könyvszerkesztői munkát. Azt gondoltam, eleget foglalkoztam mások kéziratával, jöjjenek az okos és tájékozott fiatalok.

Közel hatvanöt éves voltam ekkor, és hál' isten egészséges, de nem tudhattam, mennyi időt kapok még a sorstól. Ezért aztán úgy döntöttem, a tanítás mellett a jövőben a saját munkáimra fogok koncentrálni. A sors pedig kegyes volt hozzám. A következő közel húsz évben megjelent tíz kötetem, így aztán ez az időszak lett a legtermékenyebb periódus az életemben. De büszke vagyok a szerkesztett köteteimre is, és egyáltalán nem tartom elfecséreltnek a rájuk fordított időt és munkát.

BÍRÁLÁSOK

A tudományművelés egyik követelménye, hogy az ember fia-lánya olvassa és bírálja kollégái munkáját, ezt is többnyire „társadalmi munkában". Én viszonylag kevés recenziót írtam megjelent munkákról, annál többet publikálás előtti kéziratokról. Olykor könyvismertetést is tartottam. Írtam továbbá a folyóiratok számára úgynevezett *peer review*t, és bíráltam PhD disszertációt, szakdolgozatot, diákköri dolgozatot. Aztán ott vannak az általam szerkesztett könyvek kéziratai vagy a *Posztmodern Politológiák* könyvsorozat tíz felett járó kötete, amely sorozatnak szintén én vagyok a felelős szerkesztője.

Van, hogy ki lehet térni egy-egy bírálat elől, de többnyire nem. Én újabban a koromra és az egészségi állapotomra hivatkozva teszem ezt, korábban az elfoglaltságom volt az ürügy. Nem lehet azonban azt mondani rám, hogy nem foglalkoztam kollégáim munkáival. Sőt! Legszívesebben azonban a Diszkurzív Műhelyben készült és a doktorandusz diákjaim munkáit olvastam és értékeltem. Ezek ugyanis nem egyszerűen minősítések voltak valamilyen pályázás során, hanem segítségnyújtások, egy folyamatos javuló tudományos munka megírásának a stációi: a bírálatok esszenciája, értelme.

NEMFŐNÖK

Az MTA doktora címre történő pályázásom során évtizedekre visszamenően számba kellett venni a szakmai közéletben való részvételem. Azt én is tudtam magamról, mások pedig rólam, hogy sok helyen ott vagyok, de akkor döbbentem rá, hogy egyik helyen sem én vagyok az elnök, a főnök, vagy más tótum-faktum. Csak éppen végzem a munkám, alaposan és szorgalmasan, ha már egyszer elvállaltam.

Egyszer valaki az MTA titkárságán mondta nekem, hogy tiszteletre méltó, amit a tudományért teszek, hiszen nem létezik tudományos élet, ha azt nem szervezik. Szerintem három típusba lehet bennünket besorolni. Vannak, akik minden alól kihúzzák magukat, csak a saját dolgaikkal foglalkoznak. Ők a „fogjuk meg és vigyétek" emberek. Vannak, akik minden közéleti pozíciót elvállalnak, akár főnökséget is, de aztán semmit se tesznek, csak éppen beírják a CV-jükbe, hogy hűha. Ők a „tudomány-karrieristák". És olyanok is vannak, akik tisztességgel dolgoznak ezekben a pozíciókban, és nem nagyon érdekli őket, hogy jár-e ezért vagy sem ellenszolgáltatás. Ők a „plebsz".

Én a plebszhez tartozom. Engem soha se a főnökösdi érdekelt és vonzott, hanem az elvégzendő feladat. Még az Intézetünk struktúrájában sem. Megelégedtem a háromfős mini osztályunk vezetésével. Nem érdekelt se a rang, se a cím, miközben egyesek majd meghalnak érte: ők a mi karrieristáink. A tudományos tekintély különben se ezeken a dekórumokon múlik. Egy külső szemlélő persze azt hiszi, hogy a rektori, a dékáni, az igazgatói, az elnöki, a tanszékvezetői cím az igazi, de nincs így. Ezek szervezeti és nem tudományos pozíciók. Én pedig nem ideiglenesen elfoglalható hivatali íróasztalra vágytam, hanem tartós tudományos tekintélyre.

TÁRSADALOMPOÉTIKA

ÚJ UTAKON

Még 2019-ben készült velem egy hosszú interjú, amely a *Dialógus, vita, diskurzus* című kötetben jelent meg. Ebben nyilatkoztam a következőt. „Öt évvel ezelőtt, miután lezártam a *Diszkurzív politikatudomány* kéziratát, új tematikájú nagy projektbe kezdtem. Az új kutatásnak *a humántudományok társadalmi státusa* nevet adtam, amiből jól látszik, hogy ennek a fókuszában már nem a politika valóság kutatása és a politikatudomány áll, sokkal inkább a társadalomtudományok felé próbálok tájékozódni."

Ehhez még hozzátettem azt is, hogy nem szerettem volna ismételgetni magam, vagy ülni a babérjaimon, már ha egyáltalán vannak ilyenek. Azt gondoltam ugyanis, hogy a politikatudományban én már mindent megírtam, amit fontosnak gondolok, és amire egyáltalán képes vagyok. Talán néhány tanulmány kikerül még a gépemből, mert mit lehet tudni, de könyvet már nem tervezek.

Ezzel együtt igazat adtam néhány kollégám megjegyzésének: a diszkurzív politikatudomány hátterében egy társadalomelmélet körvonalazódik, amit talán ki kellene bontani. Hát

akkor lássuk a medvét, gondoltam ezt valamikor 2014 környékén. Ez a „medve" lett a *Társadalompoétika* (2022) című háromkötetes munkám, amely szinte a megjelenésével egyidőben elkezdte megírni a maga hatástörténetét. A szerző örömére, természetesen.

MI FÁN TEREM?

Már az elnevezés is furcsa lett, megütközést keltő, de minimum meghökkentő. Mert mi az, hogy társadalompoétika? A poétika ugyanis költészettan, amelynek kevés köze van a társadalmi valóság tudományos tanulmányozásához, nemde? A társadalmat „kemény" szociológiai összefüggések, statisztikai adatok jellemzik, vagyis objektív törvények, oksági determinációk, stabil struktúrák és átfogó csoportok, nem pedig holmi költői képzelgések.

Mint ez jól ismert, három klasszikus humántudomány van; a retorika, a grammatika és a poétika. Mindhárom diszciplína vizsgálati fókuszában a szöveg áll, talán ezért is tekinti a társadalomtudomány művelője feleslegesnek ezeket a tudományterületeket a társadalom valóságos állapotának és folyamatainak a megértéséhez. Én azonban nem ezt gondoltam és gondolom. Megpróbáltam hát feltárni, hogy a retorikatanok, a nyelvészeti munkák és az irodalomelméletek minként szólnak magáról a társadalmi valóságról. Még inkább azt, hogy mindezt milyen *szemlélet* jegyében teszik.

Konkrétan ez azt jelentette, hogy megkíséreltem áttekinteni ezeknek a „szövegtudományi" diszciplínáknak a jelentős alakjait és iskoláit abból a szempontból, hogy mit mondanak, méghozzá bizonyító erővel, magáról a társadalmi valóságról. Olyan módon és azt, ahogyan ezt az objektivista-pozitivista társadalomtudományok nem teszik, mert nem képesek azt látni, amit a humán- vagy bölcsésztudományok látnak a társadalomból.

A könyvem végül is ezen a címen jelent meg: *Társadalompoétika: a retorika, a nyelvészet és az irodalomelmélet társadalomtudományi státusa.* (I-II-III. kötet, 2022) Ebből talán az is kiviláglik, hogy a poétika kifejezést én az eredeti görög jelentésben használtam: teremtés, alkotás, létrehozás. Hiszen a társadalom nem természet, hanem emberi mű, amely értelmezve jön létre, marad fenn és változik. Tanulmányozását miért is kellene akkor leválasztani a klasszikus értelmező tudományokról? Retardált felfogás ez, akárhonnan nézzük, amit ideje lenni magunk mögött hagyni.

HUMANIÓRÁK

A kevéssé ismert kifejezés a nyelvileg képződő valóságterületek tanulmányozásának összefoglaló elnevezése. Ezeket újabban humán, vagy bölcsészettudományoknak hívjuk. A humaniórák ellentétei a reáliák, amelyen a „kézzelfogható" dolgokat értjük, leginkább a természettudományok vizsgálati tárgyait. Nyilvánvalóan van különbség a szavak és a fizikai-kémiai tárgyak között, de mind a szavak, mind a házak *valóságos* létezők, akkor is, ha más a létezési módjuk. A humaniórák középpontjában nem a szubjektivitástól megtisztított realitás, hanem az *értelmezve létező, jelentéssel átszőtt emberi valóság* áll, amint ezt egyértelműen bizonyítják a klasszikus humántudományok.

A legrégebbi humán tudomány a retorika. Mintegy kétezer éven át megbecsült diszciplína volt, amely a közösségekben folyó nyilvános és elfogadást ambicionáló beszédek elemzését, tanítását jelentetette. Az elmúlt mintegy háromszáz évben azonban leszűkült egyetlen eszközére, a stílustanra, abban a hitben, hogy másra se jó, csak a *már tudott* igazság elfogadtatására. Megkonstruálva ezzel egy olyan társadalmat, amelyben az alapvető differencia az okos és a buta emberek

között húzódik meg. Holott a cselekvőképes társadalmi tudás és valóság retorikai interakcióban jön létre, mint ezt már Arisztotelész is tanította.

A grammatika, avagy a nyelvészet is ősrégi tudást próbál megragadni: a nyelv jellegét és szerepét a társadalom életében. A nagy változást itt a 20. század hozta meg. Elsőként Ferdinand de Saussure nyelvelmélete, amely elválasztotta a beszélt nyelvek sokféleségét attól az állandó struktúrától, amely minden nyelv mélyén megtalálható. A század közepétől bontakozott ki a nyelvi pragmatika, amelynek művelőit viszont már a beszélés, a nyelvhasználat érdekelte. Első nagy alakja John Austin volt, aki kimutatta, hogy a nyelvünk és beszédünk nem a valóság puszta tükre, hanem cselekvő ágense, ugyanis vannak olyan kifejezéseink, amelyek kimondása már önmagában cselekvés, sőt még a nyelvi tükrözés során is létrejön valami eladdig nem létező valóságdarab. Noam Chomsky a mondatalkotás speciális szabályainak feltárásával igazolta a beszélés szabadságát, teremtő és innovatív természetét. Újabban pedig a szövegtan tudománya, az összetett beszéd szabályainak feltárása bizonyítja, hogy a társadalmi létezés egyben szövegek létezése és használata is.

Az irodalomtudomány látszólag messze van a társadalom természetétől, hiszen fikciós és kanonikus szövegeket vizsgál. Huszadik századi története azonban már arról szól, ahogyan az irodalomelmélet egyre közelebb kerül a társadalom „szövegvalóságához" és gyakorlatához. Wolfgang Iser az irodalmi alkotás értelmének a feltárásához beszámította az olvasói értelemadást, továbbá kimutatta, hogy a fantázia működése a mindennapi tudatnak is fontos része. Az angliai marxisták

a tudás és a materialitás viszonyát gondolták újra (Raymond Williams, Alan Sinfield). A század vége felé pedig számos irodalmár eljutott a társadalomtudományok közelébe, amikor is diszciplínájuk eszközeit mozgósítva vizsgálták a technikai médiumokat (Fiedrich Kittler), a mindennapi élet jelenségeit (HansUlrich Gumbrecht), vagy éppen a világhálón megjelenő hipertext természetét (Jerome MacGann).

Talán sikerült jelezni, hogy miért lehetnek fontosak ezek a humaniórák, szövegtudományok a társadalom valóságos létezésének a megértéséhez. Nem könnyű azonban a három kötet ezernégyszáz oldalát pár mondatban összefoglalni. Ezért is arra biztatom a kedves olvasót, hogy nézzen bele a könyveimbe. Ez itt fentebb csupán kedvcsináló próbált lenni, ami nyilvánvalóan csak azokra hat, akikben egyébként is van fogékonyság efféle témák iránt. Tudom, hogy kevesen vagyunk, merthogy legtöbb ember a közvetlen valóság fogságában él, és gyakorlati problémákon rágódik. De hát a tudomány feladata mégiscsak az, hogy túlvigye a tekintetet ezeken a szűk határokon.

CSAK SZÖVEG?

Többször megfogalmazott vád ellenem, s ez a *Társadalompoétika* megjelenése után még megerősítést is nyerhet, hogy Sz. M. szerint a politika és a társadalom semmi más, csak beszéd és szöveg. Ezt a butaságot azonban soha nem mondtam vagy írtam le. Én azt próbáltam s próbálom hangsúlyozni, hogy az emberek különböző jelentésadások révén mindig értelmezik saját valóságukat, ezzel együtt cselekvően alakítják is azt. Így látták ezt már az antikvitás korának a gondolkodói, de Montaigne is, aki azt írta: „Egyedül a beszéd által vagyunk emberek és kapcsolódunk egymáshoz". Fel nem foghatom, hogy egyesek számára miért jelent problémát ennek az evidens ténynek az elfogadása.

A köznapi ember idegenkedését még csak-csak értem és elfogadom. No de a kollégák értetlenkedése? Gondolkodási merevség, egzisztenciaféltés, pozícióveszélyeztetés? Az ördög tudja! Az biztos, hogy nem ebben a szellemben és szemléletben iskolázódtak és működnek. Így aztán jönnek az egyoldalú és felületes ítélkezések. Néha azt gondolom, bárcsak valaki alaposan elolvasná valamelyik könyvem és ízekre szedné. Akkor talán megértené, hogy a társadalomról én

mindig a *res és verba* egységében gondolkodom, mint ahogyan a *Társadalompoétika* szerzői is. A nyelv és a beszélés státusának elismerése a társadalomalkotásban, nem azt jelenti, hogy csak a szöveg létezik. Aki ilyesmit állít, az zsigerből utasít el egy olyan meglátást, amit talán illendő lenne megfontolni. Ma már úgy látom; a jövőnk múlik ezen.

ÉRTELEMKÖZPONTÚ

Ha az nem is fogható rám, hogy szerintem csak a szöveg létezik, azt azonban már joggal állíthatja bárki, hogy mind a *Diszkurzív politikatudomány*, mind a *Társadalompoétika* könyvem középpontjában az értelemképzés áll. Annak tanulmányozása, hogy különböző értelemfejtések és értelemadások révén miként formálódik a társadalom. Ez egyébként Max Weber egyik eredeti meglátása is: a társadalmi létben az értelmezés megelőzi az oksági viszonyt. Nem negligálja, hanem előbbvaló nála.

Az egész 20. századon végigvonul annak bebizonyítása, hogy a társadalomtudományoknak a természettudományoktól radikálisan különböző valósága és tudományszemlélete van. Ám eleddig nem történt meg a humaniórák szemléletének egyetemleges bevonása a társadalom tudományos tanulmányozásába, legfeljebb töredékesen. A *Társadalompoétika* ezt a hiányt igyekszik pótolni.

Én az értelemképzés klasszikus módjait „mindenestől" alkalmasnak találom a társadalmi valóság megismerésére.

Azt állítom, hogy retorikatan, a grammatika és az irodalomtudomány is társadalomtudomány. Értem én, hogy ez megfekszi azok gyomrát, akiknek a tudományszemlélete ennek éppen az ellenkezőjére épül, de ez legyen az ő bajuk.

KONFERENCIA

Cs. Kiss Lajos kedves kollégám és barátom a kézirat birtokában már a *Társadalompoétika* megjelenése előtt elkezdte szervezni a könyvértékelő konferenciát, amely végül is *Társadalompoétika és társadalomelmélet* címmel 2022. november 3-án és 4-én került megrendezésre a Nemzeti Közszolgálati Egyetemen. A rektori és igazgatói köszöntésen túl a két nap során húsz előadást hallgattunk és vitattunk meg. Én csendben maradtam, de az első nap végén volt velem egy hosszú beszélgetés. És amikor ezeket a sorokat írom, lassan a végéhez közeledik a konferencia tanulmánykötetének a szerkesztése.

Úgy tűnik, hogy a *Társadalompoétika* recepciója gyorsabban fog haladni, mint a *Diszkurzív politikatudományé*. Bár ki tudja, meddig tart ki a kezdeti lelkesedés. Frontális támadástól már nem tartok, inkább az agyonhallgató közömbösség negligálhatja a könyvemet. És tud ez olyan gyilkos lenni, mint a nyílt kritika.

A probléma az, hogy a társadalomtudományok művelőinek döntő többsége még ma is úgy gondolkodik, hogy feladata

a szubjektív belevetítésektől mentes objektív társadalmi valóság tényeinek és törvényeinek a feltárása, illetve annak kiderítése, hogy ez miként tükröződik az emberek tudatában. Slussz-passz, ennyi. A diákokat is ebben a szemléletben iskolázzuk, és így végzi a kutatását a tudományüzem sok-sok „betanított" munkása. Erre jövök én, hogy ez az objektív valóság egyben szubjektív is. Na ne már! Egyben azonban bízhatok. A könyvet megírtam, megjelent, tehát értheti és használhatja az, aki ezt fontosnak gondolja.

MINDENNAPI ÉLET

Régi mániám, hogy valamennyiünk közös valósága nem intézhető el néhány közhellyel, vagy a mindennapiságunkra vonatkozó általános megállapításokkal. Ha egy tudományos tétel *minden* társadalomra vonatkozik, akkor egyetlen konkrét társadalmat se lehet megérteni általa. Az efféle fensőbbséges tudománnyal leginkább „lesajnálhatjuk" a mindennapokban küszködő embereket, merthogy nem fogják fel lényeget és az igazságot, sőt még azt se tudják, hogy mit tudnak, és mit miért tesznek.

Így aztán a *Társadalompoétika* könyvem kéziratának a lezárása után azonnal elkezdtem megírni azt, ahogyan a mindennapi életet megragadni és értelmezni érdemes. Ez lett *A mindennapi élet poétikai valósága* (2022) című könyvem. A poétika kifejezés itt is azt jelenti, amit a háromkötetes címében: teremtés, alkotás. A mindennapjaiban élő ember hagyományként mindig készen kap egy „keretező" társadalmi valóságot, de ezen belül maga formálja saját valóságát és alakítja saját életét. Nem egyedül, hanem másokkal, a többi emberrel együtt; értelmezve, beszélve.

Könyvemben ennek a színes-zűrös valóságnak a legfontosabb területeit igyekeztem áttekintetni; két lábbal a földön, tekintetem a csillagokon. Kezdve azzal, hogy ki mindenki tudós ember gondolkodott a mindennapi életről és hogyan, folytatva a társas viszonyok bemutatásával, és a mindennapiságban fontos tárgyiságok és testiségek vizsgálatával. Ezt követte a mindennapi tudás és cselekvés összetett valóságának a bemutatása. Végül pedig azt próbáltam kideríteni, hogy a tudományos tudásnak mi mégis a tényleges helye a mindennapi életben. Mert miféle tudomány az, amely retardált és értéktelen valóságnak tekinti az emberek mindennapi küzdelmeit. Leginkább arisztokratikus és életidegen, s ezek egyike se az én világom.

TÁRSADALOMFILOZÓFIA

Miután lezártam a mindennapi életről szóló könyvem kéziratát és elkezdtem kuncsorogni a kiadáshoz szükséges pénz után, elhatároztam, hogy törlesztem egy régi adósságom. A Miskolci Egyetemen a 2009/2010-es tanévben kezdtem tanítani a *Társadalomfilozófia a 20. században* című tárgyat, s ezt követően folyamatosan tanítottam a következő néhány évben, egészen emeritálásomig. A kurzus vezetését örömmel vállaltam anno. Korábban mintegy tizenöt évig tanítottam én már filozófiai tárgyakat két főiskolán is, és a filozófia tanításának hosszú szüneteltetése ellenére intenzíven olvastam filozófiai munkákat, főleg huszadik századi szerzőket. A kurzus arra késztetett, hogy rendszerezzem a század filozófiai gondolkodóira vonatkozó jegyzeteimet, újraolvassam fontos munkáikat, esetleg pótoljam némelyiket, és alaposabban megismerkedjem a róluk szóló elemzésekkel.

A tárgy tanítását elvállalva abban reménykedtem, hogy megtalálom azt a kézikönyvet, amely segítségemre lesz az oktatásában, nekem csak annyi a feladatom, hogy a tanulmányozott filozófusoktól kiválasszak néhány szöveget, amit – túl a jegyzet elolvasásán – közösen megbeszélünk a foglalkozá-

sokon. Ilyen kézikönyvet azonban nem találtam, ezért előadásokat kezdtem tartani, amelyeket már az első évben leírtam, és jegyzetként a hallgatóim kezébe adtam. Ez a kézirat azóta ott lapult a komputerem egyik zugában. Néha gondoltam arra, hogy valamit kellene kezdeni vele, de ennél tovább nem jutottam. 2020 környékén aztán elhatároztam, hogy megjelentetem. Ez lett a *Társadalomfilozófia gondolkodók a 20. században* (2022), amely erre a tíz éves „öreg" kéziratra épül, jóllehet ezt több helyen átdolgoztam, főleg a tanítási tapasztalatok alapján, és ki is egészítettem.

Mindebből adódóan a *Társadalomfilozófiai gondolkodók* nem filozófiai szakmunka, hanem egyetemei tankönyv, amely a bemutatott tizenegy filozófus gondolatrendszerének alapjait vázolja. Bevezeti olvasóját Friedrich Nietzschétől kezdve sok mindenki máson át az elmúlt bő száz év filozófiájába. Ennek művelőit már nem az örök kérdések cáfolhatatlan alapjai érdeklik, hanem az emberi élet esendősége és törékenysége, az emberi közösségek bizonytalan sorsa. Nehéz is eldönteni, hogy ezek a „csúcsgondolkodók" vajon filozófusok-e vagy társadalomtudósok. Leginkább mind a kettő, ezért is szeretem és olvasom őket. Sokat segítenek abban, hogy a sáros talajtól ellássak a fényes csillagokig, és ne csak a marasztaló tények és a szédítő eszmék jegyében írjak a társadalomról, hanem a föld és az ég termékeny feszültségében.

HUMANISTA ELMÉLET

A *Társadalompoétika* köteteiben a klasszikus humántudományok legjelentősebb iskoláit és paradigmatikus alakjainak munkásságát elemeztem. A könyvben szerzőket mutattam be történeti kifejtésben, s azokat a témákat vizsgáltam, amelyeket ők külön-külön felvetettek, olykor még át is fedve egymás megállapításait. Ez a struktúra jól eligazít bennünket egy-egy szerző gondolatvilágában, abban, amit ők külön-külön vizsgáltak. Ezért is gondoltam azt, hogy a három kötetet követnie kell egy negyediknek. Végül is ez lett *A humanista társadalomelmélet alapjai* című kézirat, amely döntő mértékben a *Társadalompoétika* előző három kötetére épül, az ott kifejtett gondolatokat rendezi el *tematikus* tagoltságban. Nem megismétli azokat, hanem újragondolja.

A kézirat négy részben (Előzmények; Megismerések; Társadalmak; Tudományok) és huszonhárom fejezetben tárgyalja egy lehetséges új társadalomelmélet alapjait. Vagyis az emberi teremtő tevékenység révén előálló poétikai társadalmi valóságot, amelyet nem a szükségszerűség hoz létre és nem embermentes objektivitásként lehet megmagyarázni, hanem a *lehetőség*, az *értelmezés* és a *választás* szervez, valamint

a dolog és a nyelv, a jelentés és a jelentett egységében lehet jól értelmezni. Az elméletet azért nevezem humanistának, mert megpróbálom benne felvenni a humanista szemlélet háromszáz éve eldobott fonalát, és a mai tapasztalatok fényében újragondolni a gazdag hagyományt. Azt, hogy a lét nem elvont absztraktum, hanem valamennyiünk közös és mindennapi létezése, amely mindig konkrét és lokális, valamint az ember mind egyéni, mind közösségi lényként értelmezve cselekszik és létezik.

Azt nem tudom, hogy ez kézirat lesz-e az utolsó szavam a társadalomelmélet témájában. Azt viszont tudom, hogy összegző munkának szántam, mint a *Diszkurzív politikatudomány* könyvemet, és nem is csak a *Társadalompoétika* három kötetére épül. Megírásához felhasználtam a mindennapi életről és a társadalomfilozófiáról publikált munkám, sőt néhány korábbi írásom is. Így lett ez minden értelemben egy emberközpontú elmélet, amelyben a valóságos emberek nem zavaró vagy felesleges „tényezők", hanem minden körülöttük forog. Homo mensura, minden dolgok mértéke az ember, ahogy már az antikvitásban mondták, és mintegy kétezer éven át tanították. Legalábbis akkor, ha saját valóságunkról, a társadalomról van szó. Ha nem fogadjuk el ezt az evidenciát, tehát nem vagyunk újra humanisták, biztos léptekkel haladunk civilizációnk és kultúránk lassú pusztulása felé.

ÜRESSÉG

2023. június 8. van. Tegnap lezártam *A humanista társadalomelmélet alapjai* kéziratát. Mintegy fél évig a struktúrát kerestem, s miután megtaláltam, két évig dolgoztam a könyvön, majd mindennap 4-5 órán át. Reménykedtem, hogy a Ludovika ezt is kiadja, hiszen a *Társadalompoétika* folytatásáról van szó, de visszautasítottak. Akkor talán valamikor egy másik kiadó. Az a fontos, hogy a munka kész lett és kiadható. Semmi eufória nincs bennem, de még csak csendes öröm se.

Azt hinné az ember, hogy ilyenkor a szerzőt szétfeszíti a büszkeség. Lesegeti a kéziratot, beleolvas, megállapítja, hogy milyen remek dolgot írt, és elégedetten veregeti saját vállát. Hát én semmi ilyet nem éreztem és nem tettem. Nem azért, mert nem hiszek abban, amit írtam; ha én sem, akkor ki más. Leginkább azért, mert ilyenkor azonnal új feladaton töröm a fejem. Utálom a tétlenséget, mániám és szenvedélyem a munkám. És azt is tudom magamról: addig leszek, míg zenélek, addig vagyok, amíg írok.

De nemcsak elégedettség és eufória nincs bennem. Ehelyett inkább ürességet érzek. A tétlenség lebegését, aminek konkrét oka lehet. Évtizedeken át tudománnyal bíbelődtem. 25 éven át politikatudományi, az utóbbi 10 évben pedig társadalomelméleti kutatásokkal: mindez kilenc plusz hat kötetben publikálva. Úgy érzem és gondolom, talán már mindent megírtam, amit fontosnak gondolok, és amire a tudományban egyáltalán képes vagyok. Vajon ez a kongó üresség a semmi hangja, vagy az új lehetőségek szirénéneke?

Utóirat. Ma és holnap egy filozófiai konferencián veszek részt, *Politikafilozófia és politikatudomány* címmel tartok előadást. És megírtam ezt az emléklapot is, lezárva ezzel az *Emléklapok* harmadik kötetét. Filozófia és szépirodalom. Lehet, hogy a hátralévő éveimben ezek töltik majd be a lelkemben hirtelen támadt ürességet? És figyelhetnék a karmámra is: ötven évvel ezelőtt éppen ezen a napon avattak a filozófiai tudományok egyetemi doktorává.

SZTE Klebelsberg Könyvtár
SZEGED
2.

X 369761

Szabó Márton könyvei

Munka és morál (1981)

Diszkurzív térben (1998)

Politikai tudáselméletek (1998)

A diszkurzív politikatudomány alapjai (2003)

Politikai idegen (2006)

Politikai episztemológia (2011)

A közügy politikaelmélete (2014)

Kötőjelek (2014)

Diszkurzív politikatudomány (2016)

A temető csillagai (2019)

Tárt karokkal (2022)

Társadalompoétika I-II-III. kötet (2022)

A mindennapi élet poétikai valósága (2022)

Társadalomfilozófiai gondolkodók a 20. században (2022)

Szabó Márton

(Novaj, 1942) filozófus, politológus, társadalomtudós. A filozófiai tudományok kandidátusa, a politikatudomány akadémiai doktora, a Miskolci Egyetem professzor emeritusza, a HUN-REN Társadalomtudományi Kutatóközpont kutató professzor emeritusza és az ELTE címzetes egyetemi tanára. Tanított a Nyíregyházi Főiskolán, a Miskolci Egyetemen, a Budapesti Corvinus Egyetemen, a Nemzeti Közszolgálati Egyetemen, a Kolozsvári Babeș-Bolyai Tudományegyetemen, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi, valamint Társadalomtudományi Karán. Több tudományos testület és bizottság, hazai és nemzetközi tudományos folyóirat szerkesztőségének tagja. Iskolateremtő tudós egyéniség. Publikált másfélszáz tanulmányt és tizenöt könyvet. Munkásságáról – a bő félezer hivatkozáson túl –mintegy ötven önálló írás, egy monográfia és egy tanulmánykötet jelent meg. Tudományos és tudományszervező tevékenységét a szakma Bibó István-díjjal és Kolnai Aurél-díjjal ismerte el.

Bővebben: https://e3.hu/szabomarton/
https://hu.wikipedia.org/wiki/Szabó Márton

3990 Ft
ISBN 978-963-646-144-7
9 789636 461447
L'Harmattan